

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

TÜRK AKADEMİSİ
Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 11 • Sayı/No: 55 • Mayıs/May 2020
ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Doç. Dr. Kürşad TURAN

Dr. Kubilay KAVAK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. Ruhi ERSOY	Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Doç. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Dr. Atila BEDİR
Prof. Dr. Mahir NAKİP	Dr. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Dr. Ali GÜLER
Prof. Dr. Eyyüp YARAŞ	Dr. Alpay GÜNAL
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ	Dr. Cemil Doğaç İPEK
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Dr. Hatice MUMYAKMAZ
Doç. Dr. Alparslan BAŞARAN	Dr. Hasan Sencer PEKER
Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Dr. Turan ŞENER

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan ve ulusal hakemli bir dergidir.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, bu çerçevede disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published quarterly by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Mayıs/May 2020

İÇİNDEKİLER

Mehmet GÜNAL Editörün Notu / <i>Editor's Note</i>	7
Celal TAŞDOĞAN Covid-19 Salgınına Karşı Alınan Önlemlerin İktisadî Yansımaları <i>Economic Ramifications of Measures Taken Against Covid-19 Pandemic</i>	9
Seda OĞUR, Şükrü HAYTA, Hülya D. BEKMEZCİ Covid-19 Pandemisi Sürecinde Gıda Güvenliği Riskleri ve Önlemleri <i>Food Safety Risks and Measures During the Covid-19 Pandemic</i>	29
Hüseyin KALEMLİ Cumhuriyet Dönemi Hutbelerinde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Meselesi <i>The Issue of Contagious Diseases and Epidemics in the Republic Period Khutbahs</i>	45
Huriye SARIALİOĞLU Covid-19 Gölgesinde Türkiye’de Konut Satışları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of Property Sellings in Turkey under the Shadow of Covid-19</i>	63
Mehmet ALTUNKAYA Küresel Salgının Mücbir Sebep Olması ve Sözleşme Hukukuna Etkisi <i>Global Pandemic as a Force Majeure and its Effect on Law of Obligations</i>	81
Kürşat KORKMAZ KOVID-19 Salgını Sonrası Uluslararası Sistem ve Türkiye <i>International System and Turkey After Covid-19 Pandemic</i>	107
Yorum/Değerlendirme Yazıları	
Turgay UZUN Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye	121
Hilmi DEMİR Koronavirüs İnanç Dünyamızı ve Dinleri Nasıl Etkileyecek?	133
Ragıp Kutay KARACA İddialar Üzerine Bir Değerlendirme: Çin ve Dünya Sağlık Örgütü	145
Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN Covid-19 Pandemisinin Kamu Yönetimine Etkileri ve Bu Etkiler Üzerine Yapılacak Çalışmalara Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı	159

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Geçtiğimiz 10 yıl içinde genel olarak dünyada özel olarak da ABD ve Çin arasında kur savaşları ve ticaret savaşları yaşandı. Yeni Koronavirüs (Kovid-19) süreciyle birlikte ise bir nevi virüs savaşına şahitlik ediyoruz. Çünkü virüsün neden olduğu can kayıpları ve ekonomik kayıplardan çok, nereden çıktığı ve nasıl yayıldığı tartışılmaktadır.

Kovid-19 salgını nedeniyle dünyada hayat neredeyse durdu, sınırlar kapatıldı, uçuşlar durduruldu, ticarî faaliyetler askıya alındı. İnsanlar hiç olmadığı kadar eve kapandı ve birçok ülkede karantina ilan edildi. Bölgesel ve küresel ulus-üstü kurumların varlığının ve geleceğinin sorgulanmaya başlandığı, ulus-devlet anlayışının ise yükselen bir değer hâline geldiği bir süreç yaşanıyor. Tüm dünyayı sarsan bu gelişmelere ışık tutmak amacıyla bu sayımızda Yeni Koronavirüs (Covid-19) salgını konusunu değişik açılardan ele alan yazılara ve bir ilk olarak alanında uzman kişilerin değerlendirme ve yorum yazılarına da yer verdik.

Celal TAŞDOĞAN “COVID-19 Salgınına Karşı Alınan Önlemlerin İktisadi Yansımaları” başlıklı çalışmasında Oxford Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmadan elde edilen Sıklık Endeksi verileri kullanarak ülkelerin uyguladıkları politikalar ve salgının yayılma hızı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Taşdoğan, elde edilen bulgulara göre salgının erken döneminde Sıklık Endeksi değerleri yüksek olan ülkelerin salgın karşısında daha başarılı olduğu sonucuna varmıştır.

Seda OĞUR, Şükrü HAYTA ve Hülya DURMAZ BEKMEZCİ’nin birlikte kaleme aldığı “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Gıda Güvenliği Riskleri ve Önlemleri” başlıklı yazıda ise, Covid-19’un gıdalar aracılığıyla bulaşma olasılığı, bulaşmasında etken olabilecek gıda kaynaklı faktörler, yanlış hijyen ve gıda güvenliği uygulamaları, tüketicilerin ve işletmelerin uygulaması gereken hijyen kuralları ve önlemleri konuları ele alınmaktadır.

“Cumhuriyet Dönemi Hutbelerinde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Meselesi” adlı çalışmasında Hüseyin KALEMLİ, Cuma hutbelerinde bu

dönemde etkili olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda halka bilgi verildiğini, bunlara karşı nasıl tedbirler alınacağı noktasında açıklamalarda bulunulduğunu ifade etmektedir.

Huriye SARIALIOĞLU “Covid-19 Gölgesinde Türkiye’de Konut Satışları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde, Türkiye’de son beş yılın aynı dönemindeki konut satışları ve pandemi sürecinin bu satışlara etkilerini inceleyerek konut sektörünün yapısı, arz-talep faktörleri ve genel ekonomiyle ilişkisinin yanı sıra, güncel veriler ışığında salgın şartlarında son durumu ele almaktadır.

Sürece hukukî açıdan bakan Mehmet ALTUNKAYA, “Küresel Salgının Mücbir Sebep Olması ve Sözleşme Hukukuna Etkisi” adlı çalışmasında, Covid-19 sürecinde içinde bulunduğumuz olağanüstü durum sebebiyle, uygulamada taraflar arasında ihtilaf çıkma ihtimali bulunan sözleşmeler ve bunlarla ilgili doğabilecek sonuçların yanı sıra yapılması gereken düzenlemelere değinmektedir.

Kürşat KORKMAZ, “Kovid-19 Sonrası Uluslararası Sistem ve Türkiye” konulu çalışmasında küreselleşmenin dünyada tüm birimleri birbirine bağımlı hâle getirmesi ile salgının etkisi ve büyüklüğünün ortaya çıktığını, küreselleşmenin boyutları ve sonuçlarıyla ilgili tartışmaların ulus-devletleri daha ön plana çıkardığını, Türkiye’nin ise birçok ülkeden olumlu açıdan ayrıştığını belirtmektedir.

Bu sayımızda ilk defa yer verdiğimiz “Yorum ve Değerlendirme Yazıları” kapsamında ise Turgay UZUN’un “Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye”; Hilmi DEMİR’in “Koronavirüs İnanç Dünyamızı ve Dinleri Nasıl Etkileyecek?”; Ragıp Kutay KARACA’nın “İddialar Üzerine Bir Değerlendirme: Çin Ve Dünya Sağlık Örgütü” ve Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN’in “Covid-19 Pandemisinin Kamu Yönetimine Etkileri ve Bu Etkiler Üzerine Yapılacak Çalışmalara Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı” başlıklı ve Kovid 19 sürecini değişik açılardan yorumlayan yazılarının da faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bir sonraki sayıda buluşmak üzere, iyi okumalar diliyoruz.

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL
Editör

COVID-19 SALGININA KARŞI ALINAN ÖNLEMLERİN İKTİSADÎ YANSIMALARI

Celal TAŞDOĞAN

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özet

Çin'in Wuhan şehrinde ilk kez ortaya çıkan ve daha sonra küresel bir pandemi olarak ilan edilen yeni tip korona virüs salgınına karşı, hükümetlerin sosyal mesafe uygulamaları dışında bir önlem alma şansı olmamıştır. Ülkelerin uyguladığı sosyal mesafe uygulamaları şimdilik tek geçerli önlem olmakla birlikte iktisadi yansımaları olağanüstü sorunlara neden olmuştur. Bir tarafta ekonomik kaygılar diğer tarafta insan yaşamı için önemli bir tehdidin yarattığı ikilem karar alıcılarda tedirginlik yaratmıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde özellikle İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin farklı yaklaşımları birçok ülkenin karar alıcılarını tereddüde sevk ederken Türkiye Covid-19 vakaları görülmeye başlamadan çok daha önce tedbirler konusunda daha büyük bir hassasiyet göstermiştir. Bu çalışmada Oxford Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmadan elde edilen Sıklık Endeksi verileri kullanılarak ülkelerin uyguladıkları politikalar ve salgının yayılma hızı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre salgının erken döneminde Sıklık Endeksi değerleri yüksek olan ülkelerin salgın karşısında daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Sıklık Endeksi, Sosyal Mesafe Uygulamaları, İktisadi Maliyetler

Abstract

Against the new type of corona virus epidemic, which first appeared in Wuhan city of China and was later declared as a global pandemic, governments had no chance to take measures other than social distance practices. Although social distance practices implemented by countries are the only valid measure for now, their economic reflections have caused extraordinary problems. The dilemma posed by economic concerns on the one hand and an important threat to human life on the other has created anxiety in decision makers. In this context, Turkey has showed a greater sensitivity against Covid-19 in that

even the cases were not seen measures had started long whilst driving hesitate decision-makers in many countries, such as the UK and Germany. In this study, the relationship between the policies implemented by countries and the reproduction rate of the epidemic was evaluated with using the Stringency Index data conducted by Oxford University. According to the findings, it was determined that countries with high Stringency Index values in the early period of the epidemic were more successful against Covid-19.

Keywords: Covid-19, Stringency Index, Social Distance Practices, Economic Costs

Giriş

Covid-19 olarak adlandırılan yeni tip koronavirüs, ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde rapor edilmiş ve sadece iki ayda Çin'den tüm dünyaya yayılarak Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19 salgınını SARS ve MERS olarak bilinen salgınlardan farklı kılarak küresel pandemi ilanını zorunlu kılan faktörün, bu yeni tip koronavirüsün bulaş sayısının yüksek olmasıdır.

Covid-19'un bulaş sayısı ile ilgili Huang vd. (2020), yaptıkları çalışmada Hubei eyaletindeki diğer şehirlerin de dikkate alınması durumunda sayının 1,83'ten 5,99'a kadar arttığını hesaplamışlardır. Söz konusu bu sayılar; SARS için 2,2 ile 3,71 ve MERS için 0,47 ile 0,91 olduğu dikkate alındığında oldukça yüksek olarak gözükmektedir. Elbette bundan farklı olarak WHO (2020) Wuhan şehrindeki bulaş sayısının 2 ile 2,5 arasında olduğunu tespit etmiştir. DSÖ'nün iddia ettiği bu sayıların gerçeği yansıtmadığına dair haberler kamuoyunda bulaş sayısı ile ilgili tartışmaları artırmıştır. Türkiye'de özellikle salgının arttığı Nisan 2020'de İstanbul'da 1 kişinin 16 kişiye virüsü bulaştırdığının Sağlık Bakanı tarafından kamuoyu ile paylaşıldığı, ABD yönetiminin de benzer şekilde DSÖ'nün bulaş sayısı konusunda eksik bilgi verdiği iddiaları dikkate alındığında Çin'deki bulaş sayısının gerçeği yansıtmadığı konusundaki görüşlerin öne çıktığı görülmektedir. Elbette DSÖ'nün Wuhan için iddia ettiği bulaş sayısını destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Wang, vd. (2020)

Wuhan şehrindeki bulaş sayısını 3,1 olarak hesaplamış, Remuzzi ve Remuzzi (2020) İtalya'nın Lombardiya bölgesi ile Wuhan şehrini karşılaştırdığı çalışmalarında İtalya'daki bulaş sayısının 2,76 ile 3,25 arasında değiştiğini, Zang, v.d. (2020) bir İngiliz yolcu gemisi olan Diamond Princess'teki salgını incelediklerinde bulaş sayısının 2,28 olduğunu görmüşlerdir.

Gelinen noktada Covid-19 salgınındaki bulaş sayısı illere ve ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte her hâlükârda SARS ve MERS'e kıyasla daha yüksek bulaş sayısı görüldüğü konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır. Buna ek olarak, Covid-19 salgını önlemek için henüz aşı çalışmaları sonuçlandırılmadığından, sosyal mesafe kısıtlamaları tek geçerli önlem olarak kullanılmaktadır.

Wu vd. (2020), Covid-19 salgını Çin'de ortaya çıkması ile birlikte Wuhan şehrindeki bulaş sayısının (R_0) 2,68 olduğunu hesaplayarak, sosyal mesafe ve kısıtlamaların olmadığı veya kademeli olarak arttığı durumlara göre bulaş sayısının ne kadar değiştiğini tahmin etmişlerdir. Kullandıkları modele göre sosyal hareketliliğin yüzde 50 azaltılması durumunda bulaş sayısının yüzde 63 azalacağını sonucuna ulaşmışlardır. Kucharski vd. (2020), Wuhan şehrinde 1 Ocak 2020 ile seyahat kısıtlamalarının başladığını ve 23 Ocak 2020 tarihleri arasında bulaş sayısının 1,6 ile 2,6 arasında değiştiğini, getirilen bu kısıtlama ile birlikte 31 Ocak 2020 tarihinde bulaş sayısının 1'e yaklaştığını tespit etmişlerdir. Wang vd. (2020), Wuhan şehrinde 3,1'e ulaşan bulaş oranlarının sosyal mesafe uygulamaları kapsamında yapılan düzenlemeler ile 2,6'ya ve daha sonra da 1,9'a gerilediğini tespit ederken tedbirlerin her defasında artırılması ile birlikte en sonunda 0,9 ve 0,5'e kadar düştüğünü hesaplamışlardır.

Görüldüğü gibi sosyal mesafe uygulamaları salgının önlenmesi açısından önemli bir araç hâline gelmiştir. Bununla birlikte sosyal mesafe kısıtlamaları kapsamında; evde kal çağrıları, ulaşımın kısıtlanması, üretimin kısmen veya tamamen durdurulması, evden çalışma uygulamaları, okulların kapatılması, gönüllü karantina

uygulamaları, sokağa çıkma yasakları gibi kısıtlamalar ekonomik hayatın ciddi ölçüde olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

Ülkeler ekonomik refahlarından ödün vererek toplum sağlığını korumak için çaba harcarken karşılaşılan krizin ekonomiler üzerindeki etkileri de geçmiş deneyimlerden farklı ilerlemektedir. Salgının küresel olması, gelişmiş ve az gelişmiş tüm ülkeleri etkilemesi, faiz oranlarının diğer krizlere kıyasla düşük olması, ekonomilerinin yüksek seviyede entegrasyon içinde olması, küresel değer zinciri üzerinden tüm ekonomileri etkilemesi, eş anlı olarak hem arz hem de talep üzerinde yıkıcı etkiler yaratması gibi nedenler yeni bir durumla karşı karşıya kalındığına işaret etmektedir (Fernandes, 2020:5).

Sosyal Mesafe Uygulamalarının Süresi ve Sıklık Düzeyi

Covid-19 salgını ile ilgili aşı çalışmalarının kısa sürede sonuç vermeyeceği ve çalışmaların olumlu seyretmesi durumunda dahi 12 ile 18 ay arasında bir zamana ihtiyaç olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla sosyal mesafe kısıtlamalarının ne kadar süreceği konusu da giderek daha fazla üzerinde durulan bir konu hâline gelmiştir.

Sosyal mesafe uygulamalarının salgının yayılımını azaltmaya başladığı ve kamu sağlığı açısından en azından aşı çalışmaları sonuç verinceye kadar tek seçenek olarak kullanılacağı bilinmektedir. Elbette bu noktada ortaya çıkan sorun kamu sağlığını korumak amacıyla alınan önlemlerin yarattığı ekonomik maliyetlerdir. Salgının 6 ay veya 12 ay devam etmesi durumunda ABD’de en iyimser senaryo dahi nüfusun yüzde 1’inin hastalanması ve yaklaşık 3,3 milyon kişinin tedaviye ihtiyacı olacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ABD sağlık sisteminin İtalya’da yaşanan deneyimler de dikkate alındığında büyük yatırımlara ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Bir taraftan sağlık sistemindeki ihtiyaçlar giderilirken diğer taraftan sosyal izolasyon, gönüllü karantina, iş yavaşlatma gibi tedbirlerin devam edecek olması ise ekonomik yükü giderek artırmaktadır.

Sosyal mesafe uygulamaları bağlamında oldukça sıkı tedbirler olarak belirli ölçüde başarılı olan Çin, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur örneklerinde olduğu gibi sosyal izolasyonun gevşetilmesi yeni bir salgının ortaya çıkma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmamaktadır (Atkeson, 2020: 3-4). Bir başka deyişle, bulaş sayısı azalsa dahi ülkelerin sosyal mesafe uygulamalarından tamamen vazgeçmesi beklenmemektedir. Ayrıca sosyal mesafe uygulamasının sağlık harcamalarını azaltmak için önemli bir tedbir olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Greenstone ve Nigam (2020), ABD’de salgın nedeniyle vaka sayısının 1,7 milyon kişiye ulaşması durumunda 630 bin kişinin tedaviye ihtiyacı olacağını, bunun da yaklaşık 8 trilyon dolarlık bir ilave harcamaya neden olacağını tahmin etmiştir. Dolayısıyla sosyal mesafe uygulamasının bu ölçüde yüksek bir maliyeti azaltmak için önemli bir maddî fayda da sağladığının göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmektedir.

Hale v.d. (2020), hükümetlerin Covid-19 salgınına engellemek için almış oldukları önlemleri, sosyal hareketliliği sınırlama ve kapatma önlemleri olarak 8 farklı uygulamayı şu şekilde tanımlamıştır:

- C1: Okulların Kapatılması
- C2: İşyerlerinin Kapatılması
- C3: Kamusal Etkinliklerin İptali
- C4: Toplantıların Sınırlandırılması
- C5: Ulaşımın Durdurulması
- C6: Evde Kal Çağrılar
- C7: Yurtiçi Hareketliliğin Durdurulması
- C8: Yurtdışı Hareketliliğin Durdurulması

Bunlara ek olarak, ekonomik önlemler 4 farklı sınıfa ayrıştırılmıştır:

- E1: Gelir Desteği
- E2: Hanehalkı Borçlarının ve Sözleşmelerinin Ertelenmesi
- E3: Maliye Politikası Destekleri
- E4: Uluslar arası Destekler

Sağlık önlemleri de yine 4 farklı başlıkta toplamıştır:

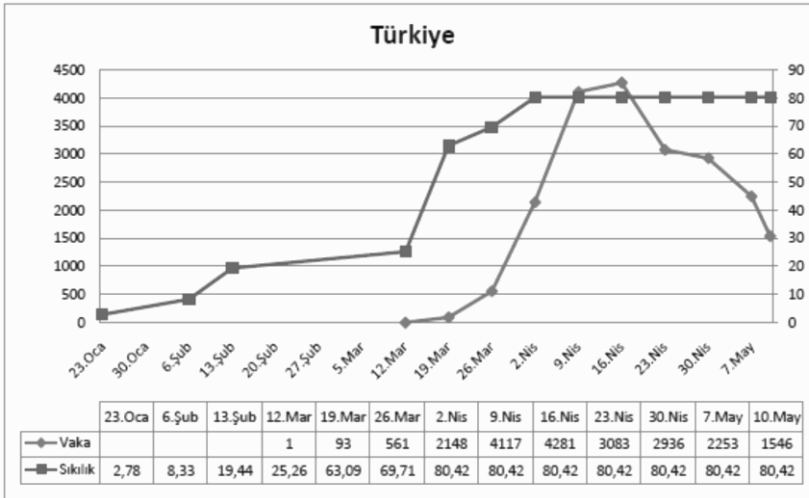
H1: Salgın Hakkında Kamuoyunu Bilgilendirme

H2: Testlerin Yapılması ile İlgili Politikalar

H2: Sağlık Hizmeti için İvedi Yatırımlar

H3: Aşı İçin Yatırımlar

Bu şekilde sıralanan önlemlerin sıklık düzeyini bir endeks yardımıyla hesaplamışlardır. Veri kısıtı nedeni ile bahsi geçen önlemlerden C1-C8 ve H1 verilerini kapsayan 9 farklı veriyi 0 ile 100 arasında değer alan bir endeksle dönüştürmüşlerdir. Henüz geliştirilme aşamasında olan bu endeksi kullanarak en azından salgının başlangıç aşamasındaki önlemlerin seyrini ve etkisini tespit etmek mümkün olmuştur. Bu kapsamda Türkiye için sosyal mesafe uygulamalarının sıklık endeksi takip edildiğinde Avrupa'daki bazı ülkelere kıyasla önemli bir farklılık dikkat çekmektedir.

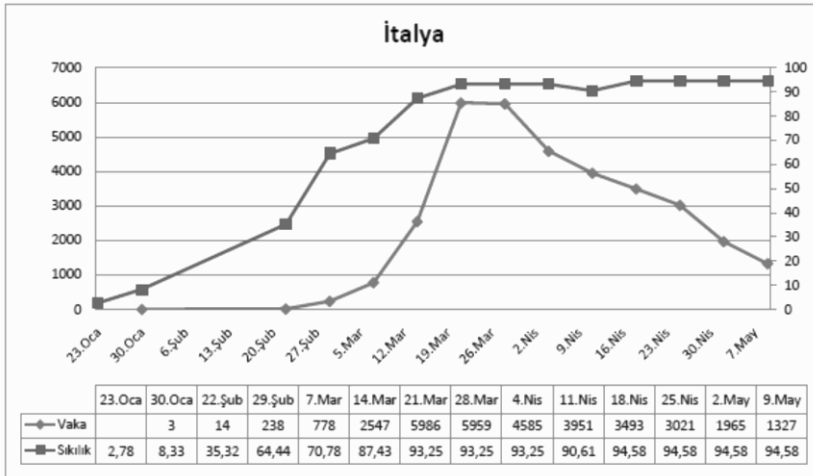

Kaynak: <https://ourworldindata.org>

Bilindiği gibi Türkiye’de ilk vaka 10 Mart 2020 tarihinde ortaya çıkmıştır. Salgının Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye’ye daha geç ulaşmış olmasının avantajı bir tarafa, virüse karşı alınan tedbirlerin vakanın ortaya çıkmasından çok daha önce başlamış olması da

önemli bir avantaj sağlamıştır. Türkiye’de virüse karşı önlemler ilk olarak 6 Ocak 2020 tarihinde başlamış ve 10 Ocak 2020’de Bilim Kurulu oluşturulmuştur. 20 Ocak 2020’de sosyal mesafe uygulamalarının neler olabileceği belirlenmiş ve 23 Ocak 2020 tarihinden itibaren sosyal mesafe kısıtlamaları kapsamında yurtdışından gelenlerin kontrol edilmesi süreci ile başlayan politikalar giderek sıkılaştırılmaya çalışılmıştır. İlk vakanın görülmesinden yaklaşık 50 gün önceden başlayan sıkılaştırma tedbirleri ilk vakanın görüldüğü günden itibaren iki hafta içinde olağanüstü düzeyde artırılmış ve Nisan 2020 itibarıyla en yüksek düzeyde sıkılaştırma tedbirleri uygulanmıştır. Virüse karşı hızlı tepki veren ve bunun karşılığını da kısa sürede alan Türkiye, bu uygulamaları ile Avrupa’daki ülkelerin virüsle mücadele süreçlerine kıyasla önemli bir üstünlük sağlamıştır.

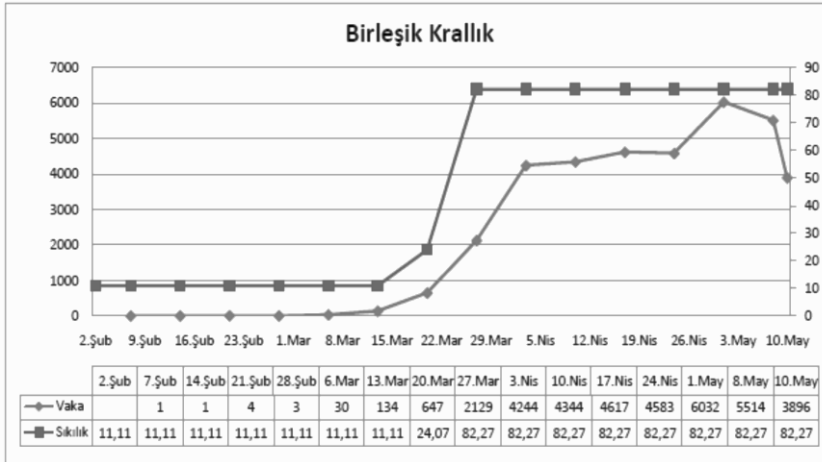
Salgının bir dönem merkez üssü hâline gelen İtalya’da sağlık sisteminin çökmesi ile sonuçlanan kriz ise diğer ülkeler açısından önemli dersler çıkarma fırsatı sunmuştur. İtalya verileri incelendiğinde ilk dikkat çeken husus sosyal mesafe uygulamalarının başlangıcının ilk vakanın görüldüğü tarihten yalnızca bir hafta önce başlamasıdır.

Kaynak: <https://ourworldindata.org>

İtalya’da dikkat çeken ikinci husus, sosyal mesafe tedbirlerindeki sıkılaştırmanın oldukça geç uygulanmasıdır. İlk vaka 30 Ocak 2020 tarihinde ortaya çıkmasına rağmen tedbirlerin sıklaştırılması 37 gün sonra 7 Mart 2020’de gerçekleşmiştir. Bu olağanüstü zafiyet doğal olarak salgının kontrolden çıkmasına ve maalesef sağlık sisteminin çökmesine yol açmıştır.

Avrupa’da farklı bir deneyim de Birleşik Krallık için söz konusudur. Başlangıçta salgını önleme konusunda uygulanacak sosyal mesafe sınırlamalarına sıcak bakmayan hükümet, artan kamuoyu baskısıyla gecikmeli olarak harekete geçmiş ve maalesef salgın çok ciddi boyutlara ulaştıktan sonra sıkılaştırılan tedbirlerle mücadele edilmeye başlanmıştır. Birleşik Krallık’ta ilk vaka 9 Şubat 2020 tarihinde görülmüş, önlemler ise İtalya’da olduğu gibi ilk vakadan sadece bir hafta önce başlamıştır. Buradaki fark, tedbirlerin uzunca bir süre sıklaştırılması konusundaki hükümetin isteksizliğidir. Tedbirlerin sıklaştırılmaya başlanması, ilk vakadan 42 gün sonra gerçekleşmiş ve bunun doğal sonucu olarak salgının aşağıya doğru ivme kazanması uzun sürmüştür.

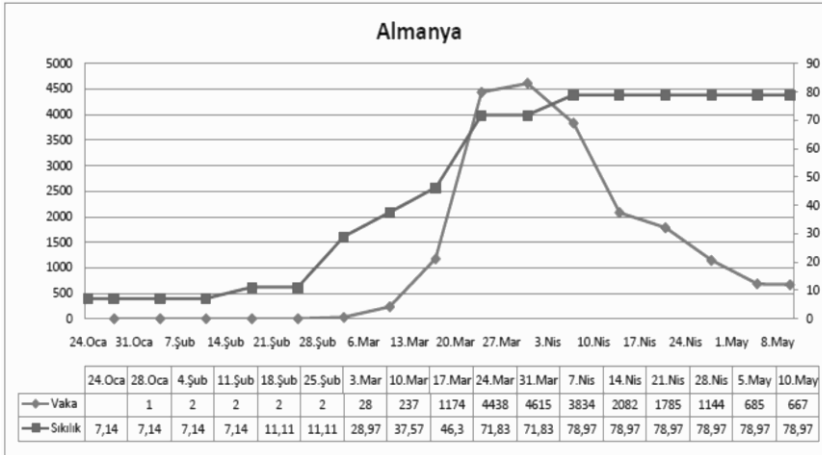

Kaynak: <https://ourworldindata.org>

Avrupa’da salgınla mücadele de başarılı olarak takip edilmeye çalışılan bir örnek ise Almanya olmuştur. Burada da benzer bir

şekilde ilk vakanın görüldüğü 28 Ocak 2020 tarihinden yalnızca 4 gün önce tedbirler alınmaya başlanmıştır. Almanya örneğini farklı kılan ise sosyal mesafe tedbirlerini sıkılaştırmadan da gönüllü karantina uygulamasının insanlar tarafından fazla direnç göstermeden uygulanması ile başlangıçta salgının bulaş sayısının az olmasını sağladığı iddia edilmektedir. Elbette bu iddia başlangıç için doğru gözükse de daha sonraki bulaş sayılarının fazlalığı bu iddiaları tartışmalı hâle getirmektedir.

Almanya'nın başlangıçta vaka sayısının düşük olmasındaki en önemli etkenlerden birinin test sayısının düşük olması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin salgın Şubat ayı boyunca devam etmesine rağmen Almanya'daki 1000 kişi başına düşen test sayısı 8 Mart 2020'de 1,48 olarak uygulanmış Mayıs ayının ilk haftasında ise vaka sayısı ciddi ölçüde düşmesine rağmen test oranı 32,8' çıkmıştır.

Kaynak: <https://ourworldindata.org>

Dolayısıyla başlangıçta düşük test sayısı vaka sayısının da maalesef az tespit edilmesine yol açmıştır. Almanya'nın öne çıkan başarısı esasında görece daha az sıkılaştırma oranı ile olumlu sonuç almasıdır. Örneğin, İtalya'da bu endeks 94,58; Birleşik Krallık'ta 82,27 iken Almanya'da 78,97'dir.

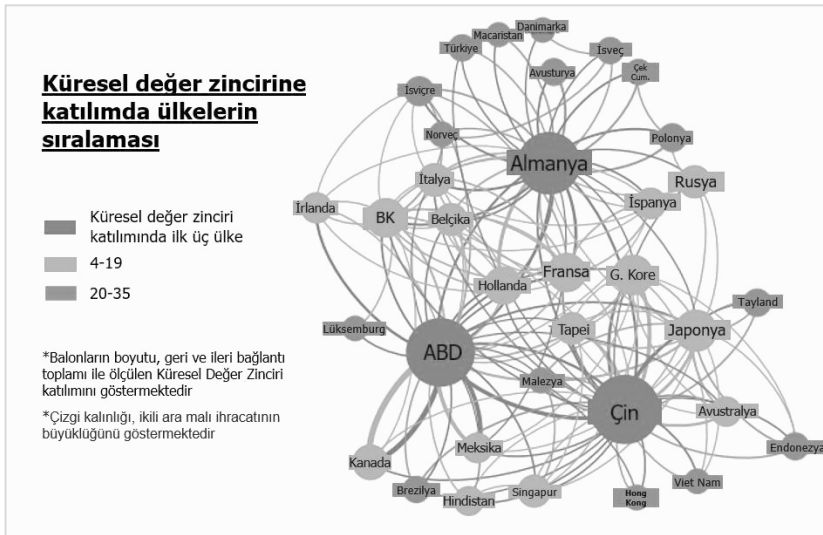
Bahsi geçen ülke örneklerinde görüldüğü gibi salgının önlenmesi için uygulanan tek yöntem sosyal mesafe sınırlamalarıdır. Ülkeler başlangıçta etkin düzeyde olmasa da zamanla sosyal mesafe kısıtlamalarını ciddiye almak zorunda kalmıştır. Türkiye ise salgının geç başlamasının avantajı ile diğer ülke deneyimlerinden ders çıkararak salgın başlamadan çok önce ciddi tedbirler alarak salgının yayılma hızını oldukça hızlı bir şekilde kontrol etmeyi başarmıştır. Elbette belirsizlik tüm ülkeler için halen devam etmekte ve sosyal mesafe kısıtlamalarının ekonomik yükü giderek daha fazla tartışılmaya ve çareler üretilmeye çalışılmaktadır.

3. Sosyal Mesafe Uygulamalarının Yarattığı Ekonomik Tehditler

Covid-19 salgını dünya genelinde beklenmedik bir şekilde tüm toplumları etkileyen bir krize dönüşmüştür. Hükümetlerin salgının yayılmasını engelleyebilmek için aldığı sosyal mesafe uygulamaları, işyerlerini kapatma veya iş yavaşlatma tedbirlerinin neden olacağı ekonomik maliyetlerin boyutu ise henüz belirsizliğini korumaktadır. Söz konusu salgının engellenmesi için alınan tedbirlerin iktisadî açıdan hem talep hem de arz yönlü etkiler yarattığı görülmeye başlanmıştır. Örneğin ulaşım ve turizm gibi sektörlerde büyük talep düşüşü yaşanırken sağlık sektöründe olağanüstü bir talep artışı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan zorunlu olmayan sektörlerdeki iş yavaşlatma sonucu eve kapanan işçiler nedeniyle arz yönlü problemler de görülmeye başlanmıştır (Rio-Chanona vd, 2020: 2). Eichenbaum v.d. (2020), işgücü arzı açısından iki farklı durumun ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bir taraftan virüsle mücadele için daha fazla insanın çalışması gerekirken diğer taraftan hastalık riskinden dolayı işgücü arzının azalışı söz konusu olmaktadır. Talep açısından da iki yönlü etki görülmektedir. İnsanlar virüs nedeniyle tüketimlerini ertelediği için talep azalırken diğer taraftan bazı harcamalarını da artırmak durumunda kalmaktadır.

Buna ek olarak salgının en fazla olduğu ülkelere bakıldığında ABD, Çin, İspanya, İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi dünya ekonomisinde önemli paylara sahip ülkelerin sıralandığı görülmektedir. Bu ülkeler içinde ABD, Çin ve Almanya küresel değer

zincirinin hem arz hem de talep yönlü olmak üzere merkez üsleri konumunda bulunmaktadır (Li, vd., (2019:27-33). ABD, Almanya ve Çin'deki sosyal mesafe uygulamaların hatırı sayılır ölçüde ülke için riskli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Küresel değer zincirinin etkileneceği her bir uygulama mutlaka küresel ölçekte dış ticareti olumsuz etkileyecektir. Türkiye açısından Avrupa Birliği ülkeleri dış ticaret açısından önemli olmakla birlikte küresel değer zincirinde Almanya önemli bir konumda gözükmektedir (Sak, 2020). Dolaşısıyla Almanya'nın salgın konusundaki tedbirlerinin tek başına yeterli olmadığı ABD ve Çin'in de Almanya açısından riskli durumlar yaratacağı görülmektedir. Hiçbir ülkenin tek başına çözüm üretemeyeceği ve hatta salgını kendi sınırlarında önlese dahi yaşanan krizden korunamayacağı bir durumla karşı karşıya olduğu söylenebilir.

Kaynak: Sak, (2020)

OECD'nin hesaplamalarına göre ekonomik faaliyetlerin bir ay için kısmi veya tümüyle kapatılması durumunda ülkelerin ortalama yüzde 2'lik GSYİH kaybı ile karşı karşıya kalacağı, bu önlemlerin 3 ay olması durumunda ise GSYİH kaybının yüzde 4 ile 6 arasında değişeceği iddia edilmektedir (OECD, 2020). Fernandes (2020),

sosyal mesafe tedbirlerinin 1,5 ay sürmesi durumunda ülkelerin GSYH büyümesinin ortalama yüzde 2,5 azalacağını, 3 ay sürmesi durumunda ortalama büyüme kaybının yüzde 6,2 olacağını ve 4,5 ay sürmesi durumunda yüzde 10,4'lük bir kaybın ortaya çıkacağını tahmin etmektedir.

Hatzius v.d. (2020) ise ABD ekonomisinin birinci çeyrekte yüzde 6, ikinci çeyrekte yüzde 24 küçüleceğini buna karşılık üçüncü ve dördüncü çeyrekte sırasıyla yüzde 12 ve 10'luk büyüme olsa dahi yılsonu büyüme oranının yüzde 3,8 ile negatif olacağını tahmin etmişlerdir. Bu çalışmada sosyal mesafe uygulamalarının ikinci çeyrekte sıkılaşmasının ekonomide ani bir durmaya neden olacağı öngörülmektedir. İkinci çeyrekteki daralmaya ilişkin daha kötümser bir senaryo ise Bullard (2020) tarafından iddia edilmektedir. Bu çalışmada alınan önlemlerin ikinci çeyrekte ekonominin reel GSYH'de yaklaşık yüzde 50 kayba neden olacağına dikkat çekmektedir. Fransa istatistik kurumu Mart 2020 döneminde ekonominin sektörlere göre değişmekle birlikte toplamda normal kapasitesinin yüzde 35'lik bir kayıpla karşı karşıya kaldığını açıklamaktadır. Söz konusu bu kaybın inşaat sektöründe yüzde 89 ile ilk sırada yer aldığı ve tarım dışı imalatın kaybının ise yüzde 52'ye ulaştığı belirtilmektedir (ENSEE, 2020). Japon ekonomisi için yapılan bir çalışmada sadece Tokyo'nun toplam üretimin yüzde 21,3'lük kısmını gerçekleştirdiği ve alınan önlemler ile bir ayda Tokyo ekonomisindeki sektörlerin sadece yüzde 16 kapasite ile çalıştığını tespit etmiştir. Buradaki bir aylık kaybın ise yaklaşık 1,25 trilyon yen olduğu hesaplanmıştır (Inoue ve Todo, 2020:6). Barrot vd. (2020), Fransa'da sosyal mesafe uygulamaları çerçevesinde okulların kapatılması, çalışan sayısının azaltılması, ulaşımın kısıtlanması gibi önlemlerin 6 hafta devam etmesi durumunda GSYH'nın yüzde 5,6 azalacağını tahmin etmektedir. Buna ek olarak, Covid-19 salgınının tüm dünyadaki ekonomik faaliyetleri ve hayatı olumsuz etkilemesi ile birlikte dünya ticaretinin 2020 yılında iyimser bir senaryoda yüzde 13 daha uzun sürmesi durumunda ise yüzde 32 azalacağı öngörülmektedir (WTO, 2020).

Salgında bulaş sayısını azaltmak için alınan tedbirlerin özellikle eğitim, eğlence, yeme-içme ve ulaşım faaliyetlerini sınırlandırması, hizmet sektörü açısından ciddi bir gelir kaybı yaratmaktadır. Bu kapsamda salgının Türkiye ekonomisi için yarattığı gelir kaybının 375 milyar TL olacağı tahmin edilmektedir. 2020 yılı Nisan-Haziran döneminde ortaya çıkan iş kaybının yaratacağı gelir azalışı GSYH'nın yüzde 15'ine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla üçüncü çeyrekte itibaren olumsuz etkiler kademeli olarak azalsa dahi ilk iki çeyrekteki olumsuz etkilerin yılsonu büyüme oranının yüzde 3,9 düşmesine neden olacağı öngörülmektedir (Yükseler, 2020). Salgını önlemek için sosyal mesafe uygulamaları dışında uygulanabilecek bir önlem olmadığından hareketle ekonomileri durdurma pahasına sıkılaştırma tedbirleri uygulanmaktadır. Türkiye'de 2019 yılının fiyatları baz alındığında GSYH'daki yüzde 15'lik kaybın bir günlük maliyeti kabaca 242 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Bu sürenin uzaması durumunda ortalama 30 günlük durdurmanın maliyeti ise yaklaşık 7,2 milyar dolardır. Dolayısıyla sosyal mesafe uygulamaları oldukça yüksek ekonomik maliyetlere neden olmakta ve bu sürenin kısa olması ekonomik yükü azaltmaktadır. Bu kapsamda karar alıcıların kısa süreli çok sıkı tedbirler alması uzun süreli olacak görece daha gevşek tedbirler almasına kıyasla avantajlı gözükmemektedir. Elbette burada filyasyon yöntemi dışında istatistiksel olarak güvenilir rassal testleri de yoğunlaştırarak semptom göstermeyen hastalığı taşıyıcı olanlara da ulaşılması gerekmektedir (Demir, 2020:9-13).

Taymaz (2020) ise Türkiye için girdi çıktı tablosunu kullanarak alternatif senaryolar kapsamında salgın nedeniyle kısıtlanan veya tamamen kapatılan sektörlerdeki talep düşünün ilişkili sektörlerde yaratacağı daralmayı tahmin etmeye çalışmıştır. İlk senaryoda alınan tedbirler sonucu hava yolu taşımacılığı, konaklama ve yiyecek, seyahat acenteleri, tur operatörleri, gösteri sanatları, kütüphane, müze, spor, eğlence ve dinlence sektörlerinde talebin yüzde 80 azaldığı varsayılmıştır. Alışverişin kısıtlanması ile de tekstil ve giyim, petrol ürünleri, bilgisayar ve elektronik ürünler,

otomobil ve motorlu kara taşıtları, mobilya ve mamul eşyalar, otomobil ticareti ve onarımı, perakende ticaret ve kara taşımacılığı sektörlerinde ise özel tüketim ve ihracat talebinin yüzde 30 azaldığı varsayılmıştır. Bu sektörlerdeki toplam talep düşüne karşılık temel eczacılık ürünleri ve Telekom hizmetlerinde talebin yüzde 20 arttığı kabul edilmiştir. Bireylerin evde kalması nedeni ile gıda ve içecek talebinin de yüzde 13 arttığı varsayılmıştır. Bu senaryoya ek olarak beklentilerdeki kötüleşmenin sonucu olarak yatırım ve ihracat talebinde de farklı oranlarda talep düşüşü tahmin edilerek alternatif senaryolar hesaplanmıştır. Burada dikkat çeken bulgulardan biri konaklama ve yiyecek sektöründeki talep düşüşünün GSYH'yı yüzde 5,89, istihdamı ise yüzde 7,81 azaltmasıdır. Diğer tüm etkiler de hesaba katıldığında istihdamdaki daralmanın yüzde 18 ve 19'a ulaşması ise ciddi bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalındığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak ilk senaryonun gerçekleşmesi durumunda GSYH'daki kayıp yüzde 17,7 ile yaklaşık 150 milyar dolara ulaşmaktadır. Bunun geri planında hanehalklarının özel tüketimindeki yüzde 30'luk bir düşüşün yanı sıra ihracatta yüzde 18,5 ve ithalatta yüzde 16,1'lik azalmanın olduğu hesaplanmaktadır.

Türkiye'deki şirketlerin üst düzey yöneticileri ile yapılan bir ankete göre, salgının Türkiye ekonomisini yüksek düzeyde etkileyeceğini bekleyenlerin oranı yüzde 81 olarak hesaplanmıştır. Görece daha düşük ciroya sahip şirketlerin daha yüksek etkiye maruz kalacağını tahmin edildiği çalışmada katılımcıların yüzde 75'i ekonomik etkilerin en az 6 ay süreceğini öngörmektedir. Salgın dönemi itibarıyla şirketlerin karşılaştığı problemler satışlardaki düşüş, finansmana erişimde sıkıntı, likidite sıkıntısı, tedarik zinciri sıkıntıları ve üretim maliyetlerindeki artışlar olarak sıralanmaktadır. Yaşanan krizin şirket cirolarına etkisi konusunda iyimser görünen sektörler endüstriyel üretim, bankacılık, sigortacılık, lojistik ve mal taşımacılığı olduğu, kötümser olanların ise turizm, ev dışı

tüketim, perakende-mağazacılık ve özel girişim sermayesi sektörler olduğu görülmüştür (KPMG, 2020).

TÜRMÖB, (2020), Türkiye’de salgın döneminden olumlu etkilenen sektörleri sağlık hizmetleri ve ilaç, gıda ve gıda işleme, perakende, kişisel bakım ve hijyen ürünleri, bilişim ve iletişim teknolojileri, e-ticaret şeklinde sıralarken olumsuz etkilenen sektörleri ise turizm, ulaşım, otomotiv, inşaat ve emlak, imalat sanayi (özellikle dayanıklı tüketim malları üreticileri), tekstil ve konfeksiyon, finansal hizmetler, enerji, tarım, eğitim, yazılı medya ve matbaacılık, sanat faaliyetleri, etkinlik ve organizasyon, sağlık dışındaki serbest meslekler, denetim ve mali müşavirlik şeklinde sıralamaktadır.

4. Sonuç

Küresel bir salgına dönüşen Covid-19’un sosyal mesafe kısıtlamaları engellenmeye çalışıldığı bir ortamda ekonomik maliyetlerin giderek yükseliyor olması ve ülkelerin kademeli olarak normalleşme sürecine girmesini zorunlu kılmaktadır. Bu konunun nasıl olacağı veya ikinci bir dalgalanın olup olmayacağı konusu ise bundan sonraki çalışmaların temel konusu hâline gelmiştir.

Berger v.d. (2020), salgınla mücadelede uygulanan kısıtlamaların oldukça yüksek ekonomik maliyetlere yol açacağını bu nedenle semptom göstermeyen bireyler içinden semptom görülen bireyleri ayırtıracak testlerin yoğunlaştırılmasını ve salgının yayılma düzeyini sabit tutacak bir karantina uygulamasına ulaşıldığı takdirde karantina önlemlerinin gevşetilmesinin daha düşük bir maliyete ulaşılmasını sağlayacağını iddia etmektedir. Benzer bir şekilde Piquillem ve Shi (2020) genel bir karantina uygulamasının yüksek ekonomik maliyetlere neden olacağını ve bunun azaltılması için virüs taşıyanları diğerlerinden ayırt edecek testlerin sıklaştırılması ile virüse yakalanmayanların normal çalışma koşullarına dönmesi ile çıktıda oluşacak düşüşün azaltılabileceğini iddia etmektedir. Elbette burada da yapılacak testlerin planlamasının önemli olduğunu ve karantinanın maliyetlerini azaltacak optimal test miktarının ne olacağının hesaplanması gerekmektedir.

Ichino v.d. (2020), Covid-19 için yapılan aşı çalışmalarının tam anlamıyla sonuç verebilmesi için uzun bir döneme ihtiyaç olduğu tahmin edildiği bir durumda ekonomilerin büyük bir durgunlukla karşılaşmaması için yeni bir stratejiye ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir. Buna göre gençlerin hastalanma oranının daha düşük olduğu için işe dönmelerinin sağlanması ve gençlerin işlerine geri dönmelerini sağlayacak teşviklerin verilmesi, girdi çıktı analizleri ile belirlenecek kilit sektörlerin ve bu sektörlerdeki merkezî konumdaki işletmelerin üretimlerini sürdürmesinin sağlanması, üretimini sürdüremeyen firmalara destek verilmesi önermektedir.

Fornaro ve Wolf (2020) salgın nedeniyle ekonomide ortaya çıkan talep düşüşü ve istihdam ve verimlilik azalmasından kaynaklanan negatif arz şokunun telafi edilebilmesi için maliye politikasının yanı sıra para politikasının da kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bunu destekleyen Guerrieri v.d. (2020), tüketicilerin likidite kısıtı ile karşı karşıya kaldığını, bu nedenle negatif arz şokunun telafi edilebilmesi için sosyal güvenlik sistemi kadar para politikasının da kullanılması gerektiğini öne sürmektedir.

Kaynakça

- Atkeson, A. (2020). What will be the economic impact of covid-19 in the US? Rough estimates of disease scenarios, NBER Working Paper. 26867 <http://www.nber.org/papers/w26867>, Erişim: 02.05.2020.
- Barrot J-N. B. Grassi ve J. Sauvagnat, (2020). Sectoral effects of social distancing, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3569446, Erişim Tarihi, 02.05.2020
- Berger, D., K. Herkenho ve S. Mongey. (2020). An SEIR infectious disease model with testing and conditional quarantine. Working Paper 2020-25, https://bfi.uchicago.edu/wp-content/uploads/BFI_WP_202025.pdf, Erişim: 02.05.2020.
- Bullard, J. (2020). Expected us macroeconomic performance during the pandemic adjustment period, VoxEU.org, 04 April, <https://voxeu.org/article/expected-us-macroeconomic-performance-during-pandemic-adjustment-period>. Erişim: 01.05.2020

- Demir, İ. (2020). Covid-19 Salgının Seyri ve Türkiye Ekonomisi, ULİSA12, Sayı 1, Nisan,
https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/ULI%CC%87SA12_Covid_19_Ekonomik_Etkiler.pdf Erişim: 06.05.2020
- Eichenbaum, M. S., S. Rebelo ve M. Trabandt. (2020). The Macroeconomics of Epidemics, Working Paper 26882,
<https://www.nber.org/papers/w26882.pdf>, Erişim: 02.05.2020
- ENSEE. (2020). Economic Outlook- 26 March, 2020,
<https://www.insee.fr/en/statistiques/4473305?sommaire=4473307>, Erişim: 01.05.2020
- Fernandes, N. (2020). Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy (March 22,). Available at SSRN: <https://www.ssrn.com/abstract=3557504>, Erişim Tarihi, 01.05.2020
- Fornaro, L. ve M. Wolf. (2020). Coronavirus and macroeconomic policy,
<https://voxeu.org/article/coronavirus-and-macroeconomic-policy>, Erişim: 04.05.2020.
- Greenstone, M. ve V. Nigam. (2020). Does social distancing matter?, Working Paper, No. 2020-26, https://bfi.uchicago.edu/wp-content/uploads/BFI_WP_202026.pdf, Erişim: 04.05.2020.
- Guerrieri, V., G. Lorenzoni, L. Straub. and I. Werning. (2020). Macroeconomic implications of covid-19: Can negative supply shocks cause demand shortages?, Working Paper 26918
<http://www.nber.org/papers/w26918>, Erişim: 04.05.2020.
- Hale, T., N. Angrist, B. Kira, A. Petherick, T. Phillips ve S. Webster. (2020). Variation in government responses to COVID-19, BSG Working Paper Series, BSG-WP-2020/032 Version 5.0,
<https://www.bsg.ox.ac.uk/research/publications/variation-government-responses-covid-19>, Erişim: 10.05.2020.
- Hatzius, J., A. Phillips, D. Mericle, S. Hill, D. Struyven, D. Choi, J. Briggs, B. Taylor ve R. Walker. (2020). US Daily: A Sudden Stop for the US Economy, <https://www.goldmansachs.com/insights/pages/gs-research/us-daily-20-mar-2020/report.pdf>, Erişim: 04.05.2020.
- Huang, Y, L. Yang, H. Dai, F. Tian ve K. Chen, (2020), Epidemic situation and forecasting of COVID-19 in and outside China,
https://www.who.int/bulletin/online_first/20-255158.pdf, Erişim: 02.05.2020.
- Ichino, A., G. Calzolari, A. Mattozzi, A. Rustichini, G. Zanella ve M. Anelli, (2020). Transition steps to stop COVID-19 without killing the world

- economy, <https://voxeu.org/article/transition-steps-stop-covid-19-without-killing-world-economy>, Erişim: 04.05.2020.
- Inoe, H. ve Y. Todo. (2020). The Propagation of Economic Impacts through Supply Chains: The Case of a Mega-city Lockdown to Prevent the Spread of COVID-19, RIETI Discussion Paper Series 20-E-037.
- Rio-Chanona, R.M., P. Mealy, A. Pichler, F. Lafond ve D. Farmer. (2020). Supply and Demand Shocks in the COVID-19 Pandemic: An Industry and Occupation Perspective, The Centre for Economic Policy Research (CEPR), İçinde; Covid Economics Vetted and Real-Time Papers, Ed. C. Wyplosz, Issue 6, April 17, s. 65-103.
- KPMG, (2020), İş Dünyası Gözünden Covid-19'un Etkileri Anketi, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/04/is-dunyasi-gozunden-covid-19-un-etkileri-anketi.pdf>, Erişim Tarihi, 04.05.2020.
- Kucharski, A.J., T. W. Russell, C. Diamond, Y.Liu, J. Edmunds, ve S. Funk, (2020), Early dynamics of transmission and control of covid-19: a mathematical modelling study, The Lancet, March, s. 533-558.
- Li, X., B. Meng ve Z. Wang. (2019). Recent Patterns of Global Production and GVC Participation, Chapter 1, İçinde; Technological Innovation, Supply Chain Trade and Workers in A Globalized World, Global Value Chain Development Report, s. 9-44.
- OECD (2020). Evaluating the initial impact of covid-19 containment measures on economic activity, OECD Technical Report, March 2020 https://read.oecdilibrary.org/view/?ref=126_126496evgsi2gmqj&title=Evaluating_the_initial_impact_of_COVID-19_containment_measures_on_economic_activity.
- Piguillem, F. ve L. Shi. (2020). The Optimal COVID-19 Quarantine and Testing Policies, Working paper 20/04, EIEF, http://www.eief.it/eief/images/WP_20.04.pdf, Erişim: 02.05.2020.
- Remuzzi, A. ve G. Remuzzi. (2020). Covid-19 and Italy: what next?, The Lancet, March, s. 1225-1228.
- Sak, G. (2020). COVID-19 Türkiye ekonomisini nasıl etkileyebilir?, <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6626>, Erişim Tarihi, 02.05.2020.
- Taymaz, E. (2020). Covid-19 tedbirlerinin Türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri/>, Erişim: 06.05.2020.
- TÜRMOB, (2020), Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi: Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu, TÜRMOB Yayınları, 503.
- Wang, H., Z. Wang, Y. Dong, R. Chang, C. Xu, X. Yu, S. Zhang, L. Tsamlag, M. Shang, J. Huang, Y. Wang, G. Xu, T. Shen, X. Zhang, ve Y. Cai. (2020).

- Phase-adjusted estimation of the number of coronavirus disease 2019 cases in wuhan, china. *Cell Discovery*, 6(1):10.
- WHO. (2020). Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>, Erişim: 02.05.2020.
- WTO. (2020). Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm, Erişim: 02.05.2020.
- Wu, J. T., K. Leung, ve G. M. Leung. (2020). Nowcasting and forecasting the potential domestic and international spread of the 2019-nCoV outbreak originating in Wuhan, China: a modelling study, *The Lancet*, 395(10225), 689–697.
- Yükseler, Z. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Salgınının İstihdam ve Büyümeye Etkisi, Technical Report, TCMB, Nisan, <https://www.researchgate.net/publication/340511319>, Erişim: 05.05.2020.
- Zhang, S., M. Diao, W. Yu, L. Pei, Z. Lin, ve D. Chen. (2020). Estimation of the reproductive number of novel coronavirus (covid-19) and the probable outbreak size on the diamond princess cruise ship: A data-driven analysis, *International Journal of Infections Diseases*, February, s. 201-204.

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE GIDA GÜVENLİĞİ RİSKLERİ VE ÖNLEMLERİ

Seda OĞUR

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi

Şükrü HAYTA

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi

Hülya DURMAZ BEKMEZCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi

Özet

Covid-19 pandemisi hayatımızın birçok alanını etkilediği gibi gıda güvenliği risklerini ve uygulamalarını tekrar gözden geçirmemizi zorunlu kılmıştır. Pandeminin ciddiyeti her geçen gün daha da anlaşıldıkça, gıda güvenliğinin sağlanmasının hastalıklardan korunmada ne denli önemli olduğu yeniden gündeme gelmiştir. Normal şartlarda da her zaman uyulması gereken bazı kuralların (ekmeklerin poşette satılması, açık gıda ürünlerine eldivensiz dokunulmaması, ambalajsız ürün satılmaması, gıdanın temas ettiği reyon, tezgâh gibi yerlerin dezenfekte edilmesi vb.) pandemi sürecinde ivedilikle uygulanır hale geldiği görülmüştür. Pandemiden korunmada en önemli etkenin her kişinin, her yerin ve her eşyanın hijyenin sağlanması olduğu koşulsuz olarak kabul edilmiştir. Gıda ürünlerinin üretimi ve tüketiminde de hijyen ve gıda güvenliği kurallarına uyulması, gıda ürünlerinin üretiminden sorumlu olan yönetici ve personellerin, evlerinde yemek hazırlayan kişilerin gerekli hijyen kurallarını tekrar idrak ederek uygulamaları için toplumun bilinçlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu makalede Covid-19 (yeni tip koronavirüs) pandemisinden korunmada önem arz eden gıda güvenliği ile ilgili risklerin neler olabileceği ve bu risklerin ortadan kaldırılması için alınması gereken önlemler kapsamında; Covid-19'un gıdalar aracılığıyla bulaşma olasılığından, Covid-19'un bulaşmasında etken olabilecek gıda kaynaklı faktörlerden, yanlış hijyen ve gıda güvenliği uygulamalarından, Covid-19'dan korunmada ve gıda güvenliğinin sağlanmasında tüketicilerin ve işletmelerin uygulaması gereken hijyen kuralları ve önlemlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs, Pandemi, Gıda Güvenliği.

Abstract

The Covid-19 pandemic affects many areas of our lives, as well as compelling us to review food safety risks and practices. As the severity of the pandemic is understood day by day, how important it is to ensure food safety has been brought to the agenda. Under normal conditions, some rules that must be followed at all times (selling bread in the bag, not touching open food products without gloves, not selling unpackaged products, disinfecting places such as food contact, countertops etc.) were immediately applied during the pandemic process. It has been accepted unconditionally that the most important factor in preventing pandemic is the hygiene of every person, every place and every item. It is clear that the society should be made conscious of the compliance of hygiene and food safety rules in the production and consumption of food products, and for the managers and personnel responsible for the production of food products to re-realize the necessary hygiene rules for the people who prepare food in their homes. In this paper, it was mentioned from the some topics (Possibility of Covid-19 contamination through food, Food-borne factors that may affect Covid-19 contamination, Improper hygiene and food safety practices that may be involved in Covid-19 contamination, Hygiene rules and precautions for consumers and businesses to protect from Covid-19 and to provide food safety) within the scope of what may be the risks related to food safety, which are important in preventing Covid-19 (new type coronavirus) pandemic, and the measures that should be taken to eliminate these risks.

Keywords: Covid-19, Coronavirüs, Pandemic, Food Safety.

Giriş

Hastalıklardan korunmada sağlıklı ve dengeli beslenme ile bağışıklık sisteminin güçlü olması iki önemli etken iken; sağlıklı ve dengeli beslenmenin sağlanmasında en önemli faktör güvenilir gıda ürünlerini tüketebilmektir. Türkiye’de pandeminin yayılımının önlenmesi amacıyla devlet yöneticileri ve yetkili otoritelerce gıda güvenliği ve gıda hijyeninin sağlanması için gerekli olan kurallar tekrar gözden geçirilmiş, normal şartlarda da uyulması gereken bazı kurallar (ekmeklerin poşette satılması, açık gıda ürünlerine eldivensiz dokunulmaması, ambalajsız ürün satılmaması, gıdanın temas ettiği reyon, tezgâh gibi yerlerin dezenfekte edilmesi vb.) pandemi sürecinde ivedilikle uygulanır hâle gelmiştir. Tarım ve

Orman Bakanlığı tarafından yürütülen gıda güvenliği denetimlerinin kapsamı genişletilmiş, sıklıkları ve sayıları arttırılmıştır.

Çoğu ülke bir taraftan pandemiye yakalanmış kişilerin tedavileriyle uğraşmış ve uğraşmakta, bir taraftan pandeminin yayılımının engellenmesi için sayısız önlemler almış ve almaktadır. Diğer taraftan, yine daha çok sağlıkçılardan oluşan birçok bilim adamı ve araştırmacı hastalığın etkeni olan SARS-CoV-2 virüsünü tanımaya çalışmış ve bu salgının yayılımını tetikleyen etkenleri, bertarafı için neler yapılabileceğini araştırmaya girişmiştir. Ülkelerde pandemi kurulları oluşturulmuş, toplumun hastalığın tüm yönleriyle ilgili bilgilendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Eyalet veya ülke genelinde alınan önlemlerin birçok açıdan yetersiz kaldığı, bu salgından korunmada en önemli işlevin insanların kendilerini korumaya özen göstermeleri olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda hijyenin sağlanması ve sürdürülmesi tüm hastalıklarda olduğu gibi yeni tip koronavirüs hastalığından korunmada da en önemli faktör olmuştur.

Hijyen denildiğinde, genel vücut hijyeni, yaşanılan yerin, çalışılan işyerinin hijyeni, kullanılan araç-gerecin, kıyafetlerin hijyeni, yolculuk yapılan vasıtaların (taksi, otobüs, metro vb.), alışveriş yapılan marketin, fırının hijyeni ve yenilen gıda ürünlerinin hijyeni akla gelmelidir. Ancak gıda güvenliği; gıda hijyeninin temelinde hammadde üretiminden itibaren gıda ürünün tüketiciye ulaşınca kadar süren tüm aşamalarda sağlık riski oluşturmayacak ürünlerin üretilmesi için uyulması gereken kurallar bütünü olduğu için pandemiden korunmada oldukça büyük önem arz etmektedir.

Amerika Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi, yeni tip koronavirüsün iki bulaşma yolu olduğunu, birincisinin insandan insana olan direkt bulaşma, ikincisinin ise SARS-CoV-2 ile enfekte olmuş nesnelere el ile dokunulduktan sonra ellerin ağız, burun ve göze teması sonucunda gerçekleşen dolaylı bulaşma olduğunu bildirmiştir (CDC 2020a). Bu sebeple gıda ürünleri de ikinci bulaşma kaynakları arasında yer almaktadır.

Yeni tip koronavirüs (Covid-19) pandemisinin yayılımının daha önce yaşanan birçok salgına (SARS, MERS, vb.) benzemediği ortaya çıkınca genel hijyen ve gıda güvenliği uygulamalarının titizlikle uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Covid-19 pandemisi sebebi olan SARS-CoV-2 dâhil bütün virüsler, gıda ürünlerini konakçıya (insan veya hayvan) ulaşmada aracı olarak kullanmaktadır. Covid-19 açısından gıda ürünlerini güvenilmez yapan yine insan faktörü, yani hammadde temininden başlayarak tüketiciye ulaşıncaya kadar bütün aşamalarda sorumlu olan yönetici ve personellerin uygulamalarıdır. Nitekim pandemi sürecinde; şimdiye kadar yürütülmüş gıda güvenliği ve gıda hijyeni ile ilgili çalışmaların hepsinde eğitimin önemine dikkat çekilirken, üretimden sorumlu olan yönetici ve personellerin kuralları uygulamak istediklerinde ve alışkanlık hâline getirdiklerinde her şeyin çok daha kolay çözüldüğü görülmüştür.

Türkiye’de İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelgeyle 21 Mart 2020’de ülke genelinde içkili ve/veya içkisiz tüm lokanta ve restoranlar ile pastane ve benzeri işyerleri, sadece paket servis, gel-al benzeri şekilde, müşterilerin oturmasına müsaade etmeden hizmet vereceği ifade edilmiştir. Bu uygulamanın asıl amacı insanların bir araya gelmelerini ve yakın temasını engellemek olmasına rağmen, çoğu kişi yeni tip koronavirüsün hazır yiyecekler aracılığıyla da bulaşabileceği konusunu düşünmeye başlamış ve restorandan hazır yemek almayı/sipariş etmeyi oldukça tehlikeli bulup yemeklerini evde hazırlamaya başlamıştır. Ancak marketten/pazardan alınan et, meyve-sebze gibi çiğ ürünlerin veya paketli gıdaların güvenliğinin de önemli olduğu görülmüş, bu aşamada uyulması gereken kurallar yetkili otoritelerce topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Covid-19 pandemisinden, oluşabilecek benzer salgınlardan ve gıda kaynaklı hastalıklardan korunmada gıda güvenliği risklerinin ve bu risklerin oluşmaması için alınacak önlemlerin, uygulanması gereken kuralların neler olduğunun bilinmesi oldukça önemlidir.

Bu makalede Covid-19 pandemisinden korunmada önem arz eden gıda güvenliği ile ilgili risklerin neler olabileceği ve bu risklerin ortadan kaldırılması için alınması gereken önlemler kapsamında; Covid-19'un gıdalar aracılığıyla bulaşma olasılığından, Covid-19'un bulaşmasında etken olabilecek gıda kaynaklı faktörlerden, Covid-19'un bulaşmasında etken olabilecek yanlış hijyen ve gıda güvenliği uygulamalarından ve Covid-19'dan korunmada ve gıda güvenliğinin sağlanmasında tüketicilerin ve işletmelerin uygulaması gereken hijyen kuralları ve önlemlerden bahsedilmiştir.

Covid-19'un Gıdalar Aracılığıyla Bulaşma Olasılığı

Gıda ve İlaç Dairesi 27.02.2020 tarihli bildirisinde yeni tip koronavirüsün gıda ya da gıda ambalajı yoluyla bulaşabileceğini gösterir bir bilginin olmadığını, ancak iyi hijyen uygulamalarının sağlanmasının bütün hastalıklardan korunmada her zaman önemli olduğunu bildirmiştir (FDA 2020). Dünya Sağlık Örgütü 21.02.2020 tarihli raporunda Covid-19'un etkeni olan SARS-CoV-2 virüsünün gıda aracılığıyla bulaştığına dair bir kanıtın olmadığını, fakat benzer virüslerin ve bu virüsün de hayvansal kaynaklı çiğ gıdalarda bulunabileceği konusunda şüpheler olduğunu ifade etmiştir (WHO 2020). Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi 08.04.2020 tarihli raporunda pandeminin büyük ölçekli olmasına rağmen, o güne kadar Covid-19'un gıda tüketimi yoluyla transferiyle ilgili herhangi bir rapor olmadığını belirtmiştir (EFSA 2020).

AB üyesi Devletlerdeki (Avustralya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsviçre) ajanslara göre; gıda işlemeden Covid-19'u almak mümkün değildir (EC, 2020). ABD İndiana Eyaleti Sağlık Bakanlığı 19.03.2020 tarihli raporunda Covid-19'un gıdanın kendisi ya da ambalajı ile bulaşabileceğini öneren insan hastalıklarının şu anda herhangi bir raporunun farkında olmadıklarını bildirmiştir

(ISDH 2020). Gıda ürünlerinde SARS-CoV-2'nin ne kadar süre canlı kalabildiğine dair de henüz bir kanıt yoktur.

Covid-19'un Bulaşmasında Etken Olabilecek Gıda Kaynaklı Faktörler

Virüsler, genelde proteinden oluşan bir kılıf içinde DNA veya RNA'lerden sadece birine sahip, küçük genetik materyallerdir. Bağımsız çoğalmalarını sağlayacak mekanizma ve moleküllerden yoksun olduklarından diğer canlı hücrelere gereksinim duyarlar ve bu özelliklerinden dolayı da hücre paraziti olarak kabul edilirler. Gıdalarda gelişemezler, gıdalar ve su virüsler için sadece taşıyıcı konumundadır. Virüslerin çok azı gıda kaynaklı olup büyük bir çoğunluğu gastroenteritise neden olur. Isıya duyarlıdırlar ve diğer mikroorganizmalar gibi fakat bir konak hücre içerisinde besin elementleri, sıcaklık, pH, nem gibi optimum gelişme faktörlerine ihtiyaç duyarlar. Virüsler gıdalarda çoğalamazlar ancak canlılıklarını sürdürürler, çoğalmaları canlı ve çoğalabilen hücreler içinde gerçekleşir (Erginkaya ve Kabak 2011).

Yakın tarihli bir araştırmaya (BfR 2020) göre Covid-19'un nedensel ajanı olan SARS-CoV-2'nin kartonda 24 saat kadar, deneysel ortamlardaki (örneğin kontrollü bağıl nem ve sıcaklık) plastik ve çelik gibi sert yüzeylerde birkaç güne kadar canlılığını sürdürdüğü görülmüştür. Ancak farklı çevre koşullarına ve sıcaklıklara maruz kalan kontamine ambalajların enfeksiyonu ilettiğine dair bir kanıt yoktur (EC 2020).

Bu bilgiler ışığında Covid-19 etkeni olan SARS-CoV-2'nin gıdalarda ve gıdalarla temas hâlinde olan ambalaj, tezgâh, alet-ekipman, poşet gibi araçlarda belli bir süre de olsa canlılığını sürdürebileceği ve bu sürenin insanlara ulaşabilmesi için yeterli olabileceği unutulmamalıdır. Bu sebeple, özellikle çiğ gıda ürünlerine dokunduktan sonra ellerin 20 s ve su ve sabun kuralına uyularak yıkanmasına özen gösterilmeli, çiğ ve yenmeye hazır/pişmiş gıdaların hazırlanmasında ayrı mutfak ekipmanları

kullanılmalı ve yemeden önce meyve ve sebzeler iyice yıkanmalıdır (EUFIC 2020).

Covid-19'un Bulaşmasında Etken Olabilecek Yanlış Hijyen ve Gıda Güvenliği Uygulamaları

Gıda kaynaklı hastalıkların oluşmasında etkili olan faktörlerin (Zorba 2011) birçoğunun Covid-19 pandemisinin gıdalar aracılığıyla bulaşmasında da etken olabileceği görülmektedir. Bu faktörlerden en önemlileri; yiyeceklerin yetersiz pişirilmesi veya ikinci kez ısıtılan yemeklerin (bunlar dışarıdan alınan/sipariş edilen hazır yemekler de olabilir) yetersiz ısıtılması, çapraz bulaşma denilen çiğ ve pişmiş ürünün ya da hammadde ile nihai gıda ürününün temasıyla gerçekleşen bulaşma, pişmiş gıdaların SARS-CoV-2 ile bulaşması (Covid-19 taşıyan bir kişinin yemeği ellemesi ya da bir şekilde Covid-19 bulaşmış tabağa yemeğin konulması sonucu olabilir), çiğ gıda tüketimi, yetersiz pişirilen yemeğin oda sıcaklığında uzun süre bekletilmesi sonucu tahrip olan SARS-CoV-2'nin RNA'sını yeniden tamir edebilme ihtimalinin olması, yemek hazırlayan Covid-19 taşıyıcısının yiyeceğe virüsü bulaştırması, alet-ekipman, kesme tahtası, mutfak tezgahı hijyenine dikkat edilmemesinden kaynaklanan bulaşmalar, yemek hazırlamada kalitesiz denilen, Covid-19 bulaşma ihtimali daha çok olan ambalajsız ürünlerin, hijyeni sağlamayan marketlerden/pazarlardan alınan ürünlerin kullanılması ve gıda/yemek hazırlamada kullanılan suyun temiz olmamasıdır.

Covid-19'un etmeni olan SARS-CoV-2'nin su ile bulaştığına ve virüsün sindirim sisteminden geçerek dışkı hâline dönüştükten sonra, yani fekal yolla hastalığa sebep olup olmayacağına dair henüz bir kanıt yoktur (CDC 2020b). Virüs su içerisinde kısa bir süre aktif kalabiliyor olsa da hem musluk suyu hem de şişe suyuna uygulanan filtreleme ve dezenfeksiyon gibi çeşitli arıtma işlemleri sayesinde Covid-19 virüsü etkisiz hale gelir (WHO 2020b).

Ancak virüslerin gıdalarda olduğu gibi sularda da canlılıklarını sürdürdüğü, zaman zaman özellikle ishal salgınlarına sebep olan bazı virüslerin (rotavirüs) sular aracılığıyla insanlara bulaştığı

bilinmektedir. Fakat burada suya virüs bulaşmasındaki en önemli etken hastalık etmeni virüsü içeren dışkının bulunduğu kanalizasyon içeriğinin içme suyuna karışmasıdır. Bu sebeple kendisinde hastalık belirtisi görülme de SARS-CoV-2'nin taşıyıcı olma ihtimali bulunan herkesin tuvalet sonrası el temizliğine, kullanılan tuvalet ve ellerin yıkandığı lavaboların temizliğine, gıda ürünlerine dokunmadan önce kurallara uygun şekilde (su ve sabun ile 20 s süresince parmak araları ve elin üst tarafının ovulması ve iyice durulanması) ellerin yıkanmasına ve içme sularının dezenfeksiyonuna dikkat etmek son derecede önem taşımaktadır.

Ulusal bir yayın organının 27.03.2020 tarihli haberine göre; DİSK'e bağlı Türkiye Gıda Sanayi İşçileri Sendikası (Gıda-İş), gıda sektöründe 150-4000 arasında işçi çalıştıran 45 işyerindeki koronavirüs tedbirlerini incelemiş ve alınmayan önlemleri raporlaştırmıştır. Raporda dikkat çeken en önemli noktalar; işletmelerin %70'inde üretimin arttığı, bu fazla üretimin aynı işçilerle yapılması dolayısıyla işçilerin çalışma saatlerinin uzadığı, işletmelerde eldiven, maske ve koruyucu malzemelerin yetersiz olduğu, işçilerin büyük çoğunluğunun kendilerini koronavirüse karşı güvende görmediği, üretim sürecinde sosyal mesafenin korunmadığı, kimi işletmelerde kağıt havlu, sabun ve temizlik malzemelerinin bulunmadığı, işletmelerin %75'inde yemekhaneler, soyunma odaları gibi alanların dezenfekte edilmediği ya da göstermelik yapıldığı, fırınlar, ekmek satış büfeleri ve pastanelerin %80'inde çalışma koşulları açısından hijyen, dezenfeksiyon koşullarına uyulmadığıdır. Bir işletmede, özel istihdam bürolarından makine temizliği, depolama ve paketleme için günlük yevmiyeci işçi çalıştırılması ise oldukça dikkat çekicidir (Anonim 2020).

Covid-19'dan Korunmada ve Gıda Güvenliğinin Sağlanmasında Tüketicilerin ve İşletmelerin Uygulaması Gereken Hijyen Kuralları ve Önlemler

Gıda ve İlaç Dairesi (FDA 2020)'nin ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO 2020a)'nın yaptığı açıklamalara göre pandemiden korunmada gıda güvenliğinin sağlanması için uyulması gereken temel hijyen

kurallarının şunlar olduğu görülmektedir; çiğ yiyeceklerle dokunulduğunda ve yemek hazırlama sırasında eller sıklıkla yıkanmalıdır, yiyeceklerle temas eden yüzey ve ekipmanların temizliğine dikkat edilmelidir, çiğ et ürünleri diğer gıda ürünlerinden ayrı tutulmalıdır, yiyecekler uygun sıcaklıkta (en az 72 °C) pişirilmeli ve oda sıcaklığında uzun süre bekletilmeden derhal soğutulmalı, çiğ ya da az pişmiş ürünlerin tüketiminden kaçınılmalıdır.

Avrupa Komisyonu Sağlık ve Gıda Güvenliği Genel Müdürlüğü (EC 2020) Avrupa Birliğine üye ülkelerin ve gıda üreticilerinin önem vermesi gereken konuları açıkladıktan sonra tüketicilerin de kendi rollerini yerine getirmeleri gerektiğini söylemiştir. Genel bir iyi hijyen uygulaması olarak, marketlerdeki tüketicilerin ellerinde bulunabilecek herhangi bir patojenle kontaminasyona sebebiyet vermemek için, satın almak istedikleri gıda dışındaki diğer gıdaları elleriyle tutmamaları gerektiği belirtilmiştir (EC 2020).

Kanada Hükümeti 11.05.2020'de yayınladığı bilgilendirme metninde; "Güvenli gıda işleme ve pişirme uygulamalarını (koronavirüsleri öldürmek için yaygın temizlik ve dezenfeksiyon yöntemlerini kullanın, yiyecek ve gıda ambalajlarını kullanmadan önce ve elledikten sonra ellerinizi sabun ve ılık suyla en az 20 saniye yıkayın, akan suyunuz yoksa, onaylı el dezenfektanlarından birini kullanın, meyve ve sebzelerinizi akan suyun altında yıkayın, taze ürünler gözenekli ve yemek için tasarlanmamış kimyasalları emebileceği için taze ürünleri sabun, klor veya diğer kimyasallarla yıkamayın, koronavirüsler normal pişirme sıcaklıklarında öldürüldüğü için yiyeceklerinizi önerilen güvenli iç sıcaklıklara kadar pişirin, çiğ ürünler ile yemeye hazır veya pişmiş gıdaların çapraz kontaminasyonundan kaçının, gıda ile temas edecek yüzeyleri dezenfekte edin) uygulayarak Covid-19'a neden olan virüsün öldürebilir ve enfeksiyon riskinizi azaltabilirsiniz." demiştir (GC 2020).

Irak Gıda Güvenliği Kümesi 09.04.2020 tarihinde yayınladığı "Covid-19 Gıda Güvenliği Tavsiyeleri" başlıklı iletişim materyalinde

virüsün yayılması önlemek için gıda güvenliği sağlık tavsiyelerini şu şekilde sıralamıştır: Bütün gıdaları dikkatlice yıkayın, etleri iyi pişirin, çok sıvı alın, gıdaları, mutfak eşyalarını, su şişelerini veya fincanları paylaşmayın, masa gibi yüzeyleri antibakteriyal mendillerle temizleyin, çiğ et ve pişmiş gıdalar için ayrı kesme tahtaları ve bıçakları kullanın, bağışıklık sisteminizi güçlendirmek için çok miktarda C vitamini yiyin (FSCI 2020).

Avrupa Gıda Bilgi Konseyi'nin 26.03.2020 tarihinde yayınladığı bildiride belirttiği, Covid-19 virüsünün bulaşma riskini azaltmak için gıda satın alırken ve yerleştirirken dikkate alınması gereken önlemlerden bazıları şöyledir: Alışveriş yaparken diğer insanlar ile aranızdaki güvenli mesafeyi koruyun (tavsiye edilen minimum mesafe 1 ila 2 metre arasında değişmektedir), hastaysanız alışverişe gitmeyin ve mümkünse market alışverişinizi internet üzerinden sipariş yoluyla yapın veya aile bireylerinizden ya da arkadaşlarınızdan isteyin, satın almayacaksanız, gıdalara dokunmaktan kaçının, yemeklerinizi planlayarak süpermarkete gidiş sayınızı sınırlandırın, yoğunluk olmayan zamanlarda alışveriş yapmaya özen gösterin, mümkün olduğunca kendi kendine ödeme yöntemini kullanın ve otomatik ödeme makineleriyle ödemenizi yapın (EUFIC 2020).

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü 29.04.2020 tarihinde "Gıda Üretimi Yapan İşyerlerinde Yeni Tip Koronavirüs İle Mücadelede Dikkat Edilecek Hususlar"ın yer aldığı bir doküman yayınlamıştır. Dokümanda belirtilen hususlardan bazıları şunlardır: Servis araçlarının taşıma kapasitesini sosyal mesafe gözeterek belirleyin, araçların özellikle sık temas edilen yüzeyleri başta olmak üzere temizlik ve dezenfeksiyonunun sık aralıklarla yapılmasını kontrol edin, servis araçlarında el antiseptiği ve tek kullanımlık maske bulundurun, çalışanlara yeni tip koronavirüsün belirtileri, yayılma yolları ve alınacak önlemlerle ilgili bilgilendirme yapın, işyerine girişlerde tüm çalışanların, alt işverenlerin, mal ve hizmet sağlayıcıların temassız ateş ölçer ile vücut ısılarının kontrol

edilmesini sağlayın, yeni tip koronavirüs salgınına dikkate alarak mevcut acil durum planlarını ve risk değerlendirmelerini güncelleyin.

Türkiye’de faaliyet gösteren Gıda Mühendisleri Odası’nın “Covid-19 Salgını İle Mücadele Sürecinde İşletmeler İçin Öneriler” isimli bildirisinde (GMO 2020) bu dönemde temel ihtiyaç kategorisinde yer alan gıdanın “güvenilir gıda” zincirinde arzını sürdürebilmek ve sektör çalışanlarının sağlığının güvencesinin sağlamanın toplumsal bir görev olduğu belirtilmiştir. Bildiride işletmelerde alınması gereken bazı önlemler hakkında önerilerin paylaşıldığı ifade edilmiş ve gıda işletmelerinde her şeyden önce, bu konuyu kurallara, yasalara ve ülkedeki gelişmelere göre yöneten bir “Kriz Yönetim Ekibi” olması gerektiği vurgulanmıştır (GMO 2020).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı “Kurum ve Kuruluşlara Yönelik Enfeksiyon Kontrol Önlemleri” kapsamında 21.04.2020 tarihinde “Restoranlarda Alınması Gereken Önlemler” başlıklı dokümanda sıralanan restoranlarda genel enfeksiyon bulaşma riskini azaltmak için uygulanması önerilen temel enfeksiyondan korunma ve kontrol ilkeleri şöyledir: Masalar arası mesafe 1 metreden az olmayacak şekilde (tercihen 2 metre) düzenleme yapılmalıdır, odalar ve diğer kapalı alanlardaki camlar günlük rutin temizlik esnasında açık olmalı ve temizlik sonrası en az 1 saat havalandırılmalıdır, genel temizliğin su ve deterjanla yapılması yeterlidir, özellikle eller ile sık dokunulan yüzeyler; kapı kolları, bataryalar, tırabzanlar, sık dokunulan düğmeler, telefon ahizesi, ortak kullanım alanlarındaki tuvalet ve lavabo temizliğine özen gösterilmelidir, bu alanların temizliği için su ve deterjan ile temizlik yapıldıktan sonra 1:100 oranında sulandırılmış çamaşır suyu (Sodyum hipoklorit Cas No: 7681-52-9) veya klor tablet (ürün tarifi göre) kullanılmalıdır (SB 2020).

Avrupa Komisyonu Sağlık ve Gıda Güvenliği Genel Müdürlüğü (EC 2020)’ne göre gıda üretiminin tüm aşamalarında gerekli olan iyi hijyen uygulamaları arasında; özellikle temizliğe özel önem

gösterilmesi, uygun olan her aşamada gıda üretim tesislerinin ve ekipmanların dezenfeksiyonu, gıda kategorileri ve prosesin farklı aşamalarındaki gıdalar arasındaki çapraz kontaminasyondan kaçınılması (örneğin çiğ ve pişmiş gıda), elleri yıkamak ve dezenfekte etmek gibi kişisel hijyenin sağlanması, gerektiğinde eldiven ve maske giyilmesi, özel hijyenik giysi ve ayakkabı kullanılması veya hasta hissedildiğinde işten uzak durup evde kalınması yer almaktadır. Ayrıca, gıda işletmelerinin örneğin; sürücülerle arasındaki mesafeyi korurken, tedarikçi ve kamyonlarla olan dış temaslarını gerekli olan mutlak düzeyde sınırlamaları gerektiği ifade edilmiştir (EC 2020).

Gıda ya da yemek üretiminin yapıldığı işletmelerde çalışan, herhangi bir yeni tip koronavirus belirtisi gösteren kişilerin çalışması sürdürülmemesi, ivedilikle diğer çalışanlardan ve üretim alanından uzaklaştırılması gerekmektedir. Çalışanlar mesai arkadaşlarının da taşıyıcı olabileceğini unutmamalı, bu sebeple çalışırken sosyal mesafe kuralına uymalıdır. Dokundukları her şeyde (para, sigara, önlük, ayakkabı, servis aracı, vb.) ve bulundukları her ortamda SARS-CoV-2'nin bulunma ihtimali olduğunu unutmamalı ve kişisel hijyenlerine her zamankinden çok daha fazla dikkat etmelidirler. Çünkü kişisel hijyenlerini yeterince sağlayamazlarsa gıda ürünlerine Covid-19 etmeninin bulaşmasında taşıyıcı olarak görev yapacaklardır.

Gıda işletmelerinde sürdürülebilir gıda güvenliği için gerekli olan sanitasyonun sağlanmasında Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı'nın (EPA 2020) açıkladığı SARS-CoV-2'nin yok edilmesi amacıyla kullanılan dezenfektanlardan tezgâh ve üretim alanlarının dezenfeksiyonunda yararlanılabilir. Ancak dezenfektanlar kullanılırken, güvenli ve etkili bir kullanım için etikette belirtilen talimatlara ve yüzey özelliklerine uygun olarak temas süresine uyulmalı, sadece yüzeylerde kullanım için uygun olduğu insanlarda kullanım için uygun olmadığı unutulmamalıdır.

İskoçya’da halkın enfeksiyonlardan ve çevresel tehlikelerden korunmasını amaçlayan “Sağlık Koruma İskoçya” 17.04.2020’de işyerinde koronavirüsün yayılmasını önlemeye yönelik öneriler yayınlamıştır. Bu öneriler; sık dokunulan nesnelerin ve yüzeylerin rutin temizliği ve dezenfeksiyonunu (örneğin; kapı kolları, masalar), personelin, yüklenicilerin, hizmet çalışanlarının ve ziyaretçilerin el yıkama tesislerine erişmesini ve belirgin yerlerde alkol bazlı el ovucu sağlayarak el hijyeninin teşvik edilmesini, ortak mutfak alanlarında tabak ve çatal-bıçak takımlarının sıcak genel amaçlı deterjanla temizlenmesini ve yeniden kullanım için saklanmadan önce iyice kurutulmasının sağlanmasını ve münferit olarak ambalajlanmadıkça gıda maddelerinin (örneğin; cips, açık sandviçler) açıkta ve ortak paylaşım için açık bırakmaktan kaçınılmasını içermektedir (FSS 2020).

Avrupa Hastalıkları Önleme ve Kontrol Merkezi (ECDC 2020)’ne göre “SARS-CoV-2 ile Potansiyel Olarak Kontamine Olmuş Sağlık Hizmeti ve Sağlık Hizmeti Dışındaki Ortamların Dezenfeksiyonu” isimli teknik raporu incelendiğinde, mevcut sanitasyon önlemlerinin Covid-19 üzerinde diğer mikrobiyolojik riskler kadar etkili olduğuna inanmak için her nedenin olduğu görülmektedir.

Sonuç

Vürüsler, yemeklerde veya ambalajlı/ambalajsız gıda ürünlerinde ya da gıda ambalajlarına bulaşabilmekte, ancak çoğalamamak-tadırlar. Gelişip çoğalmak için herhangi bir konakçı insan ya da hayvana gereksinim duymaktadırlar. Bu nedenle, gıda aracılığıyla Covid-19 pandemisine yakalanmamak ve gıda kaynaklı has-talıklardan her zaman korunmak için tüketicilerin ambalaj/market poşeti yüzeylerine dokunduktan sonra ellerin başka yerlere, başka alet-ekipmanlara temasından ve özellikle ağız, burun ve göze temasından muhakkak kaçınması gerekmektedir.

Ambalajlı ürünlerin dış yüzeyi deterjanlı, mümkünse dezenfektanlı bez ile silindikten sonra buzdolabına/erzak dolabına yerleştirilmeli, buzdolabı içerisinde ve mutfakta çiğ ve pişmiş

ürünlerin temasına engel olunmalıdır. Yemek hazırlanmaya başlanmadan önce eller sabun ve su ile bileklere kadar mutlaka yıkanmalı, çiğ ürünlerden oluşabilecek bulaşmaların ve hazırlanan yemeklerin enfekte olmasının önlenmesi için koruyucu ekipman (bone, maske, eldiven) kullanılmalıdır. Yemek hazırlamada kullanılan alet-ekipman hijyenine, meyve-sebzelerin temiz suyla ya da temizliğinden emin olunmadığında uygun miktarda dezenfekte edici bir ajan (dezenfektan veya doğal sirke) ilave edilerek hazırlanan suyla yeterli süre yıkanmasına, pişirme aşamasında yemeklerin yeterli sıcaklık ve sürede pişirilmesine özen gösterilmelidir. Yenmeye hazır gıda ürünlerinden oluşabilecek riskin ortadan kaldırılması için yiyecekler sıcaklığın en az 72 °C olduğu bir pişirme işlemine daha tâbi tutulmalıdır.

Gıda işletmelerinde görev yapan yöneticiler bu pandemi sürecinde olduğu gibi her zaman personellerin gıda güvenliği ve hijyen kurallarına uymasının gıda kaynaklı hastalıkların önlenmesinde ne denli önemli olduğunu onlara hatırlatacak eğitimleri sürekli gerçekleştirmeli, bu eğitimlerde anlatılan kuralların uygulanıp uygulanmadığını/ne şekilde uygulandığını kontrol etmelidir. Hijyen kurallarını uygulamayı alışkanlık hâline getiremeyen personelleri çalıştırmayı sürdürmemelidir. Aynı zamanda gıda üretiminin gerçekleştirildiği işletmenin hijyeninin sağlanması için gerekli olan tedbirler alınmalı, uygulamalar her zaman sürdürülmelidir.

Gıda güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesi yetiştirici, üretici, tüketici ve idarecilerin oluşturduğu toplumun tüm kesimlerinin bilinçli ve sorumluluklarını yerine getirmesi ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

- AÇSHB. (2020). Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü. Gıda Üretimi Yapan İşyerlerinde Yeni Tip Koronavirüs İle Mücadelede Dikkat Edilecek Hususlar.
https://ailevecalisma.gov.tr/media/43910/gida_brosur_20200429.pdf

- BfR. (2020). Bundesinstitut für Risikobewertung. Can the New Type of Coronavirus be Transmitted via Food and Objects?
<https://www.bfr.bund.de/cm/349/can-the-new-type-of-coronavirus-be-transmitted-via-food-and-objects.pdf>
- CDC. (2020a). Centers for Disease Control and Prevention. How Coronavirus Spreads. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prepare/transmission.html>
- CDC. (2020b). Centers for Disease Control and Prevention. Water Transmission and COVID-19. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/php/water.html>.
- EC. (2020). European Commission Directorate-General For Health And Food Safety. Covid-19 and Food Safety, Questions and Answers, Brussel, België, 12p.
- ECDC. (2020). European Centre for Disease Prevention and Control. Disinfection of Environments in Healthcare and Nonhealthcare Settings Potentially Contaminated with SARS-CoV-2. ECDC: Stockholm; 2020.
- EFSA. (2020). Coronavirus: No Evidence That Food Is A Source or Transmission Route.
<https://www.efsa.europa.eu/en/news/coronavirus-no-evidence-food-source-or-transmission-route>
- EPA. (2020). United States Environmental Protection Agency. List N: Disinfectants for Use Against SARS-CoV-2.
<https://www.epa.gov/pesticide-registration/list-n-disinfectants-use-against-sars-cov-2>
- Erginkaya, Z. ve Kabak, B. (2011). Fırsatçı Patojenler, Küfler, Parazitler, Virüsler, Prionlar ve Alg Toksinleri. İçinde: Gıda Mikrobiyolojisi, Ed. Erkmek O., Efil Yayınevi, Ankara, s. 184-204.
- EUFIC. (2020). The European Food Information Council. Food and Coronavirus (COVID-19): What You Need to Know.
<https://www.eufic.org/tr/page/food-and-coronavirus-covid-19-what-you-need-to-know>
- FDA. (2020). U.S. Food and Drug Administration. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) and the Food Supply Chain.
<https://www.fda.gov/food/food-safety-during-emergencies/food-safety-and-coronavirus-disease-2019-covid-19>
- FSCI. (2020). Food Security Cluster Iraq. Covid-19 Food Safety Advice.
<https://fscluster.org/iraq/document/covid-19-food-safety-advice>

- FSS. (2020). Food Standards Scotland. Coronavirus (COVID-19) ve Yiyecek. <https://www.foodstandards.gov.scot/consumers/food-safety/coronavirus>
- GC. (2020). Government of Canada. Coronavirus Disease (COVID-19) and Food Safety. <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/food-nutrition/food-safety/covid19.html>
- GMO. (2020). TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) Gıda Mühendisleri Odası. Covid-19 Salgını İle Mücadele Sürecinde İşletmeler İçin Öneriler. http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/c4cddd9589c6f93_ek.pdf
- ISDH. (2020). Indiana State Department of Health, Epidemiology Research Center. COVID-19 Food Safety Guidelines <https://www.hamiltoncounty.in.gov/DocumentCenter/View/14762/Food-Safety-Guidelines-COVID19-ISDH?bidId=>
- SB. (2020). Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. COVID-19-Restoranlarda Alınması Gereken Önlemler. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/diger_kamu_kuruluslar/COVID19-RestoranlardaAlinmasiGerekenOnlemler.pdf
- WHO. (2020a). World Health Organization. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report-32. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200221-sitrep-32-covid-19.pdf?sfvrsn=4802d089_2
- WHO. (2020b). World Health Organization. Water, Sanitation, Hygiene, and Waste Management for the COVID-19 Virus: Interim Guidance. <https://www.who.int/publications-detail/water-sanitation-hygiene-and-waste-management-for-covid-19>
- Zorba, N.N. (2011). Gıda Kaynaklı Mikrobiyal Hastalıklar. İçinde: Gıda Mikrobiyolojisi, Ed. Erkmén O., Efil Yayınevi, Ankara, s. 121-124.

CUMHURİYET DÖNEMİ HUTBELERİNDE BULAŞICI VE SALGIN HASTALIKLAR MESELESİ

Hüseyin KALEMLİ

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Özet

Yüzyıllar boyunca dünya genelinde milyonlarca kişinin ölümüne sebep olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar insanlar arasında çeşitli yollarla yayılmışlar, bireysel ve toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde Türk toplumu da bu bulaşıcı ve salgın hastalıklardan etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminde de Türk toplumu böylesi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla farklı biçimlerde mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde bir taraftan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla tıbbi açıdan mücadele edilirken diğer taraftan da toplumu hastalıklara karşı daha tedbirli olma konusunda uyarma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde halka ulaşmanın önemli vasıtalarından biri olarak Cuma hutbelerinden de bu hususta yararlanılmıştır. Cuma hutbelerinde bu dönemde etkili olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda halka bilgi verilmiş, bunlara karşı nasıl tedbirler alınacağı noktasında açıklamalarda bulunulmuştur. Böylece bulaşıcı ve salgın hastalıkların çıkışının ve yayılmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar, Hutbeler.

Abstract

Contagious diseases and epidemics, which have caused the death of millions of people around the world for centuries, have been spread among people in various ways and have a great importance in shaping individual and human relations. Throughout the historical process, Turkish society has also been affected by these contagious diseases and epidemics. During the Republic

period, Turkish society had to struggle with such contagious diseases and epidemics in different ways. At that period, while medically struggling with contagious diseases and epidemics, the need to warn the public about being more cautious against diseases emerged. During the Republic period, Friday khutbahs were also used as one of the most important means of reaching the public. In the Friday khutbahs, the public was informed about the contagious diseases and epidemics that affected people at that period, and explanations were made on how to take measures against them. Thus, it was tried to prevent the emergence and spread of contagious diseases and epidemics.

Keywords: *The Republic Period, Contagious Diseases and Epidemics, Khutbahs*

Giriş

Bulaşıcı hastalık, bir hastalığın, insandan insana ya da hayvandan insana herhangi bir yolla bulaşma niteliği taşıması olarak tanımlanır. Salgın hastalık ise bir bulaşıcı hastalığın, belirli zaman ve normal ölçüler içerisinde beklenenden daha çok sayıda görülmesi ya da toplumda daha önce hiç görülmemeyen bir hastalığın tek bir vaka bile olsa ortaya çıkmasıdır. Her iki hastalık türünün de nedeninin bakteriler, virüsler ve parazitler olduğu bilimsel olarak ortaya konulmuştur.¹ Bugün bilimdeki gelişmeye paralel olarak gerek bulaşıcı gerekse salgın hastalıkların nedeni olan bakteri, virüs ve parazitlerle ilgili daha geniş bir bilgiye sahip olunmuştur. Ancak bu bilginin olmadığı Orta Çağ'da tanımlanamayan, bu nedenle günahkâr bir yaşamın ilahî cezası olduğuna inanılarak genelde *plague* (bela, felaket) olarak isimlendirilen bulaşıcı ve salgın hastalıklar,² tarih boyunca tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Öyle ki tüm sonuçlarıyla sosyal, beşerî, iktisadî ve siyasî sistemlere tesir etmiştir. Zaman zaman da tarihin akışının şekillenmesinde rol oynamıştır.

¹ *Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2018, s. 15-16.

² Haldun Akpınar, "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılmının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması", *Öneri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 38, Yıl: 18, Temmuz 2012, s. 97.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar yüzyıllardır milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuş, yenilemez sanılan orduları durdurmuş, toplumsal ilişkileri şekillendirmiş, insanların yakınlarına ve sevdiklerine karşı davranışlarını biçimlendirmiştir. Yayıldıkları dönemlerde ortaya çıkan kitlesel ölümler kendiliğinden başlamamış, salgın hastalıklar davetsiz misafirler gibi insanların arasına girmemiştir. Mikropların kitlesel ölümlere yol açan canavar rolünü üstlenmeleri için insanlar ellerinden geleni yapmışlar, ölümler başladıktan sonra ise hiçbir şey yapamamışlardır.³

Günümüze kadar görülen bulaşıcı ve salgın hastalıklardan insanlık tarihine en çok etki edenlerinin “Veba, Kolera, Tifüs, Çiçek, Ebola ve Grip” olduğu bilinmektedir. Yakın dönem bulaşıcı ve salgın hastalıkları olarak da “Sars, Kuş Gribi, Domuz Gribi, Mers, Ebola, Zika” isimleri öne çıkmaktadır. Bunlara son olarak eklenen bulaşıcı ve salgın hastalık ise hâlihazırda bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19’dur. Covid-19 salgını ile dünya yakın dönemin en büyük bulaşıcı ve salgın hastalık problemi ile yüzleşmiştir.⁴

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklardan Türk toplumu da etkilenmiştir. Özellikle yakın tarihe bakıldığında 20. yüzyılda çok sayıda insanın bahsi geçen bulaşıcı ve salgın hastalıklara maruz kaldığı, bunlardan dolayı hayatını kaybettiği görülür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyasında bulaşıcı ve salgın hastalıklar âdeta kol gezmişlerdir. Sonrasında Cumhuriyet döneminde de Türk toplumu bulaşıcı ve salgın hastalıklarla belirli şekillerde karşı karşıya kalmıştır.⁵ Belki bölgesel

³ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çeviren: Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020. Arka Kapak Yazısı.

⁴ Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 17 Nisan 2020, s. 21-26.
<http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/Covidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

⁵ Bu dönem içerisinde ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklar ile bunların etkileri hakkında bilgi için bakınız: Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005;

olarak olsa dahi toplum içerisinde bu hastalıklar görülmüşlerdir. Bugün de bütün dünya üzerinde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında Covid-19 salgını etkisini hissettirmektedir.

Günümüzde ortaya çıkan Covid-19 salgını bulaşıcı hastalıklar meselesini yeniden gündeme getirmiş, mücadele yollarını düşündürmüştür. Dünyanın tamamında olduğu gibi Türkiye’de de bu salgın ile etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışılmaktadır. Ülkede bir taraftan sağlık alanında çalışmalar yürütülürken diğer taraftan da toplum içerisinde sosyal izolasyonu sağlamak için karantinalar uygulanmakta, sokağa çıkma yasakları ilan edilmekte ve insanların birbirleri ile aralarına mesafe koymaları istenilmektedir. Salgının yayılmasına etki edecek münasebetlerden kaçınılması, temizlik ve hijyene önem verilmesi talep edilmektedir. Bir anlamda salgının toplumsal bir sorun olmasını önlemek için topyekûn bir mücadele verilmektedir.

Bu ve bundan önceki bulaşıcı ve salgın hastalıklarda da tecrübe edildiği üzere, böylesi vakaların meydana çıktıkları dönemlerde bütün kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra toplumun her bir bireyine de yerine getirmesi gereken sorumluluklar düşmektedir. Konumuz açısından da ele almak istediğimiz husus, Cumhuriyet döneminde yaşanan bulaşıcı ve salgın hastalıklar sürecinde dinî kurumların nasıl bir rol üstlendikleri, toplumu bu konuda bilgilendirme görevini nasıl yerine getirdikleridir. Burada maksadımız, Cumhuriyet dönemi içerisinde yaşanan bulaşıcı ve salgın hastalıkları ayrı ayrı ele almaktan ziyade bulaşıcı ve salgın hastalıklara yönelik dinî kurumlar aracılığıyla verilen toplumsal mesajlardır.

Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, ss. 407-430; Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (2), 2016, ss. 77-84.

Cumhuriyet Döneminde Hutbelerde Salgın Hastalıklar Hakkında Yapılan Açıklamalar ve Verilen Mesajlar

Toplumu bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı bilinçlendirip bunlarla etkin bir şekilde mücadele etmenin, farkındalık oluşturma, korunma ve kontrol yöntemlerini duyurma farklı yolları bulunmaktadır. Dönem dönem değişmekle birlikte günümüzdeki iletişim ve haberleşme araç ve gereçlerindeki çeşitlilik düşünüldüğünde bu konuda topluma ulaşmanın çok da zor olmadığı görülür.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etme yöntemlerinden biri de hutbeler üzerinden topluma mesaj vermektir. Hutbeler yolu ile de toplum bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda bilgilendirilmektedir. Hutbelerde verilen mesajlarla topluma bu konuda doğrudan bilgi aktarımı sağlanmaktadır. Bugün iletişim ve haberleşme açısından durum çok farklı olsa da erken Cumhuriyet dönemine bakıldığında bu konudaki iletişim araç gereçlerinin kısıtlılığı ele alındığında hutbelerin halka ulaşmak, halkı yaşananlardan haberdar etmek ve bir bilinç düzeyi meydana getirmek için ne derece önemli oldukları daha iyi anlaşılabilecektir. Zira günümüzde de hutbeler aynı önemlerini devam ettirmektedirler.

Cuma Namazlarının kaidelerinden biri olan hutbeler sadece dinî birer metin değil aynı zamanda toplumu pek çok konuda bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı amaçlayan birer araçtır. Siyasal, toplumsal, iktisadî ve pek çok alanda devlet, vatandaşlara hutbeler aracılığı ile ulaşmaktadır. Bu yolla hutbeler, toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve istenilen yönde şekillendirilmesinde önemli bir role sahiptirler.⁶

Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk hutbe kitabı 1927 tarihli'dir. Bu kitabın ikinci baskısı da 1928 yılında yapılmıştır. 51 adet hutbenin yer aldığı "Türkçe Hutbe" başlığı ile yayımlanan bu kitap, bir heyetin yardımı olmakla birlikte Ahmet Hamdi Akseki

⁶ Murat Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35 (2017-Güz), s. 137.

tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca kitaba dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından da bir mukaddime yazılmıştır. Mukaddimedede, Cuma Namazının ve hutbenin öneminden bahsedildikten sonra hutbenin şekli ve nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Bastırılan bu hutbe kitabı vilayet ve kaza müftülüklerine gönderilmiştir.⁷

1927 tarihli hutbe kitabından sonra 1936'da ise bu kitabın devamı veya genişletilmiş hâli diye tanımlanabilecek olan ikinci bir hutbe kitabı hazırlanmıştır. Yine Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan kitap "Yeni Hutbelerim" adını taşımaktadır. İlk kitaba binaen oldukça geniş çaplı bir çalışma olan bu kitap iki cilt ve 151 hutbeden oluşmaktadır. Kitabın hazırlanma gerekçesi ise 1927'de hazırlanan ve iki kez basılan hutbe kitabının mevcudunun kalmaması, ihtiyacı karşılayamaması olarak gösterilmektedir.⁸

Cumhuriyet Döneminde İlk Türkçe Hutbe Kitabında Hekim, İlaç, Hastalık Meseleleri

1927 tarihli hutbe kitabında 41. hutbede "Hekim, İlaç, Hastalık" başlığı altında sıhhi meseleler ile bulaşıcı ve salgın hastalıklar ele alınmaktadır. Burada sıhhi meseleler hakkında bilgi verilirken her dönemin bir olmadığı, sağlık ve hastalığın insan için olduğu, insanın hep aynı durumda kalamayacağı belirtilmektedir. Sağlık da hastalık da insanlar için olduğundan insanların hastalıklara karşı dikkatli olmaları istenilmektedir ve onlar bu duruma karşı uyarılmaktadırlar. Vücut sağlığı için insanların temiz olmaları, yediklerine, içtiklerine dikkat etmeleri, öyle vakitli vakitsiz, olur olmaz, abur cubur şeyler yiyip içmemeleri dile getirilerek ve sağlığın büyük bir nimet olduğu ifade edilerek bir defa elden gitmesi hâlinde ne kadar pişman olunursa olunsun işin işten geçeceği, mumla aransa dahi bulunamayacağı söylenmektedir. Hastalık hâlinde de insanların

⁷ Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", s. 145-147.

⁸ Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", s. 147.

hiçbir şey yapmadan kaderci bir yaklaşımla tevekkül edeceğim düşüncesiyle kendilerini tehlikeye atmak yerine mutlaka bir hekime müracaat etmeleri, ilaç almaları gerektiğine değinilmektedir. Verilen farklı mesajlarla birlikte, “önce tedbir sonra tevekkül” düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Bunun için de Peygamberin Peygamber olduğu hâlde hastalıklardan sakındığı, O’nun sakındığı yerde insanların kim olup da O’ndan fazla tevekkül etmeye kalkıştıkları örneği verilmektedir. Tevekkülün yanlış anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Hutbede, bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusu anlatılırken şu ifadelere yer verilmekteydi:

“Allah muhafaza buyursun, bazı zamanlarda ortalıkta salgın bir hastalık olur. Hastalığın bulaşmadığı ev buna tutulmayan insan kalmaz. Hastalığa tutulanların bazıları hayatlarını kaybederler, bazıları da kurtulurlar. Böylesi hastalıklar hiç şakaya gelmezler. Zarar açısından da muharebeden geri kalmazlar. Bu yüzden ne ocaklar sönmüş, nice analar ağlamış, nice evlatlar yetim kalmıştır. Ama denilebilir ki; kırk yıl kıran olmuş, yine eceli gelen ölmüş. Doğrudur eceli gelen ölür. Ancak biz ecelimizin gelip gelmediğini bilemeyeceğimizden ömrümüz oldukça elimizden geldiği kadar sağlığımızı gözetmekle yükümlüyüz. Kendimizi mümkün mertebe hastalıklardan korumak boynumuzun borcudur. Biz üzerimize düşeni yapalım da ondan sonra herkes yine alınının yazısı ne ise onu görsün onu yaşasın. Eceli gelen ölür diye insan tutup kendisini göz göre göre tehlikeye atar mı?”

Bu bilgiler verildikten sonra hutbede yine, öncelikle insanların ellerinden geldikçe hastalanmamaya çalışmaları, bir hastalığa tutulduklarında “benim hekimim Allah’tır” diyerek vakit geçirmeyip kendilerini hemen hekime göstermeleri, ilaç alıp perhiz yapmaları, ne yapmak gerekiyorsa onu yapıp ötesini Allah’a bırakmaları nasihat edilmektedir. Burada yine hekimlerin dediklerinin dışına çıkılmaması, onların sözlerine dikkat edilmesi, eğer hekimler bir yerde karantina uygularlarsa, bir yeri kordon ile çevirirlerse sakın “bu da ne olacakmış” diye ehemmiyet vermemezlik etmeyip buna uyulması istenilmektedir. Hatta muharebeden kaçanların yerlerine yurtlarına düşman getirecekleri, karantinadan kaçanların da vardıkları yere

salgın hastalık götürecekleri, sabredip karantinalı yerlerden kaçmayanların düşman karşısında dişini sıkıp her türlü sıkıntıya katlananlara benzedikleri söylenilmektedir. Salgın hastalığın zarar açısından düşmandan bir farkının bulunmadığı, her ikisinin de düşman oldukları, birer bela mahiyetinde bulundukları, düşmana nasıl karşı koymak gerekiyorsa salgın hastalığa da aynı şekilde karşı konulması gerektiği anlatılmaktaydı.⁹

İkinci Hutbe Kitabında Salgın Hastalık Meseleleri

1936'da Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan "Yeni Hutbelerim" kitabının birinci cildinde, sekizinci hutbe "Hayatın Kıymeti, Vücut Sağlığı" başlıklıdır. Bu hutbede Allah'ın kullarına ihsan ettiği nimetlerin çokluğu, bunlardan birinin de hayat olduğu belirtilmekte, hayat hakkının her insan için en tabii bir hak şeklinde bulunduğu ifade edilmektedir. İnsanın sahip olduğu bu zenginliği muhafaza etmesi gerektiğine, vücudun hastalıklardan korunmasına, hasta olmamak için tedbirli davranmak gerektiğine, sağlığa zararlı olacak şeylerden kaçınılmasına değinilmektedir.¹⁰

İkinci ciltte ise, yüz otuz yedinci hutbede "Verem Hastalığı ve Bundan Korunma Çareleri", yüz otuz sekizinci hutbede "Mikroplardan Sakınmalı", yüz otuz dokuzuncu hutbe "Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı-Difteri", yüz kırkinci hutbede "Çiçek, Boğmaca, Tifo", yüz kırk birinci hutbede "Isıtma, Bataklik, Sivrisinek, Karasinek", yüz kırk ikinci hutbede "Göz Hastalığı, Trahom" başlıkları altında bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkında bilgi verilmektedir.

Bütün bu hutbelerde yer alan ortak dil; sağlığın önemli olduğu, bahsi geçen hastalıkların bulaşıcı ve salgın şeklinde cereyan ettikleri, mikroplar yoluyla yayıldıkları, bunlara karşı dikkatli davranılması gerektiği noktasında toplanmaktadır.

⁹ *Diyanet İşleri Reisliği Türkçe Hutbe*, Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1345-1927, s. 209-213.

¹⁰ A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim Birinci Kısım*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 64-67.

Mikroplar

“Mikroplardan Sakınmalı” başlıklı yüz otuz sekizinci hutbede, sağlıkla ilgili genel bilgilerle birlikte sağlığı koruyabilmek için her şeyden önce gözle görülmeyip hayatı tehdit eden unsurların bilinmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. İnsan hayatını tehdit eden, bulaşıcı ve salgın hastalıklara yol açan mikroplarla ilgili yapılan açıklamada bunlar yani mikroplar küçük hayvanlar olarak değerlendirilmektedir. Allah nasıl ki büyük büyük hayvanlar yaratmış ise gözle görülemeyecek kadar küçük hayvanlar da yaratmıştır denilmektedir. Bulaşıcı hastalıkların sebeplerinin mikrop denilen ve gözle görülemeyen bu hayvancıklar olduğu ifade edilmektedir. Mikropsuz görülemeyen bu küçük hayvanların havada, suda, toprakta bol bol bulundukları, hekimlerin mikrop dediklerin şeylerin bunlar oldukları belirtilmektedir. Kolera, Verem, Çiçek, Kızamık, Kızıl, Kuşpalazı gibi birçok bulaşıcı hastalığın hep gözle görülemeyen bu zararlı mikroplarla geldikleri, bir kişiden başka bir kişiye geçtikleri anlatılmaktadır. Bu düşmanlardan korunmak için bunların nasıl ve nerelerde yaşadıklarını öğrenmenin lazım geldiği, bunların kendilerine mahsus yaşama alanları ve üreme şartlarının bulunduğu, çoğunlukla kirli, karanlık, pis ve kuytu yerlerden hoşlandıkları söylenmektedir.¹¹

Hutbede verilen bilgilerin devamında uzman doktorların beyanına dayanılarak bulaşıcı ve salgın hastalıkların sayısının elliden fazla olduğu belirtilmekte, bunların en önemlilerinin ise Kolera, Veba, Verem, Frengi, Lekeli Humma, Kara Humma (Tifo), Çiçek, Difteri = Kuşpalazı, İstilai Dizanteri, Sâri Menenjit = Beyin Humması, Kızıl, Trahom, Ruam = Sakağı, Daülkelb = Kuduz, Humma-i Nifasi olduğu ifade edilmektedir. Bu bulaşıcı ve salgın hastalıklara sebep olan mikropların başkalarına geçmesine sebep olan vasıtalar da hava, tozlar, sular, gıdalar, hastalar, hastadan akan şeyler, sinek gibi bazı haşerat olarak açıklanmaktadır. Yine arkasından da bu

¹¹ A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 403-406.

mikropların hangi şekillerde insana bulaştıklarına, bulaşma yollarına karşı ne şekilde tedbirler alınması gerektiğine, temizliğe özen gösterilmesine ait bilgiler verilmektedir. Sonunda da her saadetin başının sağlık, sağlığın başının da temizlik olduğu, temizliğin mikroplara karşı en büyük silah vazifesini gördüğü üzerinde durulmaktadır.¹²

Verem

“Verem Hastalığı ve Bundan Korunma Çareleri” başlıklı yüz otuz yedinci hutbede, dünyayı en çok etkileyen korkunç hastalıklardan birisinin verem olduğu, veremin aileler için de toplum için de büyük bir musibet teşkil ettiği belirtilmektedir. Verem mikrobunun insanlara en çok yine insanlardan geçtiği, bununla beraber inek sütü ile çiğ yenen sığır etlerinden de bulaşabileceğine değinilmektedir. Dört yaşına kadar çocuklarla otuz kırk yaş çağlarındaki kişilerde daha çok görülmekte olduğu, %70 oranında akciğerlere sirayet ettiği ifade edilmektedir. İki yaşından on yaşına kadar ölenlerin %60’ının, on beş yaş ile altmış yaş arasında ölenlerin %30’unun akciğer vereminden hayatlarını kaybettikleri söylenilmektedir.

Belirtilen konularda bilgiler verildikten sonra da verem mikrobunun hangi yollardan yayıldığı, bundan korunmak için alınacak tedbirlerin neler olduğu, vereme karşı vücut direncinin güçlü olmasının önemi, vücuda verem girmesi hâlinde mutlaka hekime gidilmesi ve erkenden hekime gidenlerin mikroptan kurtulabilecekleri anlatılmaktadır. Sonunda da veremin açık verem ve kapalı verem şeklinde görülebildiği, bunların nasıl belirtiler verdikleri izah edilmektedir. Hutbenin bitiminde ise bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ilgili olarak Peygamberimizin şu mübarek sözlerine dikkat ediniz denilerek “Cüzzamlıdan, bulaşık hastalıklardan, arslandan kaçır gibi kaçınız.” sözü verilmiştir.¹³

¹² Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 406-410.

¹³ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 394-401.

Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı - Difteri

“Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı” başlıklı yüz otuz dokuzuncu hutbede, başlangıçta sağlıkla ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra, kızamığın ekseriyetle çocuklarda görüldüğü, vaktinde tedavi edilmezse ciddi sonuçlar doğurabileceği, bundan difteri, kasabat iltihabı, verem, kulak iltihabı, sağırılık, göz zayıflığı, boğaz ve mide rahatsızlıkları gibi önemli hastalıklar doğuracağı anlatılmaktadır. En çok kışın ve ilkbaharda görülen kızamıktan çocukları çok iyi korumak gerektiği söylenilmektedir.

Ardından da kızamığın kendine has bir mikrobunun olduğu, bunun ağız salgısı ve burun akıntılarına yerleşerek öksürük, balgam ve aksırıkla etrafa saçıldığı ifade edilerek kızamıklı çocuğun başka çocukların yanında bulundurulmaması, çocukları onun yanına onun da çocukların yanına sokulmaması tavsiye edilmektedir. Yine kızamık hastalığının nasıl belirti verdiği, hastalığın tedavisinde izlenecek yolun nasıl olduğu değerlendirilmektedir. Ailenin çocukların bakım ve yetiştirilmeleri, onların sağlıklarına dikkat etmeleri konusundaki sorumluluklarına dikkat çekilmektedir.¹⁴

Aynı hutbede kızıl hastalığı ile ilgili olarak da bu hastalığın her yaştaki insanda bulunabilmesine karşılık en çok beş ile on yaş arasındaki çocuklarda görüldüğü, çok defa ölümle neticelendiği, yakalananları iki üç günde alıp götürdüğü belirtilmektedir. Kızıl hastalığının birkaç günde geçen hafif şekilleri olduğu gibi, en ağır başlayan ve üç gün içinde çocuğu alıp götüren şekilleri de vardır denilmektedir. İyi tedavi edilmeyen bir kızıl hastalığının çocuğu öldürme bile tehlikeli şekillerde kulak iltihabı yaparak daimî bir akıntı yahut sağırılık getireceği, böbrek iltihabı yapacağı söylenilmektedir. Yine belirtilerinin de baş ağrısı, titreme, kusma, boğaz iltihabı, ateş, sırtta ağrılar, kırıklık ve bitkinlik başlaması olduğu anlatılmaktadır. Hastalık esnasında nabzın hızlandığı, hastalık meydana çıktıktan 24 saat sonra boyundan ve bedenin üst kısmından başlayarak bütün vücuda yayılan ve sonra da yine aynı

¹⁴ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 411-417.

şekilde kaybolan kızıl bir renkte lekeler görüldüğü, bunların vücutta hafif bir acı ile beyaz bir iz bıraktığı ifade edilmektedir. Vücutta görülen bu kızılığın beş altı gün sonra geçeceği, derilerin yüzülüp dökülmeye başlayacağı, derilerin dökülmesinin on beşinci güne doğru başlayarak kırkıncı güne kadar devam edeceği, ellerden ve ayaklardan büyük deri parçalarının soyulup döküleceği söylenilmektedir.

Bunun devamında da kızıl hastalığının hangi yollarla bulaştığı, bundan ne şekilde korunulabileceği, hastalığa tutulan bir kişinin nasıl ve nerede bulundurulacağı, hastanın hekime gösterilmesi gerektiği hakkında bilgi verilmektedir. Hatta burada kızıl hastalığının anjin = boğaz ağrısı, boğaz iltihabı, kulak ağrısı ve kulak zarının delinmesi gibi durumlara da sebep olduğu, eğer kulak ağrısı başlarsa hemen hekime koşulması, hekim yok ise yanağa sıcak tuğla veya başka sıcak bir şey koyulması gerektiği ifade edilmektedir. Kızıl hastalığı ile ilgili genelde bu bilgiler verilirken sonunda da “Peygamberimiz Sallâllahu Aleyhi ve Sellem ‘Cüzzamlıdan arslandan kaçır gibi kaçınız, hastalıklıyı sağlarla bir arada bulundurmayınız’ buyurmuşlardır. Bu tamamen tıbbî kanunları ihtiva etmektedir” denilmektedir.¹⁵

Yine bu hutbede kuşpalazı- difteri hastalığı da anlatılırken, onun korkunç ve öldürücü hastalıklardan biri olduğu, bunun da kendine has bir mikrobunun bulunduğu, bunların hastalığı öteye beriye taşıdıkları ve vücuda hangi yollardan girdikleri, belirtilerinin nasıl ortaya çıktığı bilgileri verilmektedir. Burada da kuşpalazına tutulmuş bir çocukta evvela bitkinlik, kırıklık, ateş görülür. Boğazının ağrısından yutkunamaz. Bademcikleri şişer ve boğazı kızarır. Boğazın gerisinde veya bademcikler üzerinde kül renginde beyaz lekeler görülür. Hastalık ilerledikçe bu lekeler küçük dile, damağa ve buruna doğru yayılır, gırtlak ve nefes borularına hücum eder, hastanın ağzı kokar ve kurur, çene bezleri şişer, kısık ve kuru bir öksürük başlar. Bu hastalığın hafifinden de korkulmalıdır. Çünkü

¹⁵ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 418-421.

bazı durumlarda boğaz ve göz felçleri, böbrek iltihaplarına da yol açar sözleri söylenilmektedir. Hastalığın ağır seyretmesi hâlinde ateşin daima yüksek olacağı, hastanın genel durumunun bozulacağı, solgun, dermansız bir hal göstereceği, kalp atışlarının yavaşlayacağı ve çocuğun öleceği, boğazda ve gırtlakta meydana gelecek iltihapların nefesi tıkayarak ölüme sebebiyet vereceklerinden böylesi durumlarda hemen bir doktor çağırmanın icabı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca burun difterisi diye bir tanımlama da yaparak nezle ve buna karşı gösterilmesi gereken hareket tarzına dikkat çekilmektedir. Başka da hastalığın en çok ilkbahar ve son baharda görüldüğü, hangi çocukların bu hastalığa yakalanabilecekleri, hastalığa yakalanmamaları için neler yapmak gerektiği, hastalık hâlinde hangi yolun takip edileceği özetlenmektedir.¹⁶

Çiçek, Boğmaca, Tifo - Kara Humma

“Çiçek, Boğmaca, Tifo” başlıklı yüz kırkinci hutbede, çiçek hastalığı hakkında açıklama yapılırken, bu eski zamanlardan bu yana herkesin bildiği bir hastalıktır. Bu hastalığın Anadolu köylerinde halen zaman zaman tahribat yaptığı görülmektedir. Nice gül yüzlü çocukları soldurmakta ve biçimlerini bozmaktadır sözlerine yer verilmektedir. Hastalığın her ırkta, her iklimde ve yaşta olabileceği, kışın yaza nispetle daha az görüldüğü, hastalık sürdüğü müddetçe tehlikesinin bulunduğu, sineklerden geçebileceği gibi, hastalardan dökülen derilerden de bulaşabileceği ifade edilmektedir. Çiçek mikrobunun tanımı yapılmaktadır. Hastalığın nasıl yayıldığı, hastalığa tutulma hâlinde nasıl hareket edileceği anlatılmaktadır. Ayrıca hastalığa karşı bir tedbir olarak da yeni doğan çocukların birkaç ay içinde aşılatılmalarının zarurî olduğu söylenilmektedir. Vaktinde aşı yaptırmama durumundan dolayı ne kadar insanın sakat kaldığı, toprağa gömüldüğü bilgisi verilmektedir. Bir de suçiçeği hastalığına değinilmektedir.¹⁷

¹⁶ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 422-425.

¹⁷ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 426-429.

Aynı hutbede boğmaca hastalığı hakkında bilgi verilirken de bunun çocuklar için bulaşıcı bir hastalık olduğu, çok kimse buna ehemmiyet vermese de çocuğun mutlaka tutulacağı bir hastalık şeklinde bulunduğu, çoğu kimsenin bunu bir geçit olarak değerlendirdiği söylenmektedir. Buna ilaveten de çocuklar üzerinde ne kadar vahim etki yaptığı, her sene binlerce çocuğun bu yüzden toprağa gömüldüğü anlatılmaktadır. Aslında önemsenmesi gerektiği, önemsenmemesi hâlinde bazen fitik, burun kanaması, zafiyet, zatürre gibi önemli ve öldürücü hastalıklara da sebebiyet vereceği, çocukların ölümüne yol açabileceği uyarısında bulunmaktadır. Hastalığın ne şekilde yayıldığı ve görülmesi hâlinde nasıl davranılması gerektiği de belirtilmektedir.¹⁸

Yine bu hutbede tifo-kara humma hastalığı hakkında izahatta bulunulurken de, bunun kendisine özgü bir mikrobunun olduğu, bu mikrobun buzlar içerisinde altı aydan beş aya kadar, gübrede ve kurumuş insan pisliğinde aylarca, pis sulara uzun müddet yaşayabildiği, fakat sıcakta çabucak öldüğü, altmış derecelik bir sığa yarım saat zor dayanabildiği, güneş ışığında da birkaç saat içerisinde yok olduğu anlatılmaktadır. Mikrobun bulunabileceği yerlerle temastan kaçınılması, yiyecek ve içeceklerle dikkat edilmesi, bunun hangi yollardan insanlara ne şekilde bulaştığı, insanda nasıl zararlara sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Hastalığın belirtileri olarak da tifo mikrobunu vücuda çiğ meyve ve sebze ya da su vasıtasıyla girer, ince bağırsaklarda tahribat yapmaya başlar. Bağırsakta yaralar meydana gelir. Önce bir baş ağrısı, yorgunluk, uykusuzluk baş gösterir, beş altı gün sonra şiddetlenir, ateş artar. Bedende mercimek büyüklüğünde, koyu pembe veya kırmızı lekeler görülmeye başlar. Bir hafta kadar ateş 39-40 derecede kalır. Hasta bazen kendini kaybeder. Saçma sapan sözler söylemeye başlar, idrar azalır, karın şişer, dil paslanır, ağız ve burun örümceklenir denilmektedir.¹⁹

¹⁸ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 429-430.

¹⁹ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 431-435.

Sıtma, Batakılık, Sivrisinek, Karasinek

“Isıtma, Batakılık, Sivrisinek, Karasinek” başlıklı yüz kırk birinci hutbede de sıtmanın herkes tarafından çekildiği, batakılık yerlerde ve durgun sularda çok olduğu belirtilmektedir. Yaz ayları geldiğinde ülkenin birçok yerinde, hele köylerin pek çoğunda, karınları şişmiş, kol ve bacakları incelmış, benizleri solmuş, gözlerin parlaklığı gitmiş, yüzlerce delikanlı, binlerce çocuk görülüp de neden böyle olduğunun düşünülmediği ifade edilerek sebebinin sıtma olduğu söylenmektedir. Sıtmanın da mikrop olarak kendine ait özelliklerinin olduğu, bunun kanda yaşadığı, sivrisinekler vasıtasıyla bir kişiden başka bir kişiye taşındığı, bu taşınmanın nasıl meydana geldiği, hastalığın vücut üzerinde ne şekilde bir etki yaptığı etraflıca açıklanmaktadır. Bundan itibaren de sivrisineklerin taşıdıkları diğer hastalık çeşitleri, onların yaşam alanları olan bataklıklar, durgun su birikintileri ve buraların kurutulması gereği hakkında bilgi verilmektedir.

Aynı hutbede bir diğer sinek çeşidi olarak da karasinek ele alınmakta, kendisine ev sineği de denildiği, bunun da sivrisinek kadar arsız olduğu, her türlü pislikten beslendiği, mikrop yaydığı, insanlara mikrobunu nasıl bulaştırdığı, ne çeşit hastalıkları bir yerden başka bir yere götürdüğü, hangi biçimde üreyip çoğaldığı anlatılmaktadır. Karasineklere mücadelenin yolu gösterilerek, bunlarla etkin bir şekilde mücadelede için ilaç ve gaz kullanımı önerilmektedir.²⁰

Göz Hastalığı, Trahom

“Göz Hastalığı, Trahom” başlıklı yüz kırk ikinci hutbede de Trahom açıklanmaktadır. Bulaşıcı ve çok tehlikeli hastalıklardan birinin de trahom olduğu, bu hastalığın gözlerde meydana geldiği, göz kapaklarının içini döşeyen zarın üzerinde sert, kirli, sincabi ve etrafları koyu kırmızı kabarcıklarla başlayan, gizli devam edip uzun süren ve gözleri söndüren bulaşıcı bir yapısının bulunduğu belirtilmektedir. Yine trahomun hastalık olarak nasıl başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği, ne gibi etkiler bıraktığı, görme duyusuna verdiği

²⁰ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 436-445.

zarar açıklanmaktadır. Ayrıca Mısır'da ortaya çıktığı, oradan Avrupa'ya ve Anadolu'ya geçtiği anlatılmaktadır ve Harb-i Umumi'nin sonlarında az bir süre Mısır civarında kalan Türk ordusu efradından 1919 Ağustosundan sonra 2609 kişinin göz hastalığına yakalandıkları, bunlardan 64'ünün daha Mısır'da iken iki gözünü, 107'sinin bir gözünü kaybettikleri bilgisi verilmektedir. Buna ek olarak da birinin iki gözüne ameliyat yapılmış, birinin sol gözü çıkarılmış, birinin de sonradan yine sol gözü çıkarılmış, 1653'ü de Mısır'dan trahomalı olarak dönmüştür. İşte trahoma bu kadar tehlikeli bir göz hastalığıdır denilmektedir. Devamında trahoma durumunda nasıl davranılması gerektiği, temizlik açısından nasıl bir çaba gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.²¹

Sonuç

Yukarıda bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda hutbelerden alınarak kısa değerlendirmeye tâbi tutulup özetlenerek verilen bilgiler, kendi metinleri içerisinde daha geniş ve detaylı bir şekilde yer almaktadırlar. Ancak biz bunların ana odak noktalarına değinerek, toplumun bulaşıcı ve salgın hastalıklar hususunda nasıl ve hangi oranlarda bilgilendirildiklerini açıklamaya çalıştık. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkında hutbelerin ana metinleri içerisinde verilen bilgiler çerçevesinde denilebilir ki bir tıp metni gibi olmasa da, olması da zaten mümkün değildir, yine de çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bunlarda döneme ait bulaşıcı ve salgın hastalıkların her birisinin yapısal özellikleri, bulaşma şekilleri, bunlardan korunma yolları etraflıca anlatılmaktadır. Zaman zaman sayısal ve istatistikî veriler verilmektedir. Özellikle Cumhuriyet dönemi düşünüldüğünde toplumun bu hastalıklarla nasıl yüzleştiği ele alındığında bu bilgiler oldukça önemlidirler. Diğer taraftan merkez taşra ilişkileri, sağlık hizmetlerinin ülkenin her tarafına aynı şekilde ulaştırılamamaları durumu düşünüldüğünde de bu mahiyetleri anlaşılacaktır.

Hutbelerle ilgili genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa, hepsinin içeriğinde bulaşıcı ve salgın hastalıkların kendiliğinden

²¹ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 446-452.

ortaya çıkmadıkları, her birinin kendi içinde bir takım sebeplerinin bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre, bulaşıcı ve salgın hastalıkların oluşmalarına sebep olan çeşitli mikroplar vardır, bunlar da pisliğe dayanırlar. Mikroplar vasıtasıyla ya insandan insana ya da hayvandan insana bulaşırlar. Bulaşmamaları için gerekli önleyici tedbirler de bulunmaktadır. Bunlara karşı insanlar kendilerini koruyabilirler. Bir bulaşıcı hastalığın insana geçmemesi için her şeyden önce kişi sıhhat ve temizliğe dikkat etmelidir. Hastalığa yakalanılırsa bu defa da onun etrafa yayılmasının önüne geçilmelidir, gerekirse hasta kişiden uzak durulmalıdır. Ayrıca bu hastalıkların tedavisinde mutlaka ve mutlaka bir hekime başvurulmalıdır, gerekli tedavi yöntemleri uygulanmalıdır. Hekimlerin verdikleri kararlara, tedavi yöntemlerine riayet edilmelidir. İnsan önce kendi üzerine düşeni yapıp sonra Allah’a tevekkül yoluna gitmelidir. Kendi üzerine düşeni yapmadan Allah’a tevekkül etmek doğru değildir, kolaycılıktır. Cumhuriyet dönemi hutbelerinde de topluma işte bu konularda açık bir mesaj verilmektedir. Hutbelerde işaret edilen aslında mikroplara karşı korunma, temizliğe önem verme ve hekimlik bilgisinden yararlanmadır.

Tarihsel bir vaka olarak Orta Çağ’da tanımlanamayan virüslerin bugün en ince ayrıntılarına kadar gen haritaları çıkarılabilmektedir. Ancak o günden bugüne kadar bu konuda değişen tek şey virüslerin mutasyona uğramaları, farklı farklı şekillerde isimlendirilmeleridir. Ciddi etkiye sahip bulaşıcı ve salgın hastalıkların değişik adlarla isimlendirilmeleri neyi değiştirmiştir. Bu bir isimlendirmeden öteye gitmeyen bir şeydir. Hâlen daha günümüz dünyasında, bilgi çağının yaşandığı dönemde bu tür bulaşıcı ve salgın hastalıklar karşısında bütün insanlar çaresiz kalmaktadırlar. Kaynağını bilmedikleri bu bulaşıcı ve salgın hastalıklar çok sayıda insanın ölümüne sebep olmaktadır. Burada o dönemden bu döneme değişmeyen tek şey vardır o da bulaşıcı hastalıkların kaynakları, yani mikroplar. Eğer insanlık tarihsel tecrübesi ile böylesi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek istiyorsa ilk önce kaynağına eğilmeli, onları ortadan kaldırmalı ve yaşam standartlarını da bu biçimde yapılandırmalıdır. Yoksa dün olduğu gibi bugün de yarın da modern tıp bilimi bazı

durumlarda bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda yetersiz kalacaktır.

Kaynakça

- Akpınar, H. (2012). "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması", *Öneri Dergisi*, 10(38): 97-103.
- Akseki, A. H. (1936). *Yeni Hutbelerim Birinci Kısım*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Akseki, A. H. (1936). *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Diyanet İşleri Reisliği Türkçe Hutbe*. Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1345-1927.
- Kılıç, M. (2017). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35: 137-166.
- Nikiforuk, A. (2020). *Mahşerin Dördüncü Athısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çeviren: Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*: Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya, H. (2016). "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (2): 77-84.
- Süleyman, T. (2019). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, ss. 407-430.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- TÜBA. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/Covidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>

COVID-19 GÖLGESİNDE TÜRKİYE'DE KONUT SATIŞLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Huriye SARIALİOĞLU

Özet

Bu çalışmada Türkiye’de son beş yılın aynı dönemindeki konut satışları ve pandemi sürecinin bu satışlara etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda konut sektörünün yapısı, arz-talep faktörleri ve genel ekonomiyle ilişkisi incelenmiş, güncel veriler ışığında salgın şartlarında geline nokta ele alınmıştır. İnceleme sonucunda Covid-19 salgınının görülmeye başlandığı ilk aylar itibarıyla konut satışlarının gerilemeye başladığı ve sektörde ciddi bir daralma olduğu gözlenmiştir. Bu daralmanın önümüzdeki dönemler itibarıyla devam edeceği öngörülmekle birlikte kamu bankaları öncülüğünde bankacılık sektörünün beklenen katılımıyla başlatılan düşük faiz ve uzun vadeli kredi kampanyaların bir nebze sektöre nefes aldıracağı da söylenebilir. Ancak pandeminin asıl etkilerinin görülmesi için henüz çok erken olduğu, daha net etkilerinin ileriki yıllarda görüleceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salgınlar, ekonomi, gayrimenkul, konut sektörü

Abstract

In this study, housing sales in Turkey in the same period of the last five years and the impact of Covid-19 pandemic on the sales, are evaluated. In this context, the structure of housing sector, supply-demand factors and their relation to general economy is analyzed and the current situation with regards to the pandemic is examined in light of recent statistical data. It is found that the housing sector is contracting severely and the number of houses sold is in decline in the immediate aftermath of the pandemic. Although it is expected that the contraction will continue in the coming periods, low-interest and long-term loan campaigns of the banking sector initiated by public banks will help the housing sector to breath. As a result, it is concluded that it is now early to see the real impact of the pandemic and the real effect of the pandemic will be understood only in the years ahead.

Keywords: Pandemics, economy, real estate, housing sector

Giriş

Konut üretimi, arzı ve talebi makro iktisadi açıdan önemli bir husustur. İnşaat sektöründen emlak alım-satımına, bankacılık ve finans alanlarına kadar geniş bir etki kapasitesinin içinde değerlendirilir. Bu yönüyle konut-ekonomi ilişkisi münhasıran incelemelere konu olan ve ilgili literatürü giderek yoğunlaşan bir başlıktır. ABD'deki mortgage krizi gibi, bu konuyu küresel finans krizleriyle irtibatlı hale getiren olaylar da bu yoğunlaşmanın nedenidir. Bu itibarla, 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve küresel ekonomik sonuçları görülmeye başlayan Covid-19 salgını ile konut sektörü ilişkisi de üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir.

İnsanlık ilk çağlardan itibaren korunma ve barınma gibi ihtiyaçları için en güvenli yerleri bularak kendisine mekân edinmiştir. İlerleyen süreçte yerleşik hayata geçişle birlikte tüm sosyal ve fiziksel ihtiyaçların giderildiği mahrem yaşam alanları oluşturulmuş ve bu alanlar geliştirilerek varlığını sürdürmüş ve bugün bu mekanlar konut adını almışlardır.

Yaşamak ve refah seviyesini artırmak isteyen insanoğlu üretmiş, üretileni bölüşmüş ve karşılıklı fayda sağlayarak sürekli gelişim ve değişimin içinde olmuştur. Bu gelişmeler günümüzde sosyal, siyasal, bilimsel, teknolojik ve ekonomik mekanizmaları ve bunların alt paydaşlarını meydana getirmiştir. Tüm bu sistemlerin başarısı alt paydaşlarının iyi ya da kötü olmasıyla ortaya çıkar.

Ekonomik sistemlerde de alt kollar/sektörler sistemin tamamını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Ülkemiz ekonomik sistemi açısından inşaat sektörü ve onun önemli bir alt kolu olan konut sektörü, üretimden istihdama pek çok yapıyla ilişkili olduğundan tüm ekonomik sistem içerisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bugünkü dünyada konut sağladığı barınma hizmeti faydası dolayısıyla dayanıklı bir tüketim malı, gelir getiren bir sermaye malı olması niteliğiyle de önemli bir servet biriktirme aracı olarak yerini almıştır (İslamoğlu vd. 2019).

Ekonomik yapılar zaman zaman yaşanan finansal ya da finansal olmayan krizlerden etkilenmektedir. 2020 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye’de ve tüm dünyada etkisini süren Covid-19 salgını finansal olmayan ancak ekonomik yansımaları olan bir kriz olarak tanımlanabilir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada Covid-19 salgını gölgesinde geçen ilk dört ayın konut sektöründeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Konut Sektörü ve Türkiye’de Genel Görünüm

Dünyanın en büyük yirmi ekonomisi içinde görülen ve ekonomisinde konut/inşaat sektörlerinin önemli yer tuttuğu bir ülke olarak Türkiye’nin sektöre ilişkin genel durumu, konunun anlaşılması bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Bunun içinde öncelikle kavramsal bilgilerin kısaca açıklanmasında yarar vardır.

1.1. Konut ve Konut Sektörü Kavramları

Konut kavramı insan bilimleri açısından, “kum çukurlarından mağaralara, kaya oyuklarından ağaç kavuklarına, siperliklerden değişik biçimdeki kulübelere, çadırlardan ağaç ve taştan yapılmış evlere kadar değişen biçimlerde; insanın yatıp kalktığı, kötü havalardan, yırtıcı hayvanlardan, baskınlardan korunduğu, işinin dışında vakit geçirdiği ve barındığı yer” olarak açıklanırken, kent bilimleri açısından ise “bir ya da birkaç ailenin yaşaması için yapılmış, insan yaşamının gerekli kıldığı uyuma, yemek pişirme, soğuktan ve sıcaktan korunma, yıkanma gibi temel gereksinim konularında kolaylıkları bulunan barınak” olarak açıklanmaktadır (TÜBA 2020). Yani en genel anlamıyla konut bireyin fiziksel ihtiyaçlarından biri olan barınma ihtiyacını karşılayan fiziksel bir mekân olarak tanımlanabilir (Anbarcı vd. 2012).

Konut sektörü, konut üretim faaliyeti, demir, beton, çimento, kireç, tuğla, kereste, alçı, elektrik malzemesi, kum, plastik sanayi, mobilya sanayi ve daha yüzlerce sektörle doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olan bir faaliyettir (Seçer 2011). Konut üretimi için gerekli olan üretim faktörleri ve konut yatırımlarının çarpan etkisinden dolayı konut sektörü ulusal ekonomiyi harekete

geçirebilecek güce sahiptir. İnşaat sektörünün büyük bölümünü konut inşaatı oluşturmaktadır (Özlük 2014).

1.2. Türkiye’de Konut Talebini Belirleyen Faktörler

1.2.1. Konut Fiyatları

Fiyatlar bütün mal ve hizmetlerin talep miktarını belirleyen bir unsur olduğundan, konut talebinin belirlenmesinde de konut fiyatları oldukça önemlidir. Bu yönü ile konut fiyatlarındaki değişim, konut talep miktarını belirleme gücüne sahiptir. Talep miktarı ile fiyat arasındaki negatif ilişkiden dolayı, konut fiyatlarındaki artış/azalış, konut talep miktarını azaltıcı/artırıcı etki yaratmaktadır (Yıldırım 2019).

1.2.2. Hanehalkı Geliri

Aynı çatı altında yaşayan ve ortak finansal kararlar alan insanlara hanehalkı denilmektedir. Hanehalkı tek bir birey olabildiği gibi, birden fazla kişi de olabilir (Dinler 2002). Bu bağlamda gelir, hanehalkının yaşam standardını geniş ölçüde etkileyen bir unsur olarak ödeme gücünü belirlemektedir. Genel olarak talep modellerinde gelir; bir mal veya hizmetin talebini belirleyen önemli faktörlerden biridir. Kiralık ya da özgül konut edinilmesinde, hane halkının gelirinden konut giderlerine ayrılan oranın fazla olması gelirin konut talebi açısından değerini belirlemektedir (Durkaya 2002).

1.2.3. Demografik Faktörler

Konut sektörüne nüfusun yaş dağılımlarıyla ilişkisi açısından bakıldığında yaşlı nüfus sektörü olumsuz, genç nüfus ise olumlu etkilemekte, yaşlı nüfusu fazla olan sanayileşmiş ülkeleri ileride sektör açısından önemli sıkıntılar beklemektedir (Lindh vd. 2008; Demirhan vd. 2015). Ayrıca hanehalkının eğitim düzeyi bakımından da eğitim düzeyi ve konut talebi arasında da inkâr edilemez bir ilişki bulunmaktadır (Eichholtz vd. 2014). Yaş dağılımı ve eğitim gibi faktörlerin yanı sıra nüfusun artış hızı, cinsiyet, medeni durum, aile yapısı, göç ve kentleşme gibi demografik faktörler de konut talebinin

belirleyicisi durumundadır ve konut talebini tüketim, tasarruf, üretim gibi makro ekonomik değişkenler açısından etkilemektedir (Yıldırım 2019).

1.2.4. Faiz Oranları ve Kredi Koşulları

Kredi faiz oranlarının, hanehalkının yatırım, tasarruf ve harcama kararları üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, konut talebi üzerinde de etkilerinin var olduğunu söylemek mümkündür. Faiz oranlarının yüksek olduğu ekonomilerde, hanehalkının tasarruflar ve tasarruflarından elde ettikleri gelirlerin artmasına rağmen, yatırım amaçlı konut talebi yerine alternatif yatırım araçlarının daha karlı olması nedeniyle, konut talepleri üzerinde daraltıcı etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte hanehalkı tasarruflarını konut piyasasına yönlendirmemekte ve artan finansman maliyetleri nedeniyle konut piyasası için ayrılan fonları kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Düşük risk ve yüksek getiri sağlayan kamu borçlanma araçları, yatırım amaçlı konut talebine alternatif sağlamakta ve tasarruflar bu alana kaymaktadır (Durkaya 2002). Konut kredisi faiz oranında meydana gelen düşüşlerde ise hane halkının konut satın alma talebini artırdığı belirlenmiştir (Hatipoğlu vd. 2017).

1.2.5. Enflasyon

Konut fiyatları, ham ve nihai malların maliyeti de dahil olmak üzere çok sayıda girdiden oluşmakta ve enflasyon bunları etkilemektedir. Enflasyonist ortamda konut fiyatları da diğer mal fiyatları gibi davranmakta ve artma eğiliminde olmaktadır. Enflasyonun konut piyasası üzerindeki en belirgin etkisi faiz oranları kanalıyla oluşmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu durumda konut kredisi temin eden kurum ve kuruluşlar kredi koşullarında sıkılaştırmaya gitmekte ve söz konusu kredilerin faiz oranlarını yükseltmektedir. Yükselen faiz oranlarının artırdığı borçlanma maliyetleri karşısında kredi ile konut almak isteyen tüketici sayısı azalmaktadır. Düşük enflasyon oranları ise tam tersi bir mekanizmanın işlemesine yol açmaktadır (İslamoğlu vd. 2019).

1.3. Türkiye’de Konut Arzını Belirleyen Faktörler

1.3.1. Konut Talebi

Konut arzını belirleyen en önemli etmen konut talebindeki artıştır. Arz edenler talebe göre üretim yapabilmektedir. Talebin olmadığı bir dönemde yapılan arzlar nedeni ile fiyatlar düşmekte ve konut arz edenler bazı dönemlerde maliyetin altında satışlar yapmakta, önemli sermaye kayıpları yaşanmakta ve iflaslar meydana gelmektedir. Bu gibi durumların yaşanmaması için konut üretimi yapan firmalar piyasada ki arz talep dengesini iyi takip etmek zorundadırlar (Seçer 2011).

1.3.2. Konut Fiyatları

Genel anlamda konut arzı piyasadaki talebe bağlı olduğu gibi ilgili malın piyasa fiyatına da bağlı olarak oluşmaktadır. Konut fiyatının artması konut arzının artmasına neden olacaktır. Konut arz dengesi konutun üretim cephesini oluşturmaktadır. Üretimin sürekliliği için üreticiler piyasalarda oluşacak dalgalanmalardan minimum seviyede etkilenmelerini sağlamak ve konut fiyatlarını makul düzeyde tutmaya başarmasına bağlı olmaktadır (Çelik 2019).

1.3.3. Konut Maliyeti

Üretimi etkileyen unsurlardan biri de maliyetlerdir. Maliyetler azalırsa üretim bundan olumlu etkilenir. Zira üretici için, azalan maliyet demek, daha fazla üretim veya daha fazla kar demektir. Buna mukabil maliyetlerin artması üretimi olumsuz etkiler. Maliyetlerin artması, hem kar marjını düşürür hem de üretimin azalmasına yol açabilir. İktisat biliminde arz kavramı ile ilgili tanımlar yapılırken bu durum özellikle vurgulanmaktadır. Bu bağlamda maliyet arzı yani üretim miktarını etkileyen en önemli değişkenlerden biri olarak tanımlanmaktadır (Baykal vd. 2018).

1.3.4. Faiz Oranları ve Kredi Koşulları

Konut fiyatlarının genel ekonomik koşullardan etkilenmesi kapsamında, ekonomik büyüme ve gelir artışı da konut (kredisi) talebi ile birlikte konut fiyatlarını etkilemektedir. Ayrıca, genel

ekonomik koşulların etkisiyle biçimlenen konut kredisi ortalama vadesi ve konut kredisi faiz oranları da konut fiyatları üzerinde etkili olmaktadır (Coşkun 2016).

Konut piyasasında faiz oranında görülecek artış veya azalış hem konut talebini etkilediği hem de konut arzı üzerinde de baskı yaratmaktadır. Faiz sermayenin veya yatırımın maliyetini oluşturduğu için, faiz ve konut üretimi arasında ters yönlü ilişki mevcuttur. Çünkü faiz konut girdileri olarak düşünülürse, artan faiz maliyetlerin artmasına sebep vermektedir bu durumda maliyet enflasyonu yaratmaktadır. Artan maliyet konut üretim fiyatlarının artmasına sebep olduğu için konuta olan talebin daralmasına ve konut üretiminin azalmasına neden olmaktadır (Yükrük 2018).

1.3.5. Hükümet Politikaları

Talep yönlü politikalar tüketicilere direkt olarak verilen teşviklerdir. Bu teşviklerin amacı dar gelirlilerin konut sahibi olmasını sağlamak ve konut talebini arttırmaktır. Bu teşviklere kiralık konut piyasasındaki konut alım gücünü arttırıcı konut senetleri, sertifikalar, mortgage faizinden elde edilen gelirin düşülmesi ve konut vergilerinin diğer vergi gelirlerinden düşülmesi örnek gösterilebilir (Duvarcı 2016).

1.3.6. Arsa ve Altyapı

Konut inşa maliyetlerinin büyük bir kısmını oluşturan arsanın, bu yönü ile konut arzı üzerinde güçlü etkiler oluşturması beklenmektedir. Arsa ve altyapı koşullarının yetersizliği, maliyetleri artırdığı gibi, konut fiyatları üzerinde de baskı yaratmaktadır (Yıldırım 2019). Altyapı ve konut tamamlayıcı mallardır. Makul fiyatlarla, yeterli konut arsası bulunamadığında konut arzı daralır. Herhangi bir arazinin arsa niteliğine sahip olabilmesi için, arazinin konut yapımına elverişli bir konumda olması, altyapısının tamamlanmış olması, imar planları içerisinde olması gerekmektedir. Diğer taraftan bu arsanın bulunduğu bölgede, ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı unsurlarının sağlanması gerekir. Bir

kentteki altyapı durumu konut fiyatını, ne tip konut yapılacağını, yerleşim yoğunluğunu ve dağılımını belirler (Duvarcı 2016).

1.4. Türkiye’de Konut Sektörünün Ekonomik Önemi

Hangi gelişme düzeyinde olursa olsun dünyanın bütün ülkelerinde konut sektörü, ekonominin önemli bir ögesidir. Konut üretimi, bir yandan barınma gibi bir ana sosyal gereksinimi karşılarken, diğer taraftan bu sektöre yapılan yatırımlar, gerek sektöre girdi veren üretim sektörleri üzerinde yarattığı etkiler, gerekse doğrudan ve dolaylı olarak gelişmesini sağladığı istihdam olanakları ile ekonomik açıdan da önemlidir (Özgün 2010).

Türkiye için inşaat sektörünün çok önemli bir kısmını konut ve buna bağlı donatılar işgal etmektedir. Konut talebi ve satışlarında görülen canlanma/durgunluk haline göre sektörün gelişme hızı etkilenmektedir. Sektörün, toplam ülke büyümesine karşı duyarlılığı da yüksektir (Dalkılıç vd. 2018). Bu finansal duyarlılık nedeniyle konut sektörü ekonominin tamamını etkileyen önemli bir sektör haline gelmiştir. Konut piyasasında oluşan bir değişim ekonomik konjonktürü etkileyerek reel ekonomide oluşan parasal etkilerin aktarımında önemli bir yere sahip olmaktadır. Oluşan bu durum finansal sistemin dengesine etki etmektedir (Bekmez vd 2013).

Konut piyasası ekonomide önemli bir ağırlık oluştururken aynı zamanda tüketici harcamaları ve toplam refahın da önemli bir göstergesidir. Konut piyasası aynı zamanda Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) etki eden makroekonomik büyüklükler ile ilişki içindedir. Bu büyüklükler gelir, enflasyon, faiz, finansal varlıklar, yatırım, işsizlik gibi genel ekonomi içerisinde önemli bir paya sahip olan değişkenlerdir. Konut piyasasının genel ekonomik büyüklüklerle olan bu ilişkisi temelde konut harcamalarının toplam harcamalar içindeki ağırlığı ile ilişkilendirilmektedir. Konut tüketiminin aynı zamanda diğer piyasalara da etki ederek konut dışı tüketim mallarının da talebini artırması uzun dönemde gelir üzerinde yönlendirici politikaların oluşmasına neden olabilmektedir (Özpolat 2014).

2. Pandemi Gölgesinde Türkiye’de Konut Satışları

İlk kez 31 Aralık 2019 tarihinde Çin’in Hubei eyaletinin Vuhan kentinde ortaya yeni tip koronavirüsü hızla tüm dünyaya yayılarak 11 Şubat’ta Covid-19 ismini alan salgın 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından “pandemi” olarak ilan edildi. Türkiye ise aldığı erken tedbirlerin sonucu olarak Avrupa ve diğer dünya ülkelerine oranla ilk vakayla 10 Mart gibi daha geç bir tarihte karşılaştı.

Covid-19 gerek dünyanın çoğu ülkesinde gerekse Türkiye’de görüldüğü günden itibaren katı sosyal tedbirlerin uygulanmasına yol açtı. Uygulanan tedbirler sağlık alanında olumlu sonuçlar verse de ekonomik dengelerin kaçınılmaz olarak zarar görmesine ve pek çok sektörün ciddi problemler yaşamasına sebep oldu.

Türkiye açısından bakıldığında zamanında atılan adımlar, sağlık sistemi ve alt yapısındaki başarılı reformlar ve özverili çalışanlar sayesinde pek çok alanda ve özellikle ekonomide Covid-19’un negatif etkilerinin diğer ülkelere kıyasla şimdilik daha az olduğunu ama daha belirgin sonuçların ilerleyen aylarda görüleceğini söyleyebiliriz. Türkiye ekonomisinde sektörel bazda inşaat sektörünün payı oldukça büyüktür. İnşaat sektörünün bir alt kolu konut sektöründeki değişikliklerin ekonomik etkileride bu anlamda önem arz etmektedir. Konut ve konut sektörü açısından ülkemizde pandemi gölgesinde geçen 2020 yılının ilk 4 ayındaki ekonomik değişiklikleri incelediğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 1. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem Konut Satış Sayıları

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan
2016	84,556	101,703	117,205	106,348
2017	95,389	101,468	128,923	114,446
2018	97,019	95,953	110,905	103,087
2019	72,937	78,450	105,046	84,403
2020	113,615	118,753	108,670	42,783

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), konularına göre istatistikler, konut satışları.

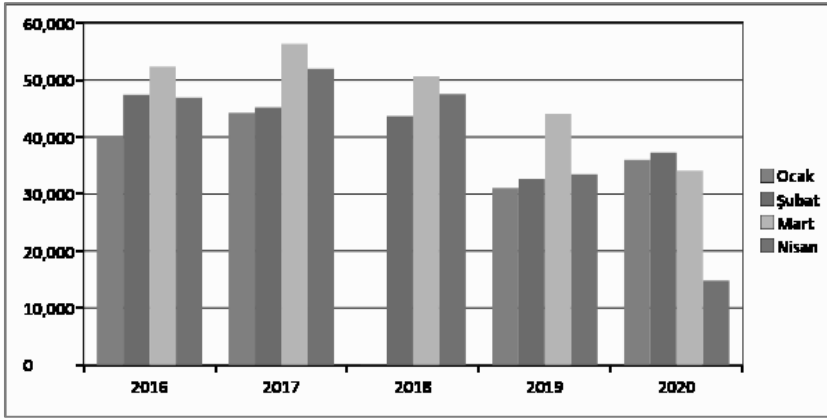
Konut satışlarında bir önceki yıla oranla Ocak ayında %55.71, Şubat ayında %51.37, Mart ayında 3.44, artış, Nisan ayında ise %49.31 düşüş gerçekleşmiştir. Görülmektedir ki pandemi, Türkiye’de vaka tespiti yapılana kadar konut sektöründe olumsuz etki göstermemiştir. Ancak ilk vakanın görülmesiyle birlikte ciddi düşüş başlamış ve nisan ayında kendisini daha da hissettirmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de Son 5 Yılın Aynı Dönemindeki Konut Satışları

		Ocak	Şubat	Mart	Nisan
İlk El Satış	2016	40,077	47,409	52,374	46,908
	2017	44,235	45,215	56,376	51,988
	2018	44,363	43,713	50,701	47,534
	2019	31,048	32,648	44,163	33,443
	2020	36,040	37,303	34,089	14,848
2. El Satış	2016	44,479	57,294	64,831	59,440
	2017	51,154	56,253	72,547	62,458
	2018	52,656	52,240	60,204	55,553
	2019	41,889	45,802	60,883	50,960
	2020	77,575	81,450	74,581	27,935

Kaynak: TÜİK, konularına göre istatistikler, konut satışları.

Konut satışlarını ilk ve 2. el satışlar açısından incelediğimizde, son dört yıldır 2. el konuta eğilimin giderek arttığı görülmektedir. Mart ve Nisan aylarında salgın kaynaklı yaşanan düşüşün büyük payının %55.60 oranla ilk el satışlarda olduğu, 2. el satışlarda %45.18 oranla ilk ele göre daha az düşüş yaşandığı, salgının olumsuz etkilerinin ilk el satışlarda daha çok olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem İlk El Konut Satışı

Kaynak: TÜİK, konularına göre istatistikler, konut satışları.

İlk el konut satışları bir önceki yılın aynı ayına göre 2020 yılının Ocak ayında %16.1, Şubat ayında ise %14.3 artmış, Mart ayında %22.8, Nisan’da ise %55.60 oranında gerilemiştir. Bu durum, salgın şartlarının oluşturduğu olumsuz ortamdan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem İpotekli Konut Satışı

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan
2016	26,584	30,455	38,822	33,429
2017	35,993	38,676	50,424	43,334
2018	28,678	27,916	32,786	27,912
2019	6,537	8,890	22,762	22,461
2020	42,237	43,733	43,329	17,088

Kaynak: TÜİK, konularına göre istatistikler, konut satışları.

Son beş yılın aynı dönem ipotekli konut satışlarını incelediğimizde, özellikle 2019 yılında yaşanan genel düşüş göze çarpmaktadır. İpotekli satış oranları konut kredi faiz oranlarıyla doğrudan ilişkilidir. Faiz oranlarındaki düşüşle birlikte 2020 yılında ipotekli satışlarda yaşanan büyük yükseliş salgının etkileriyle sert bir düşme eğilimine girmiştir.

Tablo 4. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem Tüfe Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan
2016	9.58	8.78	7.46	6.57
2017	9.22	10.13	11.29	11.87
2018	10.35	10.26	10.23	10.85
2019	20.35	19.67	19.71	19.50
2020	12.15	12.37	11.86	10.94

Kaynak: TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), enflasyon verileri.

Her türlü mal ve hizmet ekonomisinde belirleyici bir faktör olan enflasyona konut satışları açısından baktığımızda özellikle 2019 da yaşanan düşüşün önemli sebeplerinden birinin enflasyon oranları olduğu söylenebilir. 2019’un ilk dört ayında %20 dolaylarında gerçekleşen tüketici fiyat endeksi, 2020 yılına gelindiğinde %12'lere gerilemiş paralelinde konut piyasasında yükselme eğilimi görülmüştür. Ancak bir önceki yılın aynı dönemine oranla Mart ve Nisan aylarında tüketici fiyat endeksinde düşüş devam ettiği halde salgının etkilerinden dolayı konut satışlarındaki olumlu etkileri minimize olmuştur.

Tablo 6. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem İnşaat Maliyet Endeksi

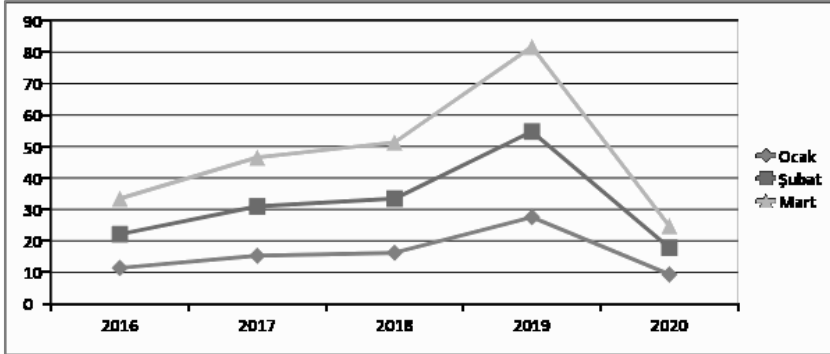
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan
2016	108.19	108.12	109.39	110.26
2017	124.69	125.09	126.43	126.84
2018	144.92	146.60	149.08	152.10
2019	184.83	186.51	189.25	192.27
2020	202.04	202.34	202.34	-----

Kaynak: TÜİK, inşaat maliyet endeksi.

Maliyetler konut piyasasında arz ve talep açısından önemli belirleyicilerdendir. Özellikle 2019 yılının aynı döneminde yaşanan maliyetlerde ki artışın tüketici fiyatlarındaki artışa önemli ölçüde bağlı olduğu açıktır. İnşaat maliyet endeksinde ki artış konut

maliyetini ve dolayısıyla satışlarını etkilemiştir. 2020 yılında enflasyon ve buna bağlı olarak inşaat maliyet endeksinin artış hızındaki düşüş eğilimini konut satışlarını artırmıştır.

Grafik 2. Türkiye’de Son Beş Yılın Aynı Dönem İnşaat Maliyet Endekslerinin Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim Oranı

Kaynak: TÜİK, inşaat maliyet endeksi.

İnşaat maliyet endeksinin bir önceki yılın aynı ayına göre değişimin konut satışlarını ters orantıyla etkilediği söylenebilir. Ancak salgın gibi olağanüstü bir durumla karşılaşılan mart ayı ortalarından itibaren, henüz maliyetlerde bir artış görülmemesine rağmen, konut satışlarında düşüşe geçilmesi salgın ve salgına bağlı sebeplerdendir.

4. Sonuç

Dünya tarihinde ekonomik kriz ve savaş gibi olguların insanla var olan ve sosyo-ekonomik dalgalanmalara neden olan unsurlar olduğu bilinmektedir. Ancak veba, kolera veya grip gibi salgınlar insanla var olduğu bilinse bile, insandan bağımsız bir şekilde evreni, yaşamı etkilemediği tam olarak iddia edilemez. Öyle ki nesilleri tükenen canlıların yok oluşlarını açıklamaya çalışan teorilerin bazıları salgın benzeri süreçlerle izah edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla tüm canlı yaşamı ile birlikte insandan bağımsız ve insanla birlikte var oluşturma tehdit oluşturan salgın, en geniş bakış açısıyla ekonomik kriz, savaş, toplumsal kargaşa ve

benzeri olguların temel tetikleyicisi konumunda sosyo-ekonomik alanda rollerde kendini göstermiştir.

Öyle ki 14. yüzyıl itibarıyla yaşanan veba salgınının emek piyasasında, emek arz fiyatlarının artması ile birlikte feodal yapı ve toplumsal kurumlarda temsil edilme gibi toplumun temel sosyo-ekonomik dinamiklerini değiştirdiği bilinmektedir. Bugün içinde bulunduğumuz zaman dilimi içerisinde yaşanan Covid-19 salgınının ekonomik hayatta tedarik zincirlerinden, beslenme alışkanlıklarına, tüketici davranışlarından geleneksel yaşam alışkanlıklarına kadar pek çok şeyi değiştirdiği tecrübe edilmektedir.

Hiç şüphe yoktur ki her şeyi derinlemesine etkileyen bu süreç gayrimenkul arz ve talebini de yadsınamayacak bir boyut da etkilemiştir. Öyle ki bu etkileme çalışmamız dışında başka araştırmaların konusu olmakla birlikte tüketici ihtiyacı temelinde beğeni ve istek değişimlerini de birlikte getireceği öngörüle-bilmektedir (Ör: En azından balkonlu ev arama eğiliminin artması veya rezidans ta yaşamak yerine müstakil bahçeli bir evde yaşamak, ofis yerine evden çalışmanın iş merkezlerine olan talebi düşürmesi gibi).

Türkiye’de son 20 yılda inşaat sektöründe yaşanan büyüme ile birlikte konut arzının ciddi arttığı söylenebilir. Bu arza karşılık aynı dönemde 2008 küresel krizi ve 2016 darbe girişimi ile birlikte 2018-2019 yıllarında yaşanan döviz fiyatlarındaki artışı dönemleri itibarıyla dışarıda tutarsak, hükümetler tarafından faiz oranları düşük ve Türk lirasını değerli tutarak tüketici talebini canlı tutmak yönünde bir ekonomi politikası güdüldüğü bilinmektedir. Bu ekonomi politikası 2000’li yılların başı itibarıyla banka kredileriyle bugünkü kadar bağlantılı olmayan hane halkının borçlanma kapasitesi cazip hale getirmekte ve yabancı bankaların ülkemizdeki oranını tarihi seviyelerine çıkarmaktadır. Hatta ipoteğe dayalı kira öder gibi uzun vadeli (15-20 yıl) mortgage ve benzeri sistemler boy göstermeye çalışmışlardır.

Ancak krediye dayalı büyümeye dayanan ekonomi modelinde yukarıda bahsi geçen küresel kriz, darbe ve kur hareketleri borçlanma kapasitesi olarak doyunluğa erişen tüketicinin yanı sıra konut yapım maliyetleri üzerinde de ciddi etkileri olmuştur.

Buradan hareketle konut stoklarında yukarıdaki olumsuzluklar itibariyle yığılma olduğu bilinmektedir. Çalışmada ifade edilen rakamlar dikkatlice incelendiğinde görülmektedir ki henüz Covid-19 salgınının görülmeye başlandığı ilk aylar itibariyle konut satışları gerilemeye başlamış ve sektörde ciddi bir daralma gözlenmiştir. Bu daralmanın önümüzdeki dönemler itibariyle devam edeceği öngörülebilmekle birlikte kamu bankaları öncülüğünde bankacılık sektörünün beklenen katılımıyla başlatılan düşük faiz ve uzun vadeli kredi kampanyaların bir nebze sektöre nefes aldıracağı da söylenebilir. Ancak pandeminin inşaat, konut, emlak gibi sektörlerle asıl etkilerinin görülmesi için henüz çok erken olduğu, daha net etkilerinin ileriki aylarda ve tabi ileriki yıllarda görüleceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Anbarcı, M., Gıran, Ö., Türkan, Y. S. ve Manisalı, E. (2012). Ürün Olarak Konut Kavramı ve Türkiye’deki Konut Satışlarının Ürün Hayat Eğrisi Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 7 (1): 178-188.
- Bayat, K. (2001). *Türkiye’de Konut Sorunu ve Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal, T., Dikme, H. ve Karacan, R. (2018). Kamu Konut Politikaları Açısından Türkiye’de Konut Maliyetleri ve Konut Arzı Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 7 (2): 161-171.
- Bekmez, S. ve Özpolat, A. (2013). Türkiye’de Konut Talebinin Belirleyicileri: Dinamik Bir Analiz. *Tisk Akademi*, 8 (16): 170- 187.
- Coşkun, Y. (2016). Konut Fiyatları ve Yatırımı: Türkiye İçin Bir Analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2): 201-217.

- Çelik, C. (2019). *Türkiye İl Gruplarındaki Konut Satışlarının İncelenmesinde Kümeleme ve Panel Veri Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalkılıç, B. ve Aşkın, M. (2018). Gayrimenkul ve Konut Sektörüne Bakış. *Emlak Konut Gyo Raporu*, Mayıs 2018, [Http://www.emlakkonut.com.tr/_Assets/Upload/Images/File/Yatirimci/Sektorraporu/Yatirimci%20iliskileri_Sektor%20raporu_Tr.Pdf](http://www.emlakkonut.com.tr/_Assets/Upload/Images/File/Yatirimci/Sektorraporu/Yatirimci%20iliskileri_Sektor%20raporu_Tr.Pdf) (erişim: 01.05.2020).
- Demirhan, A. A. ve Kurul, M. D. (2015). Türkiye Konut Sektörüne İlişkin Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*. 2015 (11): 1-11.
- Dinler, Z. (2002). *Mikro Ekonomi*. Ekin Kitabevi, 14. Baskı.
- Durkaya, M. (2002). *Türkiye’de Konut Piyasasının Talep Yönlü Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duvarcı, M. (2016). *Türkiye Konut Sektörü ve Devletin Konut Sektörüne Müdahalesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eichholtz, P. and Lindenthal, T. (2014). Demographics, human capital, and the demand for housing. *Journal of housing economics*. 26 (1): 19-32
- Hatipoğlu, Ü. ve Tanrıvermiş, H. (2017). Türkiye’de Arz ve Talep Açısından Konut Yatırım Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Bankacılar Dergisi*, 28 (100): 49-75.
- Lindh, T. And Malmberg, B. (2008). Demography and Housing Demand—What Can We Learn From Residential Construction Data? *Journal of Population Economics*. 21 (3): 521-539.
- İslamoğlu, B. ve Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve Konut Fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir için Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7 (1): 93-99.
- Özlük, S. (2014). *Türkiye’de Konut Sektöründe Talep ve Arzı Belirleyen Faktörler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özpolat, A. (2014). *Türkiye’de Kentleşme Politikaları ve Konut Talebini Etkileyen Faktörler: Svec Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgün, B. (2010). *Konut Piyasası, İpotekli Konut Kredileri ve Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Seçer, T. (2011). *Konut Sektöründe Katma Değer Vergisi Uygulamalarında Özellikli Durumlar ve Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). *Enflasyon Verileri*, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari> (erişim: 03.05.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Konularına Göre İstatistikler. *İnşaat Maliyet Endeksi*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1077 (erişim: 03.05.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Konularına Göre İstatistikler. *Konut Satışları*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056 (erişim: 03.05.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Konularına Göre İstatistikler. *Tüketici fiyat endeksi*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014 (erişim: 03.05.2020).
- Yıldırım, A. (2019). *Türkiye’de Bölgesel Konut Piyasası: Düzey-2 Bölgeleri İçin Yakınsama Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yükrük, H. (2018). *Türkiye’de Konut Piyasalarının Konut Arzı ve Talebi Açısından Analizi: 1980-2016 Dönemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÜRESEL SALGININ MÜCBİR SEBEP OLMASI VE SÖZLEŞME HUKUKUNA ETKİSİ

Mehmet ALTUNKAYA

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi

Özet

2019 yılının son günlerinde Çin’de ortaya çıkan ve hızla bütün dünyaya yayılan Korona Virüs sadece insan sağlığını değil, insanın bulunduğu her ilişkiyi doğrudan etkilemiştir. Özellikle ülkemizde 11 Mart 2020 itibariyle salgının etkilediği veya etkileyebileceği her ilişki hükümet tarafından ele alınmış ve bir takım kısıtlayıcı kararlar alınmıştır. Bu kararlar sosyal ve ekonomik hayatı ele almış, olumsuz etkilerin de en aza indirilmesi yönünde bir hassasiyet gösterilmiştir. Ancak ekonominin dayanağı olan ve her türlü hukukî ilişkiyi oluşturan sözleşmelerin bu salgından etkilenmesinin önüne geçilememiştir. Borçlar Hukuku kapsamında yapılan, satım, kira, hizmet, eser gibi birçok sözleşme salgından etkilenmiş, taraflar edimini yerine getiremez hâle gelmiş veya getirmekte güçlükler yaşamıştır. Bu çalışmamızda, içinde bulunduğumuz olağanüstü durum sebebiyle, uygulamada taraflar arasında ihtilaf çıkma ihtimali bulunan sözleşmeler neler olabilir, genel olarak ne tür sonuçlar doğabilir ve değindiğimiz konularda TBMM’nin hukuken yapması gereken düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme, Borçlar Hukuku, Mücbir Sebep, Covid-19

Abstract

In the last days of 2019, the Corona Virus, which emerged in China and spread rapidly all over the world, directly affected not only the health of the human being, but the relationship where it is located. In our country, as of March 11, 2020, the government has addressed the relationship that the epidemic has affected or can provide and a restrictive decision has been taken. These decisions take into account social and economic life, and a sensitivity towards minimizing negative effects. However, when he saw all kinds of legal relations, which are the basis of the economy, it could not be prevented from being affected by the epidemic in question. Many contracts made within the Law of Obligations such as sales, rent, service, work were affected by the epidemic,

and the parties were unable to fulfill their actions or had difficulties in fulfilling them. In this study, in my examination, what may be the contracts in which there are disputes in dispute, what kind of results may arise in general and there may be changes that are required to be regulated legally by the Turkish Grand National Assembly.

Keywords: Contract, Law of Obligations, force majeure, Covid-19.

Giriş

Dünyada ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan kentinde görülen Koronavirüs (Covid-19) vakası hızla yayılmıştır. Bunun üzerine, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü salgını pandemi (küresel salgın) kategorisine almıştır. Ülkemizde ise bu salgının ilk vakası 11 Mart'ta tespit edilmiş ve akabinde hükümet tarafından özellikle Sağlık Bakanlığı koordinasyonunda Bilim Kurulu'nun tavsiyeleri ile alınan kararlar neticesinde sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Salgın sebebiyle işyerleri, özellikle oteller, AVM'ler, marketler, restoranlar kapanmış, seyahat yasakları gelmiş, okullar ve üniversiteler eğitim öğretime ara vermiş, adliyelerde yargı işlemleri durdurulmuş ve spor müsabakaları iptal edilmiştir. Sık sık sokağa çıkma yasakları getirilmiş, böylelikle de ekonomik hayat ciddi yara almıştır.

Toplumsal borç ilişkilerinin oluşmasını sağlayan sözleşme hukuku edimlerin ifasından kaynaklanan aksaklıklar sebebiyle birtakım engellerle karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de sözleşme hukukunun ortaya çıkardığı en önemli ilke olan ahde vefa ilkesi tarafların edimlerini yerine getirme yükümlülüklerinin devamını zorunlu kılmış ancak bütün dünyayı sarmış olan kaçınılmaz ve öngörülmez sebep yüzünden ifa gerçekleştirilememiştir. Bu durum, birçok ihtilafın da ortaya çıkmasına sebep olacak niteliktedir. Ancak ihtilafın çözümünde yargıda hâkimler sözleşme ve kanunlarda yer alan hükümleri uygularken hakkaniyete uygun çözümler getirmeye çalışırken her durumda taraflar için tatmin edici sonuçların

doğduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü kanun koyucu kanunda genel ve soyut düzenleme koymuşken, gelinen noktada sözleşmede de özel bir düzenleme olmaması, istenilen sonucun doğma imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Salgının kısa sürede sona ermeyeceği ve etkisinin de önümüzdeki birkaç yıl daha devam edeceği toplumda hâkim olan kanaattir. Böyle bir durum varken toplumun hukuk ilişkilerini, özellikle borç ilişkilerini göz ardı etmek mümkün değildir. Zira, mevcut düzenlemelerdeki boşlukların yargı kararlarının verilmesinde hakkaniyete aykırı sonuçlar ortaya çıkarması TBMM'nin gündemine bazı konuları alma mecburiyetini doğurmuştur. Bu aşamada en başından itibaren kanun koyucu salgının hukukî olarak olumsuz sonuçlarını azaltıcı veya ortadan kaldıracı bazı kanunî düzenlemeler yapmıştır. Toplumun borç ilişkilerini, iş ilişkilerini ve ticarî ilişkilerini etkileyen ve ortaya çıkacak bazı olumsuzlukları engellemeye yönelik geçici maddeler kabul etmiştir.

Bu çalışmada, içinde bulunduğumuz olağanüstü durum sebebiyle, uygulamada taraflar arasında ihtilaf çıkma ihtimali bulunan sözleşmeler neler olabilir, genel olarak ne tür sonuçlar doğabilir ve bu konularda TBMM'nin hukuken yapması gereken düzenlemeler nedir sorularına cevap aranacaktır.

Borç İlişkisi ve Sözleşmeler

Sözleşme, iki veya daha fazla kişinin karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanı ile oluşan hukukî işlemdir. Bununla taraflar, serbest iradeleri ile kendi aralarında uygulanacak hukuk normunu, kendi kanunlarını belirlerler. Günlük hayatta kendi kendine mevcut genel bir sözleşme tipi yoktur. Bunun aksine, hukuk düzeni tarafından kabul edilmiş bireysel nitelikte birçok sözleşme türü bulunmaktadır.

Mal alım satımını içeren satış sözleşmeleri vardır. Bu sözleşmeler olağanüstü süreçten etkilenmiştir. Satıcının olağanüstü olay sebebiyle edimini yerine getirememesi, taahhüt ettiği malı hammadde temini gerçekleşemediği için üretememesi ve teslim edememesi görülmüştür. Çin dünya ekonomisinde o kadar etkin bir

güç hâline gelmiştir ki, neredeyse dünyanın her yerine her şeyi temin eden, üreten, satan bir ülke olmuştur. Salgının ilk olarak Çin’de ortaya çıkması, buradan gelen ithalatı ortadan kaldırmış ve ülke içinde yahut ihracatta satım sözleşmelerinden doğan edimler yerine getirilememiştir. Çin’den bir şekilde hammadde gelmiş olsa bile virüsün uzun süre yaşayabildiği ve hızlı yayıldığı bilgisi karşısında alıcılarda bir endişe oluşmuş ve borçlu borcunu ödemek için alıcıya teklif etmesine rağmen olumlu karşılık alamamıştır. Böyle bir satım sözleşmesinde edimin hiçbir şekilde yerine getirilememesi yahut borçlu borcunu ödemek istese bile alıcının ifayı kabul etmemesi gibi hâllerde sözleşmenin akıbetinin ne olacağı cevaplanması gereken sorular arasında yer almıştır.

Salgından etkilenen bir başka sözleşme türü kira sözleşmeleridir. Gerçekten de, gerek konut gerek işyeri kiralaları bu olağanüstü durumdan etkilenmiştir. Kiraya verenin kiralananı sözleşme süresince kullanıma elverişli bir şekilde bulundurma borcunu yerine getirmesinde aksaklıklar meydana gelmiş, bunun yanında kiracı da kiralananı bir takım kısıtlamalar sebebiyle kullanamamış veya kullanmamıştır. Konut kiralalarında Hükümetin “evde kal” çağrısı sebebiyle kiracıların kullanımı kısıtlanmamış, ama geliri olmayan işini kaybeden kiracının kira bedelini ödeyememesi söz konusu olmuştur. İşyeri kiralaları açısından durum daha vahimdir. İçişleri Bakanlığının 16.03.2020 tarihinde çıkarmış olduğu genelge ile tiyatro, sinema, gösteri merkezi, konser salonu, nişan/düğün salonu, çalgılı/müzikli lokanta/kafe, gazino, birahane, taverna, kahvehane, kıraathane, kafeterya, kır bahçesi, nargile salonu, nargile kafe, internet salonu, internet kafe, her türlü oyun salonları, her türlü kapalı çocuk oyun alanları (AVM ve lokanta içindekiler dâhil), çay bahçesi, dernek lokalleri, lunapark, yüzme havuzu, hamam, sauna, kaplıca, masaj salonu, SPA ve spor merkezlerinin faaliyetleri geçici olarak durdurulmuştur. Bu genelge ile ülkemizde neredeyse 150.000 işyeri kapatılmıştır. Bu işyerlerinin kapsamına satım, kira, iş sözleşmeleri gibi birçok hukukî işlem girmektedir. Kira sözleşmelerinden doğan edimlerin yerine getirilmesinde kiraya

veren genelge sebebiyle kiralananı kullanıma hazır hâle getirememiş, kiracı da kullanamadığı, işletemediği kiralananın kira bedelini ödeyememiştir. Burada kanun koyucu kiracıları korumak, ortaya çıkan mağduriyetleri önlemek amacı ile birtakım önlemleri içeren 7226 sayılı ve 26.03.2020 tarihinde yürürlüğe giren Torba Kanun'un Geçici 2. Maddesi ile "01.03.2020 tarihinden 30.06.2020 tarihine kadar işleyecek olan işyeri kira bedelinin ödenmemesi kira sözleşmesinin feshi ve tahliye sebebi oluşturmaz" hükmü getirilmiştir. Sözleşmenin feshi ve tahliye yasaklanmış ancak kira bedeli ödeme yükümlülüğü devam etmiştir. Konut kiralaları için ise hiçbir kısıtlama getirilmemiştir. Kiracının kira bedelini peşin ödemesi ya da mart-nisan- mayıs aylarında ödeyememesi hâllerinde hukukî ihtilafları ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevcut kanunî düzenlemeler bazı noktalarda bu tür ihtilafları çözmede yetersiz kalmaktadır.

Salgından etkilenen bir başka sözleşme türü eser sözleşmeleridir. Bunlar, bir eser meydana getirmeyi konu edinen ve tarafları iş sahibi ile yüklenici olan sözleşmelerdir. İnşaat sözleşmeleri eser sözleşmesine örnek gösterilebilir. Bu süreçte yüklenici malzeme temin edememiş, işçi bulamamış, bulsa bile yeterli sayıda işçi gelmemiş veya sokağa çıkma yasakları sebebiyle işi zamanında tamamlayamamış, böylelikle de eseri meydana getirme borcunu ifa edememiştir. Karşı tarafta yer alan iş sahibi de sözleşmeden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini istemiş, bedel ödeme borcu varsa onu da ifa edememiştir.

İş sözleşmeleri bu olağanüstü süreçten etkilenmiştir. İşyerleri kapatılınca veya üretimin azalması sebebiyle işçilerin işten çıkarılması, işveren tarafından ücretlerinin ödenmemesi, diğer taraftan çalışmaya devam ettirilen işçilerin işverence virüse karşı korunmalarına yönelik önlemlerin alınıp alınmadığı, alınmış olsa bile işçinin önlemleri yeterli görmeyerek çalışmaya gelmemesi, evinde kalmak istemesi gibi hâllerle karşılaşılır.

Spor faaliyetleri için yapılan sözleşmeler de bu olağanüstü süreçten etkilenmiştir. Spor müsabakaları ile ilgili önce seyircisiz oynama kararı alınmış, sonra da gerek ulusal gerekse uluslararası spor karşılaşmaları iptal edilmiştir. 4 yılda bir yapılan olimpiyatlar ertelenmiştir. Sporcunun kulübü ile yapmış olduğu sözleşme süre erteleme kararından nasıl etkilenecektir? Ertelenen süre kadar kulüpteki sözleşmesi de uzayacak mı? Sözleşme sezon sonunda mı sona erer? Bunun yanında sporcu veya kulüp ile yapılan sponsorluk veya reklam anlaşmaları bu olağanüstü süreçten ne şekilde etkilenmiş ve bu sözleşmelerin sonucu ne olacaktır? Kulüplerin taraftarları ile yapmış olduğu kombine bilet anlaşmaları bu olağanüstü süreçten etkilenmiştir. Aynı şekilde spor müsabakalarının yayınlanması için yayıncı kuruluş ile yapılmış olan sözleşmeler de bu süreçte ne olacaktır? Yayıncı kuruluşun hem kulüpler ile hem de aboneleri ile yapmış olduğu sözleşmelerin akıbeti önem arz etmektedir.

Küresel salgın özel okul sözleşmelerini de etkilemiştir. Gerçekten de bu konuda toplumun çok büyük bir kesimi özel okul ile ilişkisinin akıbetini merak etmektedir. Eğitim öğretim dönemi aksamış, öğrenciler evde kalmış, okullar da uzaktan eğitim yolu ile edimini yerine getirmiş, ancak sözleşme kapsamına giren birçok edim yerine getirilmemiştir. Diğer taraftan gerek orta dereceli okullarda gerekse yüksek öğrenimde öğrencilerin yurtları kullanamaması, servislerin kullanılmaması gibi durumlarda ödenen ücretlerin veya ödenecek ücretlerle ilgili ihtilaflar vardır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgın turizm sektörünü de etkilemiştir. Özellikle büyük yatırımların yapıldığı bu sektöre salgın ağır darbe vurmuştur. Turizm bölgelerinde yapılan otel sözleşmeleri, paket tur, kontenjan sözleşmelerinde ihtilaflar çıkmaktadır. Bu sözleşmelerdeki edimler alınan önlemlerden dolayı ifa edilememektedir.

Hastane kabul sözleşmeleri de bu süreçten etkilenmiştir. Virüse yakalanan kişinin hastaneye gitmesi ve kendisine doğru bir tedavi

hizmetinin sunulması beklentisi yanında hastanede çalışan sağlık personelinin vermiş oldukları hizmet sırasında virüse yakalanması, hastalara virüs sebebiyle bazı tıbbî müdahalelerin verilmemesi gibi sebeplerden ihtilaflar doğmaktadır.

Kredi sözleşmeleri de bu süreçten etkilenmiştir. Gerek tüketici gerek konut ve gerekse ticarî krediler bu süreçten etkilenmiştir. Bazı bankalar kredi ödemelerini ertelemeye yönelik bir takım kararlar almışsa da, büyük oranda kredi ödemeleri aksamış ve kredi sözleşmelerinin hukukî sonuçlarının ne olacağı merak konusu olmuştur.

Bu şekilde toplumda ihtilafa sebep olabilecek daha birçok sözleşmenin varlığından bahsetmek mümkündür. Gerçekten de bütün dünyayı etkisi altına almış olan bu salgının çok büyük etkisi olduğunu ve bu etkinin belki yıllarca süreceğini söylemek mümkündür. Bundan sonraki süreçte Devletimizi yönetenlerin de ifade ettiği gibi bambaşka bir dünya olacaktır artık. Gerek dünya ve gerekse ülkemiz yeniden şekillenecektir. Toplumdaki ilişkiler değişecektir. Ülkeyi yönetenlerin de bundan sonraki süreçte her faaliyetini buna göre planlama zorunluluğu doğmuştur.

Hukuk kurallarının salgın sonrası toplumdaki beklentiye ve ihtiyaca göre oluşturulması kanun koyucunun görevleri arasındadır. Hukuk her şeyden önce bir sosyal düzen demektir. Fakat hukukun öngördüğü düzen, fiilen gerçekleşen bir düzen değildir. Hukuk, toplum içerisinde insanların gerçekten nasıl davrandıklarını değil, nasıl davranmaları gerektiğini gösteren bir alandır. Hukuk, ortaya koyduğu kuralların uygulanması ve uyulması için vardır. En yüksek ide olan adalet değeri dolayısıyla, insanlar arası ilişkileri düzene koymak, toplum hayatının gerçekleşmesini sağlamak ister.

Hukuk düzeni doğduğu andan itibaren bireyin karşısına uyulması zorunlu olan kurallar getirmiştir. Bu kurallar uzun çalışmalar neticesinde ortaya çıkar. Böylelikle de yürürlüğe girdiği andan itibaren doğru olduğuna inanılır ve bir takım müeyyideler ile takip altına alınır. Gerçekten de, insan özgür bir varlıktır ve iradesini

hukuk kuralları doğrultusunda kullanabileceği gibi, onlara aykırı bir yönde de kullanılabilir. Bu sebeple toplum içinde insanların tutum ve davranışlarının hukuk kurallarına uymaması her zaman mümkündür. Hukuk kurallarının ihlal edilmesi hâlinde devlet eliyle gerekli cezalandırma uygulanır. İşte hukuk, insan davranışlarını değerlendiren, çıkar çatışmalarına çözüm getiren kurallardan, normlardan meydana gelen bir sistemdir. Küresel salgının bu kadar geniş bir alanı, faaliyeti ilgilendirdiği bir dünyada gerek uluslararası kuralların gerekçe iç hukuk kurallarının buna kayıtsız kalması mümkün değildir. Ama bu konuda gerek alınan kararlarda gerekse çıkarılan kurallarda tarihi ve kültürel birikimlerin rolü büyüktür. Bu kapsamda hukuka, insan haklarına ve hakkaniyete uygun kararlar ve kurallar getirilmesi gerekmektedir.

Salgının Mücbir Sebep Olarak Nitelendirilmesi

Salgının ortaya çıkışı ve toplumu geniş bir şekilde etkilemeye başlaması, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinden itibaren Pandemi ilan edilmesi, 5 milyonu aşkın kişiye bulaşması, yaklaşık 350 bin kişinin vefat etmesi hukukî ilişkilerin ortaya çıkardığı yükümlülükler açısından “mücbir sebebin varlığı”nı gündeme getirmiştir. Hukukçu olan olmayan herkes bu kavramı kullanmaya başlamış, hukukî ilişkilerde mücbir sebepten dolayı sorumluluk doğmadığı ileri sürülmüştür.

Herkes, hukukça korunan varlıklarında, özellikle mal ve şahıs varlığında meydana gelen zarara, kural olarak bizzat katlanmak zorundadır. Bu kural, toplum hayatının ve insan kaderinin ona yüklediği bir sorumluluktur. Şayet toplumda insan olarak bir varlık kazanılmışsa, o düzene uymak gerekmektedir. Şayet kurallar ihlal edilir de zarar doğurucu bir davranış sergilenirse, bu zarara katlanma mecburiyeti doğmaktadır. Böylece zarar görenin uğradığı zararı bazı sebeplerin bulunması hâlinde başka bir kişiye yükleme imkânı vardır. Zararın başka bir kişiye yüklenmesini sağlayan, bunu haklı gösteren sebeplere, sorumluluk sebepleri denir. Sorumluluk sebeplerinden birinin varlığı hâlinde, zarar gören, uğramış olduğu

zararın tazminini başka bir kişiden isteyebilir. Sorumluluk sebepleri üçe ayrılmaktadır. Bunlar; *kusur, sözleşme ve kanundur*.

Hukuk düzeninin kınadığı bir davranışla, yani kendi kusurlu davranışı ile bir başkasına zarar veren kimse, bu zararı gidermek, onu tazmin etmek zorundadır. Burada sorumluluk sebebinin kaynağı kusurdur. Bu tür sorumlulukta kusur, sorumluluğun kurucu unsurudur. Bu sebeple, sorumluluğun doğması için hukuka aykırılık, zarar ve illiyet bağı unsurlarından başka zarar verenin davranışının kusurlu olması da gerekir. Sorumluluğun doğması için kusur dışındaki unsurların bulunması yeterli değildir. Kusur yoksa sorumluluk da yoktur. Kısacası *kusur olmadan sorumluluk da olmaz* ilkesi geçerlidir.

Diğer bir sorumluluk sebebi de sözleşmedir. Sözleşme, tarafların irade serbestisi kapsamında Borçlar Kanunu 27. maddesi kapsamındaki sınırlar çerçevesinde yapmış olduğu hukukî işlemidir. Bir kimse sözleşmenin karşı tarafı olan bir başkasının uğrayacağı zararı gidermeyi, yani tazmin yükümlülüğünü üstlenebilir. Burada zararı yüklenen kişinin kusuru olmasa bile karşı tarafın zararı oluşmuş ise sözleşme ile bu zararı karşılamayı yüklediği için sorumlu tutulmaktadır. Böyle bir durumda taraflar arasındaki sözleşmeye bakmak gerekir.

Bir diğer sorumluluk sebebi de kanunda sorumluluğun düzenlenmiş olmasıdır. Kanunun sorumluluk sebebi olduğu hâllerde, zararın bir başka kişiye yükletilmesi için, bunun kusurlu bir davranış veya sözleşmeden doğması gerekmez. Kanun gereği zarar bir başka kişiye yüklenmektedir. Kusursuz sorumluluk hâllerini bu kapsamda saymak mümkündür.

Kişinin davranışı kusurlu olsa da olmasa da diğer sorumluluk doğurucu unsurların mutlaka bulunması gerekir. Hukuka aykırı olmayan bir davranıştan dolayı sorumluluk da doğmaz. Türk Borçlar Kanunu madde 49/1'de, "*hukuka aykırı bir fille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür*". Aynı şekilde Türk Medeni Kanunu madde 24/1'de, "*hukuka aykırı olarak kişilik hakkına*

saldırılan kimse, hâkimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir” hükmünü içermektedir. Her iki hükümde de görülmektedir ki, sorumluluğun doğabilmesi için davranışın hukuka aykırı olması gerekmektedir. Buna karşılık, zarar verenin davranışı bazı durumlarda hukuka uygun sayılır. Zarar verenin davranışına izin veren bir hukuk normu yer alabilir. Bu durum hukuka uygunluk sebeplerini oluşturur. Hukuka uygunluk sebeplerinin bulunduğu yerde davranış, her zaman, en baştan itibaren hukuka uygun bir davranış olup, böyle bir davranış hiçbir zaman hukuka aykırı olmaz.

Hukuka uygunluk, çatışan menfaatler arasında denge kurulması, iki koruma normundan birinin üstün tutulmasıdır. Burada üstün tutulan varlık ve menfaat zarar verenin menfaatidir. Böylelikle zarar veren sorumluluktan kurtulmaktadır. Hukuka aykırı davranışından dolayı sorumlu tutulmamaktadır. Bir kişinin başkasına zarar vermesini hukuka uygun bulan yine bir başka hukuk normudur. Hukuk düzeni bunu ortaya çıkarmıştır. Hukuka uygunluk sebepleri üç bölüme ayrılır. Birincisi kamu menfaati, ikincisi özel menfaat, üçüncüsü de zarar görenin zarara rıza göstermesidir. Türk Medeni Kanunu 24/II’de, kişilik hakkı ihlal edilen kişinin saldırıya rıza göstermesi, daha üstün nitelikte özel yarar ile kamu yararı ve kanun, hukuka uygunluk sebepleri olarak gösterilmiştir. Türk Borçlar Kanunu madde 63’te de hukuka aykırılığı ortadan kaldıran hâller olarak bu sebepler sayılmıştır. Buna göre, kamu hukukundan doğan bir yetkinin kullanılması, kanuni sınırlar içinde kalmak şartıyla özel hukuktan doğan bir hakkın kullanılması, zarar görenin zarara razı olması, kişinin hakkını kendi gücüyle koruması, haklı savunma, zorunluluk hâli ve Türk Medeni Kanunu madde 25/III’te düzenlenen vekâletsiz iş görme hukuka uygunluk sebepleridir. Böylelikle hukuka uygunluk sebeplerinin bulunduğu durumlarda zarar veren sorumlu tutulamaz.

Sorumluluğun doğması için ikinci unsur, zarardır. Tazminat borcunun en önemli unsurunu zarar oluşturur. Çünkü zarar olmayan yerde hukukî sorumluluk da yoktur. Zarar, bir kişinin mal varlığında veya şahıs varlığında meydana gelen eksilmedir.

Hukukî sorumluluğu doğuran bir diğer unsur, illiyet bağıdır. İlliyet bağı, tazminatın doğmasında temel ilkedir. Bu şart oluşmazsa zarar veren kişinin sorumluluğu da doğmaz. İlliyet bağı, zarar ile davranış arasında sebep sonuç ilişkisinin bulunmasıdır. Türk Borçlar Kanunu madde 49'a göre, *"kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür"*. Kanun koyucu illiyet bağını bu şekilde ifade etmiş, tanımını, kapsamını içtihatlarla ve doktrine bırakmıştır. Hukukta sebep kavramını açıklayan farklı görüşler olduğu için illiyet bağına yönelik de, şart teorisi, uygun illiyet bağı teorisi gibi farklı teoriler ileri sürülmüştür. Türk, İsviçre ve Alman hukukunda hâkim teori, *uygun illiyet bağı* teorisidir. Bu teoriye göre, somut olayda ortaya çıkan sonucu, olayların normal akışına ve hayat tecrübelerine göre, niteliği ve ana temayülü itibari ile meydana getirmeye genel olarak elverişli olan ve aynı türden bir sonucun gerçekleşme ihtimalini objektif olarak artırmış bulunan zorunlu şart ile sonuç arasındaki bağa uygun illiyet bağı teorisi adı verilir (Eren 2012: 541, Eren 1975: 175). Yargıtay da kökleşmiş kararlarında, "bir olay hayattaki genel denemelere ve olayların tabi akışına göre diğer bir olayı meydana getirmeye elverişli bulunur, diğer deyimle, olayın ortaya çıkması görünüşte söz konusu diğer bir olayın meydana gelmiş olmasıyla kolaylaşmış bulunursa, ilk olay, uygun sebep ve sonuç ölçüsüne göre, ikincisinin nedeni sayılır" demektedir (YHGK. 9.4.1964, E. 538; Y. 4.HD., 13.9.1988, E. 4147, K. 7408). Fiil ile zarar arasında illiyet bağının varlığının tespiti yanında, bu fiilin aynı zamanda zararlı sonucun uygun sebebi olup olmadığı araştırılmalıdır. Şayet zarar verici sebep böyle bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuşsa sorumluluk için gerekli olan illiyet bağı unsuru oluşmuştur. Zararlı sonucu birden çok sebebin meydana getirmesi de mümkündür. Yani sebep birden çok sebebe dayanabilir. Burada her bir sebep zararlı sonucun doğmasına fiilen katkıda bulunmuştur.

Bazı hâllerde sebep ile zararlı sonuç arasında bağın kurulması mümkün olmayabilir. Buna uygun illiyet bağının yokluğu veya illiyet bağının kesilmesi adı verilir. Bir sebebin genel hayat tecrübeleri ve

hayatın olağan akışına göre somut olayda meydana gelen türden bir sonucu doğurmaya elverişli değil veya elverişli olmakla birlikte ortaya çıkan başka bir sebeple arka plana atılmışsa, uygun olmayan illiyet bağı söz konusu olur. Uygun olmayan illiyet bağının yokluğunda somut olaydaki sebep zararlı sonucu doğurmaya elverişli değildir. Oysa illiyet bağının kesilmesinde, ilk sebep gerçekleşen türden bir sonucu doğurmaya elverişli olmakla birlikte ortaya çıkan yeni sebep ilk sebebi arka plana atmış, onu somut olayda elverişsiz hâle getirmiştir. İlliyet bağını kesen sebepler; mücbir sebep, zarar görenin kusuru ve üçüncü kişinin kusurudur. Bu sebepler aynı zamanda sorumluluktan kurtulma sebebidir.

Sorumluluk hukukunda illiyet bağını ortadan kaldıran ve zarar vereni sorumluluktan kurtaran mücbir sebebi açıklayan iki teori vardır (Eren, s. 557; Eren 1975: 175; Petek 2016: 322). Sorumlu veya borçlu kişiyi esas alan sübjektif teoriye göre, mevcut şartlara göre düşünülebilecek azami özen gösterilse dahi bunun önlenmesinin mümkün olmaması gerekir. Doktrinde hâkim olan objektif teoriye göre ise, gerçekleşme şekli ve ağırlığı itibarıyla olayların normal akışına göre beklenmedik hâlleri aşan, kaynağını sorumlu kişinin işletme ve faaliyet alanı dışında bulan olaylar mücbir sebep olarak kabul edilir. Buna göre, sorumlu veya borçlu kişinin işletme veya faaliyet alanı dışında meydana gelen, genel bir davranış yükümünün veya borcun ihlaline neden olan, mutlak ve kaçınılmaz bir şekilde meydana gelen ve öngörülmesi ya da karşı konulması mümkün olmayan olağanüstü bir olay olarak tanımlanmaktadır (Von Tuhr, Andreas/Escher, Arnold 1974: 121; Oser, Hugo/Schönenberger, Wilhelm 1929: Art. 487, N.24; Eren 2012: 557; Tekinay, S. Sulhi/Akman, Sermet/Burcuoğlu, Haluk/Altop, Atila 1993: 1002; Oğuzman, Kemal/Öz, Turgut 2000: 340; Seliçi, Özer 1980: 61; Petek 2016: 323; Honsell 1979: 33).

Mücbir sebep, zorunlu veya zorlayıcı olaydır. Bu olay doğal, sosyal veya hukukî bir olay olabileceği gibi, insana bağlı beşerî bir olay, bir davranış da olabilir (Eren 2012: 558; Tunçomağ 1976: 818). Mücbir sebep nedeniyle zarar veren, bir davranış normunu veya

sözleşmeden doğan bir borcu ihlal etmelidir. Bu kapsamda mücbir sebebin üç unsuru bulunmaktadır. Haricilik, kaçınılmazlık ve öngörülmezlik (Eren, 558; Petek, s. 323).

Mücbir sebebin haricîliğinden, borcun ifasını engelleyen olayın kaynağının, zarar verenin faaliyet ve işletmesi dışında kalan bir olay kastedilmektedir (Eren 2012: 559; Eren 1975: 179; Petek 2016: 324).

Kaçınılmazlık ile, alınan bütün önlemlere, sahip olunan her türlü imkâna rağmen ifayı engelleyen olaydan ve onun sonuçlarından borçlunun kaçınmasının veya bunların üstesinden gelmesinin ondan beklenememesi anlaşılmalıdır (Eren, s. 560; Eren, İlliyyet, s. 180; Petek, s. 325).

Öngörülmezlik ise, sözleşme kurulduğu sırada, borcun yerine getirilmesine engel olabilecek bir olayın meydana gelme ihtimali anlaşılmalıdır. Burada önceden öngörülme-yen husus, olayın kendisi değil, doğuracağı sonuçlardır (Eren 2012: 561; Eren 1975: 183; Petek 2016: 326). Gerçekten de, sonradan ortaya çıkan olguların öngörülemez nitelikte olması veya olgular tahmin edilebilmekle birlikte, bunların sonuçların somut olaya etkilerinin bu derecede ağır olabileceğinin öngörülememiş olması gerekir.

Mücbir sebebin belirlenmesinde belirtilen unsurların oluşmasında sözleşmenin niteliği, kuruluş tarihi, tarafların edimleri, kimlikleri, tacir olup olmadıkları, olayın doğuracağı sonuçları unsurların bilinmesi gerekir. Her somut olayı kendi içinde değerlendirmek gerekir.

Mücbir sebep, zarar veren ve borçlunun borca aykırı davranışı ile sonuç arasında oluşan illiyet bağı-nı kesen, dolayısıyla zarar veren-i veya borçluyu sorumluluktan kurtaran bir sebeptir (Eren 2012: 562; Petek 2016: 326).

Bugün dünyanın yaşadığı bu salgın borç ilişkisinin taraflarının faaliyet ve işletmeleri dışında oluşmuş, hiç kimsenin öngörmesi ve tedbir alması mümkün olmayan bir hastalıktır. Salgın nedeniyle işyerleri kapatılmış, seyahat yasakları getirilmiş, karantina kararları

alınmıştır. Dünyada hemen hemen bütün ülkelerde rastlanmış ve hızla yayılmıştır. Bu anlamda hem hukukî düzenlemeler hem de geçmiş yıllarda gerçekleşen diğer salgın hastalıklar zamanında alınan yargı kararları ışığında küresel salgın bir mücbir sebeptir.

Salgın sebebiyle borçlunun borcunu ifa etmemesi suretiyle borca aykırı davranışı kusurlu davranışından değil, mücbir sebepten kaynaklanmıştır. Bu durumda bir borç ilişkisinde borçlunun borca aykırılıktan sorumlu tutulması mümkün değildir. Çünkü mücbir sebep borçlunun kusurunu bertaraf eder. Kusurun olduğu yerde mücbir sebep olmaz, mücbir sebebin olduğu yerde ise kusur olmaz (Eren 2012: 563; Petek 2016: 326).

Küresel salgının mücbir sebep sayılabilmesi ve borçluyu borca aykırılıktan dolayı sorumluluktan kurtarabilmesi için edimin ifasını etkilemesi gerekir. Bu anlamda illiyet bağının kurulması, başka bir deyişle, borçlunun borcunu yerine getirememesinde küresel salgın etkili olmalıdır. Böylelikle de illiyet bağı kesilmiş olmalıdır ki borçlu borçtan kurtulsun. Artık borca aykırılıktan dolayı zarar gören alacaklı borçluyu sorumlu tutamaz. Edimin ifası imkânsız hâle gelmişse, borçlunun edim yükümlülüğü sona erecektir.

Hâl böyle iken, borçlu mücbir sebepten sorumlu tutulabileceğini sözleşmeyle kararlaştırmış olabilir. Gerçekten de hangi olayların mücbir sebep sayılacağına sözleşmeyle önceden belirlenmesi ve sınırlandırılması mümkündür. Böyle bir durumda taraflar için bir kanun hükmü niteliğinde olan sözleşmenin hükümleri her iki tarafı da bağlar. Öncelikle sözleşmede yer alan mücbir sebebe ilişkin hüküm uygulanır. Şayet sözleşmede böyle bir hüküm yok ise, o zaman genel hükümlere göre mücbir sebebin sonuçları uygulanır.

Sözleşmede Bir Mücbir Sebep Hükümünün Bulunmaması Hâlinde

Taraflar arasındaki sözleşmede mücbir sebep ile ilgili bir hüküm kararlaştırılmamış olabilir. Bununla birlikte sözleşmede bir hüküm bulunmasına rağmen genel işlem şartı gibi bir takım sebeplerden dolayı ilgili hüküm geçersiz olabilir. Bu durumda genel hükümlere

göre borçlu mücbir sebep nedeniyle borcu yerine getirememesinde kusursuzdur. Çünkü mücbir sebep var ise kusur yoktur.

Borcun kaynağı ne olursa olsun borçlu, borcu zamanında ve borç ilişkisine uygun olarak yerine getirmek zorundadır. Aksi hâlde borç yerine getirilememiş olmaktadır. Bu duruma son zamanlarda Alman hukuk doktrininden esinlenilerek “ifa engeli” adı verilmektedir. İfa engelleri; imkânsızlık, temerrüt ve gereği gibi ifa etmeme şeklinde ortaya çıkar.

Borçlar hukukunda imkânsızlık, başlangıçtaki ve sonraki imkânsızlık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sözleşmenin kuruluşu esnasında veya daha önceden mevcut olan bir imkânsızlıkla karşılaşırsa, başlangıçtaki imkânsızlıktan söz edilir (Altunkaya 2005: 103; Eren 2012: 328; Tunçomağ 1976: 267; Oğuzman/Öz 2000: 74; Dural 1976: 79; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop 1993: 404). Başlangıçtaki imkânsızlığı sonraki imkânsızlıktan ayıran esas unsur da budur. Eğer imkânsızlık sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkmışsa, sonraki imkânsızlık söz konusu olur (Oser/Schönenberger 1929: Art. 20, Nr.3; Eren 2012: 1038; Başpınar 1998, 115; Altunkaya 2005: 104). Başlangıçtaki imkânsızlık hâllerinde sözleşme Türk Borçlar Kanunu madde 27 gereğince olarak kesin hükümsüzdür (Eren 2012: 330; Başpınar 1998, 120; Hürlimann 1984: 26; 26; Altunkaya, s. 103). Ancak bunun için imkânsızlığın objektif nitelikte olması gerekir. Sözleşmenin kurulmasından sonra gerçekleşen imkânsızlıkta, borçlunun edimin imkânsızlığında kusurlu olup olmamasına göre sorumluluk belirlenmektedir. Şayet sözleşme kurulduktan sonra borçlunun kusuru ile edimin ifası imkânsız hâle gelmişse Türk Borçlar Kanunu madde 112 gereğince borçlu alacaklının müspet zararlarını karşılamakla yükümlüdür. Buna karşılık sözleşme kurulduktan sonra edimin ifası borçlunun kusuru olmaksızın imkânsız hâle gelmişse Türk Borçlar Kanunu madde 136 gereğince sözleşme kesin hükümsüz olur ve borçlunun borcu sona erer. Tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde taraflar aldıklarını birbirlerine sebepsiz zenginleşme hükümleri çerçevesinde iade etmek zorundadırlar.

Türk Borçlar Kanunu madde 136 anlamında imkânsızlığın söz konusu olabilmesi için objektif ve sürekli nitelikte bir imkânsızlığın varlığı gerekmektedir.

Şu anda dünyada yaşanan küresel salgının borçluyu borca aykırılıktan dolayı sorumluluktan kurtarabilmesi için, mücbir sebebin borçlunun edimini ifa etmesini etkilemesi gerekir. Şayet mücbir sebep ifayı engellemişse, edimin ifası imkânsız hâle gelmiştir. Gerçekten de, küresel salgına rağmen borçlunun edimini ifa etmesi mümkün olabilir. Böyle hâllerde borcun ifa edilmemesi nedeniyle alacaklının uğradığı zararın tazmin edilmesi gerekir.

Küresel salgın sebebiyle edimin ifası imkânsız hâle gelmişse, kusursuz sonraki imkânsızlık söz konusu olur. Bu hâlde, Türk Borçlar Kanunu madde 136 gereğince borç sona erer. Sonraki imkânsızlığın objektif ve sürekli nitelikte olması gerekir. Yani dünya üzerinde bu borcu ne borçlu ne de borçlu dışında bir başka kişi ifa edememiş olması gerekir. Bu imkânsızlık hukukî, maddi veya ekonomik bir sebepten kaynaklanabilir. Her ne sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın, objektif imkânsızlık durumunda borçlunun borcu aynen ifa yükümü sona erer. Böyle bir durumda borçlunun edimini ifa edememesinde kusurlu olup olmadığı önem arzeder. Türk Borçlar Kanunu madde 136 anlamında imkânsızlığın borçluyu sorumluluktan kurtarabilmesi için borçlunun kusurunun bulunmaması gerekir. Aksi hâlde borçlu Türk Borçlar Kanunu madde 112'ye göre alacaklıya karşı sorumlu olur. Küresel salgın bu manada ifanın gerçekleşmemesinde borçlunun kusurunu ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeple şayet edimin ifası sürekli olarak imkânsız hâle gelmişse, borçlunun borcu sona erer. Borçlu aynen ifa yükümünden ve tazminattan kurtulur. Türk Borçlar Kanunu madde 136/II gereğince, tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde borçlu, karşı taraftan almış olduğu edimi sebepsiz zenginleşme hükümleri uyarınca geri vermekle yükümlüdür. Aynı şekilde borçlu karşı edimin ifasını da talep edemez.

Türk Borçlar Kanunu madde 136 gereğince imkânsızlık sebebiyle borçlunun borcundan kurtulabilmesi için imkânsızlığın sürekli nitelikte olması gerekir. Gerçekten de, tarafların, sözleşme ile kararlaştırdıkları şartlardan birisi de edimin öngörülen süre içinde ifa edilmesidir (Eren 2012: 331; Başpınar 1998: 121; Dural 1976: 100; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop 1993 : 909; Altunkaya 2005 : 78). Buna rağmen tarafların belirledikleri ifa süresi içinde, edimin yerine getirilmesini engelleyen bazı hâller ortaya çıkabilir. Bu engellerden bir kısmı sözleşmenin yürürlükte olduğu zaman içinde ortadan kalkar ve edim ifa edilebilir hâle gelebilir. Bazı engeller ise, sürekli ve edimin ifasını imkânsız hâle getirebilir. Edimin ifa süresi içerisinde yerine getirilmesi imkânının ortadan kalkması sürekli olma niteliğini ortaya çıkarır.

İmkânsızlık geçici nitelikte olabilir. Gerçekten de, sözleşmede tarafların belirledikleri ifa süresi içinde, edimin yerine getirilmesini engelleyen bazı hâller, sözleşmenin yürürlükte olduğu zaman içerisinde ortadan kalkar ve edim ifa edilebilir hâle gelirse geçici imkânsızlık söz konusu olur (Eren 2012: 1040; Altunkaya 2005: 79). Bu durumda Türk Borçlar Kanunu madde 136 hükmü uygulanamaz. Böylelikle borçlu edimin ifasından kurtulamadığı gibi, alacaklı da bu sözleşme ile bağlı kalmaya devam eder. Nihayet geçici imkânsızlık, ifa imkânsızlığına değil, genellikle borçlunun temerrüdü hükümlerine tabi olur (Eren 2012: 1040; Altunkaya 2005: 79). Buna karşılık, bazı durumlarda geçici imkânsızlığın sürekli imkânsızlık gibi değerlendirilmesi mümkündür. Şayet edimin ifası için artık zaman geçmiş ise, imkânsızlık ortaya çıkar. Kesin vadeli sözleşmelerde durum böyledir (Eren 2012: 1041).

Geçici imkânsızlık sebebiyle edimin yerine getirilemediği hâllerde hangi hükümlerin uygulanacağı konusunda tartışma vardır. Bir görüşe göre, geçici imkânsızlık hâlinde, imkânsızlık ortadan kalkana kadar ifa tarihinin erteleneceği, şayet geçici imkânsızlık sürekliye dönüşürse imkânsızlığa ilişkin hükümlerin uygulanacağı, bunun için tarafların farazi iradelerine de bakmak gerektiği ileri sürülmüştür. Yargıtay da geçici ifa imkânsızlığının söz konusu

olduğu durumda “sözleşmeye tahammül süresi, sözleşmeye katlanma süresi” olarak ifade edilen geçici bir süre boyunca ifayı engelleyen imkânsızlık hâlinin kalkmasını beklemek gerektiğini ifade etmektedir (Y.HGK.,28.04.2010, 2010/93 Esas, 2010/235 Karar). Bizim de katıldığımız bir başka görüşe göre geçici imkânsızlık hâlinde Türk Borçlar Kanunu madde 117 vd. gereğince borçlunun temerrüdü hükümleri uygulanır. Kesin vadeli işlemlerde imkânsızlık geçici de olsa ifa imkânsızlığı hükümleri, kesin vadeli olmayan sözleşmelerde de geçici imkânsızlığın ne kadar süreceği belli değilse, bu durum da ifa imkânsızlığı sayılmalıdır. Ancak burada ifa engelini küresel salgın ortaya çıkardığı için borçlunun sorumlu tutulamayacağı bir sebebin varlığı kabul edilmelidir. Borçlu temerrüde düşmüştür, ancak kusuru olmadığı için temerrüdün kusura bağlı sonuçlarından sorumlu değildir. Borçlu temerrüde düşmesine rağmen alacaklı Türk Borçlar Kanunu madde 118 gereğince gecikme nedeniyle uğradığı zararların tazminini isteyemez. Türk Borçlar Kanunu madde 119 gereğince, borçlu, beklenmedik hâlden doğacak zarardan da sorumlu tutulamaz. Türk Borçlar Kanunu madde 125 gereğince, tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde alacaklı aynen ifadan vazgeçip müspet zararının tazminini isteyemez. Yine kusuru olmadığı için menfi zararlarının tazminini de talep edemez. Ancak sözleşmeden dönme hakkı borçlunun kusurunu gerektirmediğinden, alacaklı gerekli şartları yerine getirdikten sonra sözleşmeden dönebilir. Ani edimli borç ilişkilerinde sözleşmeden dönme hakkına sahip olan alacaklı, Türk Borçlar Kanunu madde 126 gereğince, ifasına başlanmış olan sürekli borç ilişkilerinde borçlunun kusurundan bağımsız olarak sözleşmeyi feshetme imkânına sahiptir. Anılan hüküm çerçevesinde sözleşmenin süresinden önce sona ermesi yüzünden uğradığı zararının tazminini isteyemez.

İmkânsızlığın bir diğer çeşidi olan subjektif imkânsızlık borçlunun borcunu sona erdirmez. Çünkü subjektif imkânsızlık hâlinde edim, borçlu tarafından yerine getirilemez olmasına karşılık, başkaları tarafından ifa edilmesi mümkündür. Bu kapsamda subjektif imkânsızlıkta ifa engeli kesin ve sürekli değildir. Borçlunun

şahsından kaynaklanan ve ifayı önleyen engel daha sonra ortadan kalkar. Sübjektif imkânsızlık bazen borçlunun ekonomik güçsüzlüğünü, bazen de edimini ifa edilebilmesi için kişisel yetenek ve gücün olmamasını ifade eder. Objektif imkânsızlığın aksine sübjektif imkânsızlıkta sözleşme geçerlidir. Aradaki borç ilişkisi tarafları bağlar. Bu durumda temerrüt hükümleri uygulanır. Bu kapsamda tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde taraflardan birinin borcu para borcudur. Örneğin kira sözleşmelerinde kiracının borcu para borcudur. Küresel salgın sebebiyle edimi para borcu olan taraf imkânsızlık hükümlerinden yararlanamayacaktır. Şayet günü geldiği zaman edimini yerine getirmezse temerrüde düşecektir. Türk Borçlar Kanunu madde 138'e göre, edimini ifa etmemeli veya ediyorsa da ihtirazi kayıt koyarak ifa edip, hâkimden aşırı ifa güçlüğü sebebiyle uyarılama talep etmelidir.

Küresel salgın sebebiyle borcun ifası sürekli veya geçici olarak imkânsız hâle gelmemiş, ancak edimin ifası sözleşmede belirtildiği şekilde yapılamamış olabilir. Bu durum gereği gibi ifa etmemeyi ortaya çıkarır. Şayet borçlu küresel salgın sebebiyle edimi gereği gibi ifa edememişse iki ihtimal söz konusu olur: Alacaklı sözleşmeye aykırı ifayı reddeder ve böylelikle borçlu temerrüde düşer. Ancak borçlu temerrüdün kusura bağlı olan sonuçlarından sorumlu tutulamaz. Şayet alacaklı sözleşmeye aykırı ifayı kabul ederse Türk Borçlar Kanunu madde 112 gereğince borçlu kendisine hiçbir kusurun yüklenemeyeceğini ispatlarsa tazminat yükümlülüğünden kurtulur.

Küresel salgın sebebiyle edimin ifası imkânsız hâle gelmemiş ve borçlu edimini ifa da etmemiş, ancak ifa etmede güçlükler yaşıyorsa, Türk Borçlar Kanunu madde 138'e göre aşırı ifa güçlüğü söz konusu olur. Gerçekten de, edimin ifası mümkün olmakla birlikte, borcun yerine getirilmesi borçlunun ekonomik durumunu ağırlaştırıyorsa, aşırı ifa güçlüğü vardır. Aşırı ifa güçlüğünde yerine getirme ve sözleşmenin kurulduğu andaki şartlar birbirini tutmamaktadır. Küresel salgın sebebiyle borcun ifası dürüstlük kuralı gereğince borçludan beklenemez hâle gelmiş olmalıdır. Çünkü böyle bir

durumda borçlu, edimin ifasını gerçekleştirebilmek için, elde edeceği karşı edimle kıyaslanamayacak ölçüde masraf ve emek sarfetmek zorunda kalır. Böyle hâllerde Türk Borçlar Kanunu madde 138 gereğince borçlu, henüz ifa etmediği veya ifanın aşırı derecede güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa ettiği edimler için, hâkimden sözleşmenin yeni şartlara uyarlanmasını isteyebileceği gibi, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönebilir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır.

Sözleşmede Geçerli Bir Mücbir Sebep Hükümünün Bulunması Hâlinde

Taraflar arasındaki sözleşmede geçerli bir mücbir sebep hükmü yer almış olabilir. Roma hukukundan gelme bir kural vardır; “üzerinde anlaşılmış olan husus sözleşmenin kanunudur”. Bu sebeple taraflar arasında bir sözleşme var ve mücbir sebebe ilişkin bir hüküm içermesi hâlinde, söz konusu hükme göre hareket edileceği açıktır. Böyle bir hüküm, tarafların mücbir sebep söz konusu olduğu zaman sorumluluğun doğacağı, sözleşmenin sona ermesine ilişkin şartların bulunduğu veya uyarılama talebinde bulunulamayacağı ile ilgili bir içeriğe sahip olabilir.

Sözleşmede mücbir sebep olarak kabul edilecek olaylar tek tek sayılmış olabilir. Örneğin, yıldırım düşmesi, don, yer çökmesi, aşırı fırtına, kasırga, deprem, savaş, ihtilal, darbe, isyan, siyasî amaçla yapılan genel grev, ithalat ve ihracat yasaklaması, sınırların kapatılması, düşman mallarına el konulması, salgın hastalık, sokağa çıkma yasağı, seyahat yasağı, karantina vs. gibi bir takım sebepler yer alabilir. Sayılan bu sebeplerden birisinin gerçekleşmesi ve borçlunun bu sebeple borca aykırı davranışı söz konusu olursa, yani olay ile borca aykırılık arasında uygun illiyet bağı oluşursa, borçlu sorumluluktan kurtulur. Bazen sözleşmede bu durumun karşı tarafa bildirilmesi için bir külfet yüklenmiş olabilir. Örneğin bu durum 30 gün içinde bildirilmek şartıyla ancak sözleşme feshedilebilir gibi bir hüküm konulmuş olabilir. Şayet borçlu bu külfeti yerine getirmezse

mücbir sebepten dolayı borçtan kurtulma imkânından yararlanamaz. Külfet yerine getirilmişse borçlu borcundan kurtulur.

Sözleşmede mücbir sebebe ilişkin bir hüküm olmasına rağmen, her bir sebep ayrı ayrı sayılmamış olabilir. Örneğin, “...ve benzeri mücbir sebepler”, “...hâller ve diğer mücbir sebepler” gibi bir ifade yer almış olabilir. Sözleşme açıkça sayılmayan bir olayın meydana gelmesi durumunda nasıl bir yol izlenecektir? Bu durumda somut olarak sözleşmenin nitelenmesi, tarafların iradesi, mücbir sebep ile ilgili hükmün yapısı belirleyici rol oynayacaktır. Meydana gelen mücbir sebep hâli sözleşmede sayılan hâller ile aynı türden ise sözleşme kapsamına alınabilir. Örneğin meydana gelen mücbir sebep doğal bir olay ise ve sözleşmede sadece doğal olaylar sayılmış ancak açıkça belirtilmemiş ise, bu durumda ve benzeri kapsamına dâhil edilebilir. Buna karşılık sözleşmede sadece doğal olaylar sayılmış, meydana gelen mücbir sebep hâli de hukukî olay ise tarafların bu olayı sözleşmedeki mücbir sebepler kapsamına dâhil etmediği sonucuna ulaşmak gerekir. Bu durumda genel olarak mücbir sebebin unsurlarının oluşup oluşmadığını belirlemek gerekmektedir.

Sonuç

Küresel salgının mücbir sebep olarak nitelendirme noktasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Mücbir sebep nedeniyle edimini ifa edemeyen borçlu için borca aykırılıktan dolayı herhangi bir sorumluluk doğmaz.

Her ne kadar küresel salgınının objektif olarak birçok hukuk sistemi ve sözleşme nezdinde mücbir sebep olarak kabul edilebilme yeterliliği olsa da, her sözleşme kişilerin serbest iradesine göre oluşmuş bir metin olduğu için bu durum her bir sözleşme nezdinde somut olayın özellikleri dikkate alınarak incelenmelidir. Sözleşme tam olarak incelenmeden genel hükümlere göre bir değerlendirme yapmak ve ifadan kaçınmak, ortaya çıkabilecek ihtilaflarda hak kaybına sebep olacaktır. İhtilaf yargıya intikal ettikten sonra hâkim, taraflar arasındaki sözleşmeye göre karar verecektir. Sözleşmede

salgın ile ilgili bir düzenleme var ve böyle bir salgın olsa dahi sözleşme ile bağlı olacağını belirten bir hüküm konulmuşsa yargıdan böyle bir borçtan sorumlu olunmayacağı yönünde karar bekleme imkânı yoktur. Buna karşılık sözleşmede böyle bir düzenleme olmaması hâlinde konu hâkim tarafından talebe göre imkânsızlık veya uyarılama şartları açısından değerlendirilecektir. Gerçekten de borcun borçlu tarafından yerine getirilmesine yönelik mücbir sebep nedeniyle bir takım engeller ortaya çıkmıştır. Bunlar, imkânsızlık, temerrüt, hiç veya gereği gibi ifa etmeme şeklinde olabilir.

Toplumda uzun süreli yapılmış olan sözleşmelerde veya kısa süreli olsa da bedeli peşin olarak ödenmiş olan sözleşmelerde küresel salgın sebebiyle sorunlar yaşanacaktır. Kanun koyucu, 26 Mart 2020’de yürürlüğe giren Kanun ile işyeri kiralarında sözleşmenin feshini engellemiş ise de, bu üç aylık süreçte kiracının kira bedeli ortadan kalkmadığı gibi artık işyerleri açılrsa da mevcut sınırlamalar belirli düzeyde devam ettiği için o sözleşmenin bu şartlarda devamı kiracı için çekilmez hâle gelmiştir. İşyerini eskisi gibi istediği kadar açık tutamayacak, istediği kadar müşteriye hizmet veremeyecek, insanlar eskisi gibi gelip rahat rahat alışveriş yapamayacaktır. Bir düğün salonu işletmecisini düşünelim. Bu yılki bütün düğünler ve benzeri organizasyonlar iptal edildi. İşyerini açsa da yeni bir talep gelmeyecek, önceki anlaşmalar iptal edilecek ve önceden peşin ödenmiş ücretlerin de iadesi istenecektir. Buna karşılık düğün salonu işletmecisi gelecek yılları düşündüğü için kira sözleşmesini feshedemeyecek ve kira bedelini ödemeye devam edecektir. Burada mahkemeye uyarılama davası açılacak ancak mahkemeden karar çıkıp da kesinleşene kadar en az 2-3 yıl geçecektir. Bu aşamada mağduriyet daha da artacaktır. Yargıdaki bu tür ihtilafların ivedilikle karara bağlanması noktasında birtakım çözümler getirilmelidir.

Türk Borçlar Kanunu madde 138’in lafzından sürekli edimli sözleşmelerde, borçlu borcunu peşin ödemiş veya ihtirazi kayıt koymamış ise uyarılama talebi kabul edilmeyeceği yorumu çıkmaktadır. Kanun koyucu bu yorumun önüne geçmek için sadece

küresel salgına mahsus geçici bir madde ile bu tür durumlarda da uyarılma şartlarının değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmelidir.

Toplumda özel eğitim kurumları ile ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Özel okul sözleşmelerinde ücret sene başında peşin ödenmiş veya taksitle olsa bile pandemi ilanına kadar taksitler sona ermiştir. Ancak eğitime ara verilmiş ve uzaktan eğitime geçilmiştir. Uzaktan eğitim metotları ile dersler yürütülmüştür. Ancak velilerin ödemiş olduğu ücretlerin içinde hem yemek hem de servis ücretleri bulunmaktadır. 16 Mart 2020'den itibaren bu hizmetler verilememiştir. 19 Haziran 2020'de eğitim öğretim sona erince veliler ile okul yöneticileri bu konuda karşı karşıya gelecektir. Veliler karşılığını almadıkları yemek ücretleri, servis ücretleri ve eğitim ücretinden bir kısmının iadesini talep edeceklerdir. Okul yönetiminin ise bu talebe nasıl karşılık vereceği merak edilmektedir. Burada gerçekten de karşılığı verilmeyen yemek ve servis ücretlerinin iadesi gerekir. Eğitim ücretine bakıldığı zaman, okul yönetimi bir eğitim verdiğini bu sebeple ücretin iadesini yapamayacağını ileri sürecek, buna karşılık veliler verilen eğitimin kısmi olduğunu, 40 dakikalık dersin 20 dakikada verildiğini, öğrenci okula gelmediği için elektrik, su, temizlik gibi birtakım masraflardan kurtulduklarını gerekçe gösterecek ve eğitim ücretinden de iade isteyeceklerdir. Diğer taraftan okul yönetimi eğitim kısmen de olsa öğretmenlerine tam ücret ödemiştir. Hükümetin bu konuları masaya yatırıp çözüm getirici düzenlemeler yapması gerekir. Aksi hâlde bu konuda da birçok ihtilaf çıkacak ve zaten iş yükü fazla olan yargı bu konuları çözse bile yıllar sürecek ve yargıya güven noktasında sarsılmalar yaşanacaktır.

Turizm sektörü bu süreçte çok fazla zarar görmüştür. Çünkü sezondan aylarca önce rezervasyonlar oluşmakta, oteller de buna göre hazırlıklarını yapmaktadır. Bu yıl yine belki 6-7 ay öncesinde bedeller ödenmiş, rezervasyonlar yapılmış olabilir. 12.05.2020 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayımladığı Genelge ile kontrollü normalleşme süreci aşamasına geçildiği, turizm faaliyetlerinin sağlıklı bir süreç içinde yeniden başlatılmasının öngörüldüğü

belirtilmiş ve genel ilkeler ve bildirimler sunulmuştur. Bu durumda birçok sınırlama getirilmiş, böylelikle de önceki yıllardaki gibi birçok hizmetin verilmesi imkânı kalmamıştır. Bedeli peşin ödeyen ve haziran ortasından itibaren otel tarafından kendisine hizmet de sunulma imkânı olan kişiler yaşanan bulaşma endişesi sebebiyle bu sözleşmeyi feshetmek isteyebilir. Ama otel yönetimi hizmeti sunmak istediği için müşterisinin sözleşmesine bağlı kalmasını belirterek bu talebi reddedebilir. Bu tür sözleşmeler de ihtilafa konu olup yargıya intikal edecektir. Bu konuların da birtakım düzenlemelerle çözülmesi yargının yükünü azaltacaktır. Turizm sektörü vergi ödemeleri, SGK, maaşlar, kredi, kira, elektrik, su, doğalgaz vb. ödemeler karşısında beklentisi olduğu sözleşmelerde de sorunlar yaşayacaktır.

Hükümet kamu ile ilgili kararları rahatlıkla alabilmektedir. Kamu düzenini gerektiren konularda bir takım sınırlamaları getirmektedir. Ancak yukarıda değindiğimiz konular borçlar hukuku sözleşmeleri ile oluşan hukukî ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bunlar tarafların serbest iradeleri ile oluştuğu için kanun koyucu da mümkün olduğunca sınırlamamış ve tarafların iradeleri ile oluşan sözleşmenin akıbetini taraflara bırakmıştır. İhtilaf çıkınca da yargıda sözleşmenin yorumlanması, boşluklar olduğu zaman da kanundaki hükümler ya da örf, âdet ve hukuk yaratma ile doldurulması yolu tercih edilmiştir. Ancak küresel salgın öyle bir etkiye bulunmuştur ki, verdiği zararların telafisi imkânsızdır. Sözleşmelerin feshi ayrı bir sorun, devamı ayrı bir sorun çıkartacak niteliktedir. Yargı her bir ihtilafı çözecek durumda olsa da, muhakemelerin uzun sürmesi taraflar için tatmin edici bir yol olmayacaktır.

Küresel salgın toplumun psikolojisini derinden etkilemiştir. Artık insanlar eskisi gibi hayatını devam ettiremeyecektir. Çok fazla temasta bulunamayacak, sıkı temasın olduğu hiçbir ortamda yer almak istemeyecektir. Sportif, bilimsel, eğlence gibi faaliyetlere katılım eskisi gibi olmayacaktır. Ulaşım sektöründe birçok kısıtlama getirilmiştir. Toplu ulaşımında yolcu taşıma sınırlanmıştır. Bu organizasyonları düzenleyenler ve ulaşım sektöründe hizmet veren

insanlar da zor duruma düşmüştür. Bir takım sözleşmelerle yükümlülük altına girmiş olan böyle insanların işi daha da zorlaşmaktadır. İşyerinde faaliyet tamamen durduğu için iş sözleşmesi sona eren çok fazla kişi vardır. Bu sebeple politika yapıcılarının daha somut çözümler getirmesi çok önemlidir. Normalleşme süreci içerisinde hangi tür sözleşme olursa olsun çıkacak ihtilafları azaltmak ve her iki tarafı da teskin edecek bir çözüm bulma yönünde kanun koyucunun karar alması en isabetli yol olacaktır.

Kanun koyucu, geçmişte dövizde meydana gelen dalgalanmalarda uygulanacak kurlar da dâhil olmak üzere sözleşmelere birtakım sınırlamalar getirmiştir. Zaten toplum da özellikle kira sözleşme-lerini artık dövizle bağlı olarak yapmaktan kaçınmaya başlamıştır. Bundan sonra da sözleşmelere mücbir sebep ve uyarılma imkânı ile ilgili hükümler konulması yaygınlaşacaktır. Sözleşmelerde mümkün olduğunca boşluklar bırakılmamaya özen gösterilecektir. Böylelikle de hukukî ihtilafların sayısı azalacak veya çıkan ihtilafların çözümü kolaylaşacaktır.

Kaynakça

- Altunkaya, M. (2005). *Edimin Başlangıçtaki İmkânsızlığı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başpınar, V. (1998). *Borç Sözleşmesinin Kısmi Butlanı*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Eren, F. (1975). *Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyyet Bağı Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Eren, F. (2012). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hürlimann, R. (1984). *Teilnichtigkeit von Schuldcertraegen*, Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag.
- Oğuzman, M. K. ve Öz, M. T. (2000). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Oser, H. ve Schöenberger, W. (1929). *Zürcher Kommentar, 1929Bd. V: Das Obligationenrecht, Allgemeiner Teil, Art. 1-183 OR., 2. Auf. Zürich*.

- Petek, H. (2016). Borçlunun Temerrüdünde Beklenmedik Halden Sorumluluk. *Evrensel Hukuk İlkeleri Işığında Türk Medeni Hukukunda Değişimler Sempozyumu*, 10-11 Haziran 2016, Ankara.
- Seliçi, Ö. (1979). Özel Hukukta Mücbir Sebep Kavramı ve Uygulanış Tarzı. *Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler III. Sempozyumu*, 12-13 Mayıs 1979, Ankara.
- Tekinay, S. S., Akman, S. Burcuoğlu, H., Altop, A. (1993). *Borçlar Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tunçomağ, K. (1976). *Türk Borçlar Hukuku I, Genel Hükümler*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Von Tuhr, A. ve Escher, A. (1974). *Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts*. Band II, 3. Auf. Zürich.

KOVID-19 SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM VE TÜRKİYE

Kürşat KORKMAZ

Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Siyasi tarihte salgın hastalıkların siyasi gelişmelere etkilerine genellikle yüzeysel yaklaşılmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplininde ise küresel salgınlar genelinde Korona virüs salgını özelinde alışık olunan bir olgu değildir. Bu nedenle bireyler, devletler ve uluslararası sistem açısından analizlere ve değerlendirmelere ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Tüm alışkanlıkları değiştiren Covid-19 salgını nedeniyle uluslararası sistemde büyük değişimler meydana gelecek midir? Uluslararası sistem nasıl şekillenecektir? Yoksa sistem eskisi gibi mi kalacaktır? Bu sorular bağlamında küresel salgın; küreselleşen dünyanın meydana çıkardığı bir olgu olmuştur. Küreselleşmenin dünyada tüm birimleri birbirine bağımlı hale getirmesi ile salgının etkisi ve büyüklüğü ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin boyutlarının tartışmaya açılacağı bir sürecin de önü açılmıştır. Bu tartışmalar ulus-devlet ve küreselleşme arasında yoğunlaşacaktır. Türkiye'nin hem salgınla mücadele performansı hem de milli devletin getirmiş olduğu kapasite projeksiyonu Türkiye'yi birçok ülkeden olumlu açıdan ayırtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Uluslararası Sistem, Küreselleşme, Ulus-Devlet, Türkiye.

Abstract

In political history, the effects of epidemics on political developments have generally been approached superficially. In the discipline of international relations, it is not a fact that is accustomed to the coronavirus epidemic throughout global epidemics. In this respect, the analysis has revealed the need for evaluations in terms of individuals, states and the international system. Will the Covid-19 pandemic, which has changed all habits, cause

major changes in the international system? How will the international system take shape? Or will the system be the same as before? Your questions have been a phenomena that the global epidemic has brought to light in the globalizing world. The fact that globalization makes all units in the world dependent on each other has revealed its magnitude. The way has been opened for a process in which the dimensions of globalization will be open to discussion. These discussions will concentrate between the Nation-state and Globalization. Turkey's fight against both the performance and the epidemic has been brought by the national government's capacity projection differentiated in a positive sense from many countries.

Keywords: Covid-19, International System, Globalization, Nation State, Turkey.

Giriş

Son dönemde uluslararası ilişkilerin niteliği ve doğası değişmeye başlamış olup, uluslararası ilişkilerin kavramları ve kuramları uluslararası politikayı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Özellikle son olarak küresel salgın sonrasındaki durumun nasıl olacağı ile ilgili kavramsal düzeyde bir açıklama getirilememektedir. Bundan dolayı da son dönemde Kovid-19 sonrası dönemi açıklamaya çalışan komplo kuramları revaçtadır. Kovid-19 sonrası için yapılan genel değerlendirmelerde sistemsel değişikliklerin meydana geleceği, güç merkezlerinin değişeceği, dünyanın yapay zekanın egemenliğine mahkûm olacağı, insanlara çip takılarak kontrol edileceği ve akıllarına hükmedileceği gibi yorumlar ve bu tarz bilimsel verilerle desteklenmeyen görüşler görsel ve sosyal medyada fazlasıyla yer almaktadır. Bu düşünce ve yorumlar karşısında, karşı argüman ortaya koyacak kavramsal düzeyde yayınların eksik olması maalesef dezenformasyonun (doğru bilgiyi yanlış aktarma) artmasına neden olmaktadır.

Genel anlamda uluslararası ilişkiler disiplini özellikle küresel salgınların öncesi ve sonrasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu alanda, tarihsel süreçte yaşanan salgın hastalıklara çok fazla dikkat çekilmemiştir ve yeteri kadar önem verilmemiştir. Dolayısıyla

uluslararası ilişkiler içerisindeki kuramsal yaklaşımlarda Kovid-19 salgını ve benzeri olguları kavramsallaştırmadaki yetersizlikler açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Kovid-19 sonrası muhtemel gelişmeler hakkında bilgi vermesi amacıyla aşağıdaki sorular önem kazanmaktadır.

1. Kovid-19 sonrası, uluslararası sistemde büyük değişimler meydana gelecek midir? Uluslararası sistem nasıl şekillenecektir? Yoksa sistem eskisi gibi mi olacaktır?
2. Uluslararası politikada güç merkezlerinde bir değişim olacak mıdır? Uluslararası politikada güç merkezleri Batı'dan Doğu'ya mı kayacaktır?
3. Küreselleşmenin meydana getirdiği küresel yapılar Kovid-19 sonrası bir değişim istiyor mu? Bu bağlamda, nasıl bir pozisyon alacaklardır?
4. Türkiye'nin Kovid-19 sonrası uluslararası politikadaki pozisyonu nasıl olacaktır?

Bu soruların cevapları Kovid-19 sonrası uluslararası sistemin doğasının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca bu çalışmada Kovid-19 sonrası uluslararası sistemin dinamiklerini tetikleyecek unsurların da irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Küresel Salgınlar ve Uluslararası Sistem

Tarihsel süreçte küresel salgınlar sonrasında uluslararası sistemde büyük değişimler görülmemiştir. Bundan yaklaşık 100 yıl önce ortaya çıkan ve Kovid-19 salgınına yakın bir vaka olan 1918'deki "İspanyol gribinde" yaklaşık elli milyon insan ölmüştür. Hemen hemen aynı dönemde vuku bulan Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) bu salgında ölenlerin sayısının yarısı kadar insan ölmesine rağmen uluslararası siyaset tarafından bu grip hiç olmamış gibi kabul edilmiş ve çok fazla dikkate alınmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri günümüzde bile tartışılırken çoğu insan İspanyol gribinin neden olduğu can kaybını yeni öğrenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı gibi büyük savaşlar sonrasında uluslararası sistemde değişimler meydana gelmesine rağmen, birçok salgın hastalıklar sonrasında sistemsel ve politik değişimler meydana gelmemiştir. Yakın dönemde küresel düzenin ve uluslararası sistemin değişeceğine büyük ihtimal verilen 11 Eylül terör olayları da sistemde köklü değişimlere neden olmamıştır. 11 Eylül öncesi ve sonrası gibi ‘milat’ tarzı yaklaşımlar ve iddialı öngörülerinin hepsi boşa çıkmıştır. Sistemde hala devlet yapılarının güçlü bir şekilde durduğu ve devletten devlete saldırıların önemli bir tehdit olduğu gerçeği varlığını korumaktadır.

Bu bağlamda dünyada yaklaşık 185 ülkeyi etkileyen ve şu anki rakamlarla yaklaşık üç yüz bin can alan Kovid-19 salgınının uluslararası kamuoyunda dikkatli bir şekilde üzerinde durulmasının ve yorumlar yapılmasının temel nedeni küreselleşmenin de etkisi ile tüm dünyaya yayılması ve küresel düzeyde finans ve ticarete darbe vurmasıdır. Eğer günümüz dünyasında her faktörden kolayca etkilenen bir yapıya bürünmüş olan ekonomilere bu kadar etkisi olmasa bu salgının da tarihteki salgınlar gibi muamele göreceği aşikardır. Bu minvalde Kovid-19’un salgın sonrası dönemde uluslararası sistemde büyük ve radikal değişimleri tetikleyeceği tarihsel olaylar ışığında olası gözükmemektedir.

Bunun yanı sıra Kovid-19’un uluslararası sistem açısından büyük bir düzen değişikliğini tetikleyeceğine ve kapsamlı değişimlerin olacağına yönelik düşünceler de büyük bir taraftar toplamaktadır. Söz konusu düşüncenin oluşmasında uluslararası politika alanında önemli bir etkisi olan düşünür ve akademisyenlerin yazmış oldukları makaleler etkili olmaktadır. Bu düşünürlerin ortaya koydukları düşünceler genel anlamda belli bir perspektife dayanmakta ve istedikleri bir dünya düzenini ifade eder niteliktedir. Bu düşünürlerden biri olan ve dünya siyasetinde ağırlığı olan Henry Kissinger; Kovid-19’un dünya düzenini ilelebet değiştireceğini, salgın bittiğinde ülkelerin kurumlarının başarısız olduğunun ortaya çıkacağını öngörmektedir. Ortaya konulan fikre göre, küresel bir vizyon ve programla birleştirilmediği sürece hiçbir ülke ulusal

çabayla virüsün üstesinden gelemeyiz. Kissinger bu ifadelerle tüm ulus-devletlerin yetkilerini devredeceği küresel ölçekte bir dünya hükümeti taraftarlığı yapmaktadır. Diğer bir ifade ile bu sürecin sonunda ulus-devletlerin başarısız olduğunun ilan edileceğini öngörmektedir. Çünkü bu ulus devletlerin yetkileri ve egemenlik alanlarına küreselleşme taraftarı olan küresel sermaye sahibi yapılar; olağan dönemde tam olarak etki edemedikleri için, bu salgın sonrasında kendilerinin desteklediği dünya hükümeti tarzı yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadırlar.

Diğer bir düşünür olan Richard Haass ise tarihin yeniden şekillendirme değil hızlandırma şeklinde olmasının akla yatkın olduğunu ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel iş birliğinin daha da zayıflaması, birçok ülkenin başarısız devlete dönüşmesi ve büyük bir güç rekabetinin derinleşmesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Haass, başarısız devletler vurgusunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca uluslararası sistemin ulus-devlet yapısından merkezî bir dünya hükümeti tarzında bir yapıya dönüşmesini de öngörmektedir. Düşünürlerin bu tarz görüşlerde bulunması ile insanların ve toplumların zihinlerine bu fikirlerin yerleşmesini sağlamak amaçlanmaktadır.

Küreselleşme ve Ulus-devlet

Kovid-19 salgınının dünya ölçeğine yayılmasının, küreselleşmenin bir sonucu olduğu görülmektedir. Çünkü Çin’de daha önce de salgın hastalıklar yaşanmış ancak küreselleşmenin ve ulaşımın bu kadar yoğun olmamasından dolayı küresel bir boyut kazanmamıştır. Bu bağlamda, 1988’de Çinlilerin ‘kan ıstırıdyesi’ tüketmeleri sonucunda Şangay’da ortaya çıkan salgında kırk sekiz kişi ölmüş olmakla birlikte, üç yüz bin kişiye de Hepatit-A virüsü bulaşmıştır. Aynı şekilde 2003’te Çin’de ortaya çıkan Sars virüsünden dolayı yedi yüz doksan kişi ölmüştür. Bu virüsler küresel salgın haline gelmemişlerdir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak ulaşımın kolaylaşması, teknolojik imkanlarla ulaşım sürelerinin kısılması, bir diğer ifadeyle

dünyanın neredeyse küresel bir köy haline gelmesi Kovid-19 salgınının yayılmasını hızlandırmıştır. Bu açıdan Kovid-19 sonrası dönemde toplumların küreselleşmeye daha çekimser kalacakları öngörülmektedir. Küreselleşme tarihsel süreç içerisinde her alana nüfuz edebilecek güce sahip olmuştur. Devletler arasında karşılıklı bağımlılık ile ekonomik bir model oluşturulmuştur.

Küreselleşmeden en fazla çıkar sağlayan küresel sermaye sahibi şirketler yayılmacı bir politika izlemiş, bu konuda kendilerine en son engel olarak da ulus devlet yapılarını görmüşlerdir. Ulus devletler ise kendi egemenlik alanlarını kimseyle paylaşmak istemeyen yapılardır. Bu da küreselleşmeyi engelleyen bir faktördür. Bu anlamda, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde artmış olan küreselleşmeyle ulus devletler arasındaki mücadele günümüze kadar gelmiştir. Günümüze kadar küreselleşmenin mantığında sömürünün yer aldığı bilinmekle birlikte, salgın sonrası aynı zamanda öldürücü bir etkisinin de olduğu anlaşılmıştır. Bu sürecin iki farklı sonucu/safhası olacaktır.

- Birincisi salgınla mücadele sürecini iyi yönetebilen ülkeler, ulus devletlerin yenilenmiş gücü olarak bölgesel ve uluslararası yapılanmada öncü rol oynayacak avantajlara sahip olacaklardır. Aynı zamanda, bu durum devleti ve milliyetçiliği de güçlendirecektir. Ancak devletler tamamen küreselleşmeden vazgeçemeyecektir. Sadece devletler küreselleşme konusunda daha temkinli ve mesafeli olacaklardır. Çünkü küreselleşme ile yüzyıllardır oluşmuş ekonomik ve siyasi güçlü ağlar bulunmaktadır.
- İkinci olarak, küreselleşme uzun vadede önemli avantajlar sağlamış olacaktır. Kovid-19 salgın sürecinde başarısız olan devletlerin sayısının fazla olması ve bu devletler üzerinde oluşabilecek ekonomik ve siyasi baskılar egemenlikleri konusunda çeşitli tavizler vermesine neden olacaktır.

Uluslararası sistem ölçeğinde büyük değişimler öngörenler aslında mevcut uluslararası yapının statükosundan rahatsız

olanlardır ve mevcut yapı çıkarlarına uymadığı için bu tahminde bulunmaktadırlar. Bu doğrultuda eldeki veriler ışığında tarihsel süreçler göz önüne alındığında mevcut düzenin süreceği yönünde daha temkinli bir yaklaşım içinde bulunmak gerekir. Bu durumda üzerinde düşünmemiz gereken nelerin değişeceği ve nelerin değişmeyeceğidir. Sistem içinde ABD'nin belli oranlarda hegemonyası devam etmektedir. Kovid-19 öncesi ayak sesleri gelen, ABD'nin Çin ile gireceği bir mücadelenin emareleri hissedilmekte ve gelecekte yeni bir Soğuk Savaşın taraflarının ABD ve Çin olacağı şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Özellikle virüsün ilk olarak Çin'de ortaya çıkmasına rağmen, verilere göre en çok etkilenen ülkenin ABD olması ayrı bir tartışma konusu olmaktadır. Özellikle üst düzeydeki Amerikan karar alıcıları Çin'i hedef alan açıklamalar yapmaktadırlar. Virüsün ismine ilişkin açıklamalarında "Çin virüsü" ve "Wuhan virüsü" şeklindeki ifadelerle bir algı oluşturarak Çin'i hedef tahtası durumuna getirmektedirler. Ayrıca Çin'in uluslararası arenada imajını olumsuz yönde etkilemeleri nedeniyle, bunun karşılığında Çin de karşı açıklamalar ve politik hamleler yapmaktadır. Bu da ABD-Çin gerilimini daha da arttırmaktadır.

Gelecekte uluslararası politika alanının şekillenmesinde en etkili iki aktör olan ABD ve Çin'in salgın sonrasında iş birliği yerine daha çok kulvarlı ve sert bir mücadeleye girmesi ve bu iki devlet arasında ticaret savaşından daha kapsamlı bir mücadele yaşanması olası gözükmemektedir. Kovid-19 sonrası döneme ABD'nin bu süreçten büyük bir darbe alarak geleceği, günümüzdeki veriler ışığında görülmektedir. ABD, 2008'deki ekonomik krizden itibaren gücünde ve etkinlik alanında düşüşe geçtiği süreçte ikinci bir büyük krizle Kovid-19 sonrası karşı karşıya kalacaktır. İlerleyen süreçte ABD karşılaşmış olduğu maliyetleri ortadan kaldırabilmek için bir takım politik hamleler yapacaktır. ABD Başkanı Trump, 2020 yılının Kasım ayındaki seçimlere kadar olan süreçte Başkanlık seçimlerini tekrar kazanabilmek için yeni stratejiler geliştirecektir. Bu stratejilerin uluslararası sistemi krize sokması ve yüksek politik kararların alınması ihtimal dâhilindedir. Kissinger'ın da makalesinde

vurguladığı gibi ABD bu sürecin sonrasında İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi öne çıkarak politik bir irade ortaya koyamaz ise onun yerini ikame edecek güçlerin ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Kovid-19 sonrası süreçte Çin, küresel sermayeye sahip büyük şirket gruplarını ve yapılarını yanında tutmaya devam edecek olursa, Çin'in uluslararası sistem içinde öne çıkacağı öngörülmektedir. Bu minvalde sürecin şu andaki konjonktüre göre en zararlı çıkacak devletin ABD olacağı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu süreçte başarılı olamayan Avrupa Birliği 'nin de (AB) gerekli birlikteliği sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Üye ülkelerin gerekli yardımlaşma ve danışmayı sağlayamaması, bilhassa İtalya ve İspanya gibi salgından en fazla zarar gören ülkelere gerekli desteğin verilmemiş olması, bu düşüncelere neden olmaktadır. Görülmektedir ki AB'nin geleceği daha yüksek sesle tartışılmaya açılmıştır.

Uluslararası kamuoyunda Çin'in bu salgın konusunda daha sert önlemler alarak başarılı olması nedeniyle otoriter rejimlerin bu tarz krizlerde daha başarılı olduğu görüşleri öne çıkmıştır. Ancak Almanya, Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerin başarı göstermesi; özellikle son dönemde Türkiye'nin salgın konusunda sağlık sistemi ile öne çıkması otoriter rejimlerin başarılı olduğu argümanını boşa çıkarmıştır.

Türkiye ve Kovid-19 Sonrası Dönem

Türkiye Kovid-19 sürecinde başarılı bir imtihan vererek gelecek dönemde uluslararası ortamda örnek teşkil edecek bir model ortaya koymaktadır. Türkiye, küresel salgın ile mücadele için bir yandan uluslararası platformları harekete geçirmekte, diğer yandan çok sayıda ülkeye tıbbi yardım göndererek insani diplomasi örneği sunmaktadır. Güçlü bir imaj sergileyen Türkiye'nin prestij kazandığı uluslararası haber ajanslarına yansıyan haberlerde rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Bir yandan küresel salgınla mücadelesinde milletiyle bütünleşerek milli bir dayanışma örneği gösteren, diğer yandan da "insan öncelikli" devlet perspektifini tüm dünyayla paylaşarak yardımı

esirgemeyen Türkiye açısından cevaplandırılması gereken soru Türkiye'nin Kovid-19 sonrası uluslararası politikadaki pozisyonunun nasıl olacağıdır. Bu yaşanan süreçte küresel salgın sonrası uluslararası sistemde çok derin değişiklikler yaşanmasa da iki kutuplu bir düzenin söz konusu olabileceği öngörülmektedir. Türkiye'nin böyle bir sistemde kendini nerede konumlandıracağı hem kendi pozisyonu açısından hem de uluslararası sistemde yer alan diğer yapılar açısından önem kazanmaktadır. Türkiye ortaya çıkabilecek bu düzende Batı'nın mı yoksa Çin'in mi ortaya koyacağı yapının içinde yer alacaktır ya da kendine farklı bir strateji mi belirleyecektir? Ancak şu bir gerçek ki Türkiye Kovid-19 sonrası dönemde de uluslararası sistemin en önemli ve kilit aktörlerinden olmaya devam edecektir.

Türkiye Kovid-19 salgını sürecinde; hem salgınla mücadelede iş birliği konusunda bölgesinde ön alıcı konumunu sürdürmeli, hem de jeopolitik mücadelenin önemli olduğu bu coğrafyada başlatmış olduğu başarılı savunma politikalarını devam ettirmelidir. Bu politikalar sağlıktan eğitime, savunma sanayinden ekonomiye kadar her alana yayılmalıdır. Türkiye bu süreçte yaşamış olduğu deneyimler doğrultusunda küresel salgın sonrası güçlü ve kararlı adımlar atmalıdır. Bu doğrultuda tarihsel süreçler içinde yaşanan deneyimler göz önünde bulundurarak, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi gibi kurumlar yeniden aktif hale getirilmelidir. Gelecek dönemde aşı ve medikal alanda milli projeler desteklenmeli ve üretime yönlendirilmelidir. Kovid-19 salgını gibi küresel salgınların devamını beklemek hususunda yapılan yorumlar göz önünde tutularak, mutlaka aşı ve ilaç çalışmaları desteklenmelidir. Dünya'da bu salgının tedavisinde aşı geliştirildiğinde dahi Türkiye kendi aşı ve ilaçlarını üretilmelidir. Bu bağlamda, küresel salgınlarda katkı verecek her bilim dalından uzmanlardan oluşan aşı ve sağlık enstitüleri kurulmalıdır. Savunma sanayinde kapatılan uçak fabrikaları gibi olumsuz deneyimler göz önünde tutularak, milli savunma politikalarına destek giderek artırılmalıdır. Ekonomide üretim odaklı yapıların daha da efektif biçimde harekete geçirilmesi

gerektiği gözlemlenmiştir. Zira üretmeyen ülkeler bağımlıdır felsefesi boyut değiştirerek böylesi krizlerde ihtiyaçların parasal güçle bile karşılanamayacağı bir hal almıştır. Bu nedenle üretimin yerli ve sürdürülebilir olması sağlık, tarım, endüstri ve enerjide dışa bağımlılığı azaltacağı gibi bu tarz krizlerde kendi kendine yeterliliği de sağlayacaktır. Bu sektörlerde yapılan çalışmaların küresel ölçekte rekabet edecek fiyatları yakalayamasa bile desteklenmesi önem kazanmıştır.

Kaynakça

- Atlı, A. (2020). COVID-19 Küreselleşmenin Sonunu mu Getirecek?. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss.54-57.
- Aybar, S. (2020). Küresel İktisadi Dönüşüm Dinamiklerinin Jeopolitik Yansımaları. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss. 102-106.
- Aydınlı, E. (2020). Salgınlar ve Uluslararası Sistemin Dayanıklılığı. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss.35-39.
- Duran, B. (2020). Koronavirüs Sonrası Yeni Bir Dünya Düzeni mi Düzensizliği mi?. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, 2020, ss.29-34.
- Haass, R. N. (2020). More Failed States. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*, 20 Mart 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (Erişim: 20 Mart 2020).
- Hanioğlu, M. Ş. (2020). COVID-19 Sonrası Küresel Düzen İki Seçenek. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, 2020, ss.24-28.
- Kissinger, H. (2020). The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order. *Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>, (Erişim: 4 Nisan 2020).
- Kıbaroğlu, M. COVID-19 Sonrası Dönemde Pozitif Ayrışma. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss.50-53.

- Niblett, R. (2020). The End of Globalization as We Know It. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*, 20 Mart 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coroanvirus-pandemic/> (Erişim: 20 Mart 2020).
- Nye, J. (2020). American Power Will Need a New Strategy. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*, 20 Mart 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coroanvirus-pandemic/> (Erişim: 20 Mart 2020).
- Özay, M. (2020). COVID-19, Ulus Devlet ve Risk Toplumu, T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss.62-66.
- Tanrısever, O. F., (2020). Koronavirüs Salgınından Sonra Uluslararası İlişkiler Kuramlarında da Hiçbir Şey Aynı Kalmayacak (Mı)?. T.C. Dışişleri Bakanlığı SAM (Der), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara, ss.71-75.
- Walt, S. (2020). A World Less Open, Prosperous, and Free. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*, 20 Mart 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coroanvirus-pandemic/> (Erişim: 20 Mart 2020).

YORUM/DEĞERLENDİRME YAZILARI

PANDEMİ SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

Turgay UZUN

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yeni tip koronavirüsün neden olduğu hastalıktan, Çin'in Hubey eyaletine bağlı Wuhan kentinde Dünya Sağlık Örgütüne solunum yollarını etkileyen ve nedeni bilinmeyen bir hastalığın baş gösterdiğinin rapor edilmesiyle ilk defa haberdar olduk. Bu süreçte virüs, Çin'in Wuhan kenti ve çevresinde hızlı bir şekilde yayılmaya ve tüm dünyada etkileri her geçen gün daha fazla hissedilmeye başlanan bir olgu hâline geldi. İran ve diğer Asya ülkelerinde seyahatler ve ticarî faaliyetler yoluyla yayılarak ölümlere neden olmaya başlayınca dünya bu salgının ciddiyetini anladı ve DSÖ, salgını küresel salgın (pandemi) düzeyinde olduğunu tanımlamasının ardından, sınırlar kapatıldı, uçuşlar ve ticarî faaliyetler durduruldu. Pandemi hayatın her alanında etkilerini ağır biçimde hissettirmeye başlayınca, ulusal ekonomilerin her alanında, kamusal hizmetlerin tümü ve toplumsal ilişkilerin bütününde yeniden dizayn edici etkiler göstermeye başladı. Böylesi bir ağır duruma hazırlıklı olmayan bir çok ülkede başta sağlık sistemleri olmak üzere kamu hizmetleri sistemi çöktü. Sağlık kurumları en temel işlevleri olan tedavi edici faaliyetlerini gerçekleştirmez duruma gelmenin yanında sağlık personeli bile bu yıkıcı etkiden kendini kurtaramadı. Devletlerin almış olduğu zorlayıcı sosyal izolasyonu gerektiren önlemler neticesinde başta Çin'de olmak üzere salgın hafıfladı ve ölüm oranlarında azalma meydana geldi.

Avrupa ülkeleri, güçlü ekonomilere sahip olmalarına rağmen salgın, başta sağlık sistemleri olmak üzere bir çok devlet işlevinin zarar

görmesine neden olunca, liberal rejimlerde görülmeyen zorlayıcı önlemler almanın gerekli olduğunu görerek sert uygulamaların önünü açtılar. Çin gibi otoriter rejimlerde zorlayıcı ve sınırlayıcı önlemlerin halk tarafından olağan karşılanmasına karşın, liberal sistemlerde bu önlemleri uzun süre sürdürmenin bir çok alanda sıkıntılı durumlar ortaya koyacağını söylemek mümkündür. Nitekim ABD başta olmak üzere bir çok Avrupa ülkesinde pandemi önlemlerinin abartıldığı ve normalleşmenin başlatılması yönünde toplumsal eylemlerin yaşandığı görülmektedir.

Salgın sadece ulusal hükümetler düzeyinde etkide bulunmadı. Bir çok ulus üstü organizasyon da bu etkilerden nasibini olarak yeni duruma kendini adapte etmeye çalışıyor. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin pandemi sonrasında nasıl bir duruma evrileceği sorusuna karşın iki yönlü projeksiyonda bulunmak mümkün görünmektedir. İlki, bir çok örgüt, pandemi sürecinde etkin işlev gösteremeyince insanlar Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO ve Dünya Sağlık Örgütü gibi kurumların varlığı ve işlevlerini daha yaygın biçimde sorgulamaya başladılar. Hatta bazı devlet yöneticileri uluslararası örgütlere, hükümetlerin bütçelerinden yapmış oldukları desteklerin bu süreçte geri dönmediğini bundan sonraki süreçte bütçe desteği vermeyeceklerini açıkladılar.

Uluslararası örgütler ve dayanışma biçimlerinin sorgulanmasıyla birlikte bu örgütlerin en güçlü zemini olan küreselleşme kavramına yönelik yeni değerlendirmeler de yapılmaya başlandı. Acaba küreselleşmenin sonunu pandemi mi getirecekti? Devletler kendi içlerine mi kapanacaklar ya da küreselleşme biçim değiştirip başka tür bir sürece doğru mu evrilmeye başlayacaktı? Bazıları pandemi sonuçlarının toplumsal ve siyasal alandaki sonuçları tam olarak ortaya çıkmamışken çok toptancı değerlendirmeler yaparak, “küreselleşmenin sonuna gelindi” gibi çıkarımlar yapsa da, asıl itibarıyla bu kesin yargıları ortaya koymak için henüz erken olduğunu söyleyebiliriz. Aynı biçimde başta ABD ve Avrupa yaşanan finansal krizler sırasında liberal ekonomik sistemin çöktüğü ve yeni

bir sosyalizm döneminin başlayacağını “ilan edenler” de olmuş ancak piyasa sistemi yeni bir çıkış noktası yakalamayı başarabilmişti. Yaşanan ekonomik kriz bu anlamda, belki sadece “Das Kapital” yayıncılarının daha fazla para kazanmalarıyla son buldu sosyalizm açısından.

Aslında uluslararası işbirliği ve örgütlenme açısından, bu yapıyı güçlendiren gelişmelerin yaşandığını da görmek mümkün. Örneğin, kamuoyunda Dünya Sağlık Örgütüne olan güvenin arttığını, ulus aşırı sağlık örgütlerinin daha etkin ve “değerli” hâle geldikleri de söylenebilir. Bunun da ötesinde pandemi, herhangi bir toplumu değil tüm insanlığı hedef alan bir yıkıcı etki ortaya çıkardı. Ulusal hükümetler de bu etkiye karşı kendi imkanları ve diğer ülkelerin deneyimlerinden ve zaman zaman da yardımlarından destek alarak mücadele etmeye başladılar.

İnsanlık, ortak düşman karşısında yerel özelliklerin ve farklılıkların çok önemi olmadığını acı bir tecrübeyle bir kez daha öğrenmiş oldu. Yani ölenlerin şu kadarının Çinli, Alman ya da İtalyan olmasından çok, toplam ne kadar insan kaybı olduğu ve bu kayıpların ne zaman sona ereceği sorusu daha önemli olmaya başladı. Elbette bizim atasözümüzde çok anlamlı biçimde ifade edildiği gibi “ateş düştüğü yeri yakıyor” ve ateşe en yakında kim müdahale edebilecekse yük de büyük oranda onun sırtında kalıyor demek de mümkün. Bu nedenle hükümetler hızlı bir biçimde ulusal müdahale kapasitelerini artırmak için imkanları ölçüsünde çok büyük bütçeleri bu soruna yönelik harcamaya başladılar. İşte bu noktada da karşımıza çıkan soru şu oldu: “peki parası olmayan ne yapacak?”. Bu “kadim” soru aslında her ne kadar kriz dönemlerinde çok daha yakıcı bir etkiye sahip olsa da tüm zamanlar için büyük bir soru ve sorun olmuştur. Bunu hem bireysel açıdan düşünebileceğimiz gibi hükümetler açısından da sormak mümkün. Yani Japonya hükümeti pandemi mücadelesine bir trilyon dolara yakın bir bütçeyi seferber ederken nüfusu çok daha kalabalık olan Brezilya’nın ya da İran’ın bunu sağlaması mümkün olmayacak. İşte bu noktada salgın bir insanlık

sorunu elbette ancak ulusal hükümetlerin salgın ile mücadelede hareket alanının sınırlarını finansal imkanlarının meydana getirdiğini de unutmamak gerekiyor. Aslında Japonya'nın pandemiye ayırdığı bir trilyon dolarlık bütçe bütün ülkeler için olumlu bir anlam ifade ederken, Brezilya hükümetinin bütçesinin yetersizliği Japon halkını da olumsuz etkileme kapasitesine sahip. Unutulmaması gereken bir gerçek var ki, dünyada üretilen gayri safi millî hasılanın yüzde 82'sine yüzde 1'lik kesim sahip. Bu nedenle ulusal imkanların güçlendirilmesi yanında, uluslararası dayanışmanın güçlendirilerek, pastadan daha az pay alan ülkelere de bir kaynak akışının gerçekleşmesi tüm dünya için olumlu bir sürecin başlamasını mümkün kılacaktır.

Bu noktadan hareketle, pandemi sonrasında ulusal hükümetlerin güçlendiğini söylemek mümkün ancak bunun yanında sınır kapılarını kapatarak “herkesin kendi yağında kavrulacağı” bir dünyada yaşamayacağımız kesin görünüyor. Bu nedenle BM, AB gibi kuruluşları eğer varlıklarını devam ettirmek istiyorlarsa bu kaynak akışını ve ulusal hükümetlerin pandemi mücadelesine destek olacak mekanizmaları üretmeleri ve kendi yapılarını revize etmeleri gerekiyor. Destek ve dayanışmanın adresi olabildikleri düzeyde var olma kapasiteleri artacak, aksi durumda özellikle AB için sonun başlangıcının post-korona süreciyle geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Pandemi Sonrası Güvenlik ve Savunma

Savunma ve güvenlik sorunları açısından post-korona sürecini değerlendirdiğimizde, yine benzer biçimde uluslararası savunma örgütlerinin sorgulanmaya başladığı bir döneme girildiği görülmektedir. Rusya ve ABD gibi bazı “emperyal” hedefleri olan ülkeler açısından pandemi sürecinin yayılmacı amaçların gerçekleştirildiği bir fırsat dönemine çevirmek istedikleri de görülüyor. Askerî alanda süper güç olarak tanımlanan ülkelerin tıbbî araç-gereç yetersizliği nedeniyle sağlık sisteminin çökmesi, yeni bir soruyu da beraberinde getirdi. Silah endüstrisine yatırım yapmaya

devam mı etmek ya da bu süreci yavaşlatarak toplumun ayakta kalmasını sağlayacak alanlara daha fazla yatırım mı yapmak? Özellikle gelişmekte olan ülkelerin silah alımı için ayırdığı bütçelerin bir kez daha ciddi biçimde sorgulanması gerekiyor. Bu sorgulama giderek silahlı çatışmaların azaldığı bir dünyayı beraberinde getirebilir. Hindistan'ın savunma bütçesini Pakistan ile birlikte kısararak bu miktarı sağlık sektörüne ayırması bu ülkelerin çatışma kapasitelerini zayıflatırken hastalık ile mücadele kapasitelerini artıracaktır. Bu durum da her iki ülke açısından çatışmaya girme "cesaretini" azaltarak barışı koruma isteğini de destekleyebilecektir. Yani bu pencereden baktığımızda, pandeminin küresel anlamdaki yıkıcı etkisinin, soğuk savaş döneminde üçüncü dünya savaşının çıkmasına engel olan bir tür "dehşet dengesi" benzeri etki yapacağını söylemek zor olmayacak.

Diğer yandan, dünyanın bir çok bölgesinde asimetrik savaşların devam ettiği, terör örgütlerinin birbirleriyle ve hükümetlerle çatışma içerisinde oldukları, bazı ülkelerin de vekâlet savaşı biçiminde cereyan eden bu çatışmalarda silahlı örgütleri lojistik anlamda destekledikleri ortadadır. Post-korona sürecinde hem hükümetlerin silahlı örgütleri destekleme kapasitesinin hem de silahlı örgütlerin var olma kapasitelerinin ciddi oranda azalacağını öngörmek mümkün. Hükümetlerin bu örgütleri ayakta tutmak amacıyla harcadıkları bütçeyi başka alanlarda kullanma tercihlerinin özellikle seçmen baskısı neticesinde daha güçlü biçimde oluşacağını öngörmek de mümkün görünüyor. Yani Amerikalı seçmen ne miktarda bir bütçenin dünyanın dört tarafındaki adını duymadığı ülkelerdeki silahlı örgütleri desteklemek için kullanıldığını öğrenmek isteyecek ve bu kaynağın sağlık sistemi için harcanması yönünde zaten var olan eğilimi ciddi biçimde artıracaktır. Bununla beraber, silahlı terör örgütleri, silahlı ayrılıkçı örgütlerin salgın sürecinde yerleşik bir düzene sahip olmamaları nedeniyle hastalıkla mücadele imkanlarının bulunmaması bu tip örgütlerin de var olma kapasitelerini giderek azaltacak, bu örgütlerin insan kaynağı elde etme çabaları da oldukça

zayıflarken, devletlerin bu örgütlerle mücadele gücünü de artıracaktır. Türkiye'nin de uzun yıllardır mücadele içerisinde olduğu ve uluslararası bir terör örgütü hüviyetindeki PKK'nın ve diğer örgütlerin de süreç içerisinde zayıflayarak marjinalize olacaklarını söylemek de mümkün görünmektedir. Bu durum, elbette ulusal hükümetlerin bu örgütlerle mücadele etmek için ayırdıkları kaynağın toplumsal hedefler için harcanabilmesini sağlaması açısından da önem taşımaktadır.

Kovid-19 salgını sürecinde gördük ki, salgına acil müdahale ilk olarak salgın nerede çıktıysa orada gerçekleştirilmiş ve müdahale kapasitesi yayılımın düzeyini belirleyen en başta gelen unsur olmuştur. Çin hükümeti ve yerel yönetimlerinin Wuhan kentini karantinaya alarak diğer bölgeler ile irtibatını kesmesi hastalığın tüm ülkeye yayılımını engellemiştir. Bu başarıda elbette Çin siyasal sisteminin otokratik bir yapıda olmasının yarattığı etki yanında hükümetin sahip olduğu alt yapının da payı olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte süper güç olarak görülen, devasa savunma sanayiine sahip olan ülkelerin basit bir solunum cihazına muhtaç duruma düştüğüne şahit olduk. Mars'ta koloni kurmak için yapılan çalışmalara milyar dolarlar ayıran ABD'nin, sağlık kuruluşlarında solunum cihazlarının yetersizliği nedeniyle hastaların entübasyona alınamadığı için ölen yurttaşlarının varlığı bu ülkedeki sistemi, kamusal harcamaların seçiminin yeniden sorgulanmasına ve "güçlü devlet" kavramının yeniden masaya yatırılmasına neden oldu. Bu ve benzeri örnekler, kriz durumunda, en azından krizin kontrol altına alınma aşamasında güçlü devlet yapılanması ve acil durumlarda kamusal hizmet sisteminin etkinliğinin çok önemli olduğunu bizlere tekrar göstermiş oldu.

Pandemi sürecinde ülkelerin siyasal rejimleri bağlamında yapılan değerlendirmelerde, otoriter rejimlerin kriz anında daha elverişli imkanlar sunduğundan dolayı, daha etkin çözümler üretebildiği yönünde yorumlarda yapıldı. Otoriter rejimlerde yaşayan insanların katı devlet kuralları ve insan hakları ihlallerine alışkın oldukları

doğru olmakla beraber, bunun krizi aşmak için işe yarayan bir unsur olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Nitekim liberal demokratik ülkelere de kısa süre içerisinde etkin önlemler alarak sorunla mücadelede başarılı sonuçlar almışlardır. Bu süreçte uygulanan sınır kontrolleri, sokağa çıkma yasakları ve diğer yasaklamaların sürekli hâle gelerek demokratik topluma ait değerleri erozyona uğratacağına yönelik görüşlerin de temelden yoksun olduğunu söylemek mümkün. Nitekim yasakların uzamasıyla birlikte bu tip ülkelerde protesto ve gösterilerin yaşanmaya başladığı ve krizle mücadele açısından devlet kurumlarının yaptığı hatalar ve kötü yönetim örneklerinin muhalefet, sivil toplum ve medya tarafından keskin bir biçimde eleştirilebildiği ve bu eleştirilerin de kaliteli hizmet sunumu noktasında yararlı işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Sonuç itibarıyla, otoriter rejimler pandemi öncesindeki otoriter yapılarını korurken, demokratik rejimler de kendi sistemi içerisinde krize müdahale etme sürecinde demokratik kurum ve alışkanlıklarından vazgeçmemişlerdir.

Endüstriden Tarımsal Üretime

Ekonomik kalkınma açısından sektörel tercihlerin de değişeceği bir döneme giriliyor diyebiliriz. Katma değeri yüksek olan endüstriyel üretimin tarıma karşı her zaman daha güçlü bir yeri olduğu önceden beri hep söylenegelmiştir. AB'nin, uzun yıllardan beri üye ülkelerin tarımsal üretim payını belirli bir noktada tutmak için stratejik planlar yaptığını biliyoruz. Avrupa ve Amerika'da sermaye birikiminin sağlanarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi kapitalizmin temellerini atarak bugüne gelmesini sağladı. Ancak salgın ile beraber fabrikaların kapanması sanayi üretimini sekteye uğratarak ekonomik krize neden olurken, binlerce insanın işsiz kalarak yükün hükümetlerin sırtına binmesine neden oldu.

Dünyanın güçlü ekonomileri yeni kurtarma planları yaparak, milyarlarca dolarlık paketler açarak bu süreci en az hasar ile atlattırmayı hedefleseler de buna uzun süre dayanmaları da mümkün

değil. Kovid-19 salgını sona erince yeni ve daha yıkıcı bir salgının ortaya çıkmayacağını kimse garanti edemeyeceği için artık hükümetlerin tarımsal üretime daha fazla pay vermesi gerektiği de açıktır. Tarımsal üretim dış satım yoluyla ülkeye sermaye girişine neden olurken aynı zamanda insanların kendilerini ayakta tutmaları ve istihdam sağlama imkanını da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim kapasitesine sahip toprakların daha güçlü biçimde korunma altına alınması gerekiyor. Ülkemizde de özellikle ulusal tarımın desteklenerek, “stratejik tarımsal ürün” tanımına sokulabilecek ürünlerin belirlenmesi ve bu ürünlerin en azından bir bölümünün kamusal teşebbüsler tarafından üretilmesinin yolu açılmalı; meralarımız, yaylalarımız ve sulak alanlarımız hassas biçimde koruma altına alınmalıdır.

Artık görünen odur ki, tarımın değeri her zamankinden daha yüksek düzeyde artmıştır. Ulusal tarım ve hayvancılık politikalarının, politik beklentiler bir kenara atılarak, uzun soluklu stratejik planlar biçiminde yeniden değerlendirilip ivedilikle uygulamaya sokulmasının yaşamsal öneme sahip olduğu açıktır. Tarımsal üretimin artırılmasının önemi elbette yadsınamaz ancak, başta tıbbî teknoloji olmak üzere selektif bakış açısıyla geliştirilmesi gereken alanların seçilerek bu alanlarda uzmanlaşmaya ve üretime geçilmesi yeni bir salgın sürecine hazırlık açısından büyük önem taşımaktadır.

Dijital Çağda Yeni Bir Dönem

Pandemi sürecinde eve kapanan insanlar dijital imkanların yardımıyla bir çok faaliyeti evlerinden yapmayı başarabildiler. Bu dönem bize gösterdi ki dijital çağ artık yeni bir boyut kazanmış, önceden yüz yüze veya konvansiyonel yöntemlerle sürdürdüğümüz bir çok işi uzaktan dijital yöntemleri kullanarak gerçekleştirebildik. Dijital teknoloji gelişmeye başladığı andan itibaren bir çok alanda insanın yerini almaya başladığı söylenebilir. Bankacılık ve finans işlemleri artık çok daha yoğun biçimde dijital ortamlarda gerçekleşiyor. Belki çok uzun olmayan bir süreçte şubede gerçekleşen bankacılık faaliyetleri tarihe karışabilir. Bir çok alan için aynı

öngöründe bulunabilir, eğitimden tutun değişik endüstriyel alanlarda da üretim ve hizmetlerin dijital platformlar üzerinden gerçekleşeceğini söyleyebiliriz.

Dijital teknolojiye yatırım yapan bu alanda kendini güçlendiren firmaların pazar paylarının da artacağını, diğerlerinin ise daralan paylarının bu trendini devam ettireceğini söylemek mümkün. Bu nedenle, hükümetlerin dijital teknolojiyi kullanan sistemlerini daha güçlü platformlarla desteklemesi millî güç açısından büyük önem taşıırken dijitalleşmenin yaratacağı sorunların da önceden hesap edilerek önlemlerin alınması gerekiyor. Özellikle uluslararası ticaret açısından dijital teknolojinin artık vazgeçilmez bir zemin olduğu görülmektedir. Her saniye tahmin edilemeyecek kadar büyük meblağlar dijital ortamda el değiştiriyor. Bu trafiğin bırakın kontrol edilmesi, izlenmesi için bile firmalar ve hükümetler çok büyük bütçeler harcıyorlar. Pandemi sonrasında bu trafiğin daha yoğunlaşacağını ve dijital faaliyetlerin hem tür hem de sayısının artacağını, bu nedenle ülkemizin de dijital imkanlarının artırılması için yeni çalışmalar gerçekleştirmesinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle gecikmeksizin bir “ulusal dijital dönüşüm stratejisinin” kamu ve diğer paydaşlar ile birlikte oluşturulması gerekiyor. Diğer yandan, dijitalleşmenin yaratacağı en önemli sorun yaşanacak istihdam sorunu olacaktır. Bir çok hizmetin dijital platformlar üzerinden gerçekleşmesi sonucu bu faaliyetleri yürüten insanlar işsiz kalma tehlikesi yaşayacaklardır. Bu nedenle uzun süreçte, emek gücünün yeni istihdam alanlarına kanalize edilmesi ve mevcut işgücünün vasfının geliştirilerek yeni döneme hazır hâle getirilmesi bu sürecin daha az kayıplarla atlatılmasına yardım edecektir.

Pandemi Hesaplaşması Olacak mı?

Salgının etkilerinin ortaya çıktığı andan itibaren Kovid-19 virüsünün bir laboratuvarda üretildiği iddiaları ortaya atılmasın rağmen, bu savı kanıtlayacak bulgulara henüz ulaşamadığını veya bu bulguların dünya kamuoyu tarafından öğrenilmediği görülüyor. Bu

kanıtlar açık bir biçimde gözler önüne serilmemesine rağmen, iddianın güçlü destekçileri olduğunu ve bunların içerisinde bilim adamlarının da bulunduğunu söylemek mümkün. İlerleyen zamanlarda bu kanıtların ortaya çıkması hâlinde, pandemiden zarar gören hükümetler ve tek tek kişiler başta Çin hükümeti olmak üzere, virüsün üretilmesi ve yayılmasında sorumluluğu olanlar aleyhinde çok sayıda tazminat davası açılacağını, dünya gündeminin uzun süre bu davalarla uğraşacağını, suçlu bulunan ister hükümet ister firma, isterse de kişiler olsun bu durumdan ciddi zararlar göreceğini öngörebiliriz. Belki ABD-Çin rekabeti mahkeme salonlarına taşınarak yeni bir boyut kazanacak, bu süreçte mevcut ittifaklar bozulurken hiç akla gelmeyecek ortaklıklar ve ittifaklar kurulacaktır.

İnsanlık tarihinde yaşanabilecek en ciddi krizlerden birinin yaşandığı, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı, uluslararası toplum ve ulusal hükümetlerin her şeyi yeni baştan düşünmek zorunda olduğu bir döneme girilmiştir. İlk aşamada bu ülkenin insanları olarak bu yeni dönemde toplumdaki yerimizi ve etkinliğimizi korumak için daha fazla bilgiye sahip olma ihtiyacımız bulunmakta olduğu açıktır. Bu nedenle bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma becerilerimizi artırmamız, toplum ve devletin, bireylerin bilgiye ulaşma çabalarını destekleyecek ve yeni kanallar oluşturacak açılımları gerçekleştirmesi gerekiyor.

Kriz dönemlerinde Türk toplumunun sahip olduğu en önemli özelliklerin başında gelen dayanışma duygusunun kaybedilmeden güçlendirilmesi ve bu sayede toplumsal reflekslerimizi yeni krizler ile her an karşılaşacakmış gibi canlı tutmamız büyük önem taşıyor. Aramızdaki her tür farklılıklara rağmen bizi bir yapan en önemli unsur aynı topraklar üzerinde beraber yaşamamızdır. Pandemi sürecinde bir kez daha gördük ki, biz komşumuza, yanımızdaki insana, hastanedeki hekime veya hemşireye, belediye görevlisine veya itfaiye erine öncelikle bizim insanımız oldukları için muhtacız. Yeni dönemde yakınlıkların ve aidiyetlerin çok daha önemli olduğu bir dünyada yaşamaya başladığımızın farkında olmalı, bu topluma ve

bu ÷lkeye ait olmanın değeriini daha çok anlamalıyız. Toplum ve devlet olarak daha güçlü olabildiğımız ölçüde yeni krizler karşısında daha dayanıklı bir toplum ve ÷lke olacak, yeni krizleri dayanışma içerisinde atlatmamız çok daha kolay hâle gelecektir.

KORONAVİRÜS İNANÇ DÜNYAMIZI VE DİNLERİ NASIL ETKİLEYECEK?

Hilmi DEMİR

Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Tartışmalar koronavirüs salgını sonrası dünyanın bildiğimiz dünya olmayacağını gösteriyor. Siyaset bilimcileri, sosyologlar ve daha birçok bilim uzmanları “nasıl bir dünya bizi karşılayacak?” sorusuna cevap arıyor. Bu dünyanın ekonomik ve siyasî yönlerine ilişkin çok şey söylendi. Sözgelimi Harvard Üniversitesi uluslararası ilişkiler profesörü Stephen Walt, güç ve nüfuzun Batı’dan Doğu’ya kayacağını, milliyetçiliğin sağlamlaşacağını, daha az açık, daha az müreffeh ve daha az hür bir dünyanın geleceğini söylüyor. Devletin geri geleceği, neo-liberal politikaların zayıflayacağı, uzmanlığa olan güvenin artacağı, dijitalleşmenin her alana yayılacağı ve biyo-iktidar alanlarının daha da güçleneceği bir değişim konuşuluyor.

Dünya hızla bir dönüşüm ve değişim yaşadığında kaçınılmaz olarak bu dinî inançlarımızı da etkileyecektir. Zira inançlarımız da yaşayabilmek için mekâna ve sosyal zemine ihtiyaç duyar. Ekonomik, siyasal ve bilimsel tüm gelişmeler nasıl dünyaya bakışımızı değiştiriyorsa inançlarımızı da değiştirirler. Bu bağlamda, koronavirüs salgını sonrası inanç ve sosyal hayatımızdaki muhtemel değişimler üzerine düşünmek kaçınılmaz gözüktüyor.

Dinler ve inançlar yükselecek mi? Yeni bir materyalizm ve bilimcilik dalgası ile mi karşı karşıya kalacağız? İnancın bireyselleşmesi süreci daha da mı hız kazanacak? Sanal cemaatler çağına mı gireceğiz? Bu gibi sorular, şimdiden düşünülmesi gereken temel sorunlar olarak önümüzde duruyor.

İnsanlık Vebayı nasıl karşılaşmıştı?

Çalışmalar, savaş gibi dış tehdit zamanlarında, insanların dinî inançlar ve uygulamalar da dâhil olmak üzere sosyal normlara daha sıkı bağlı kaldığını gösteriyor. Zira Tanrı ve devlet, savaş ve büyük krizlerde her zaman ilk hatırlanandır. İnsanlar ya Tanrı'yı ya da devleti göreve çağırır. Buna karşılık salgın gibi belirsiz ve bilinmeyen düşman insanlarda farklı sonuçlar doğurabilir. Özellikle de bilimin aciz kaldığı durumlarda, Tanrı'nın bağışlayıcılığından daha çok gazabı hatırlanır. Belirsizlik korkusu bizi düzene, otoriteye ve güce boyun eğmeye sevk eder. Belirsizliğin ortadan kalkması ile birlikte insan daha gevşek ve esnek bir düzene geçer.

Dünya yalnızca bugün bu türden geniş çaplı salgınlarla karşılaşmıyor aslında, veba salgını da geçmişte benzer bir kriz durumu yaratmıştı. 14. yüzyılda görülen ve "Kara Ölüm" olarak adlandırılan salgın da bir pandemi olarak kabul edilebilir. Elbette köprünün altından çok sular aktı, dünya artık 14. yüzyılın dünyası değil ama insanın krizler karşısında aldığı tutum ve davranış modelleri bize çok şey söyleyebilir.

Orta Çağ tarihçisi Agnolo di Tura, veba salgınında yaşananları şöyle tasvir ediyordu: *"Hiç kimse hiçbir şeyi denemiyordu ve artık kilise çanları bile çalınmıyordu. Her gece ölen yüzlerce kişi için dev çukurlar kazılıyordu. Ve ben de kendi ellerimle oğullarımdan beşini gömdüm. Herkes bunun dünyanın sonu olduğuna inanıyor."*

O yıllarda, insanlar, kendi kontrollerinin dışında ve o günkü tıbbın çaresiz kaldığı bir salgınla karşılaşılınca, önce yardım, rehberlik ve şifa için Kilise'ye başvurdular. Çünkü devletlerin meşruiyetini de sağlayan yegâne otorite oydu. Orta Çağ'da doğa bilimleri ile Kilise karşı karşıya geldiğinde, otorite Kilise'nin yanında yer aldığı için her zaman Kilise'nin dediği oluyordu.

Kilise ve din adamları izin verilen tıp uygulayıcılarını ve uygulamaları kontrol ediyordu. Bu nedenle, tedaviler Kilise'nin öğretileriyle sınırlıydı. Kilise teolojiye meydan okuyan ilerlemelere

karşı koyuyor ve organize edilmiş halk sağlığı çabalarını da yasaklıyordu. Sağlık ve tıbbı başvurmak, Tanrı'nın isteğinden kaçınma girişimi olarak görülüyordu.

Veba salgınındaki tutumlarının Kilise ve din için çok ağır sonuçları oldu. İnsanlar Kiliseye cömertçe bağışta bulunmalarına rağmen neden Tanrı'nın cezasından kurtulamadıklarını sorguladılar. Toplum kıtlık ve hastalıkla mücadele ederken Kilise lüks yaşamından geri kalmamış ve halkın üzerine ağır vergiler yüklemişti. Sonuçta veba yalnızca Avrupa'nın sosyal yapısını değil inançlarını da sarstı. Reforma giden yolu açan teolog John Wycliffe, tarih sahnesine tam da böyle bir dönemde çıktı ve onun döneminde yavaş yavaş Papalık itibarını kaybetmeye başladı. Papalığın hem siyasal iktidarla çatışma içinde olması hem de halk üzerinde uyguladığı baskı ve sömürü faaliyetleri, bunun yanı sıra vazgeçemediği lüks tutkusu halkın nefretini kazanmasına neden olmuştu.

Çağdaş Dünyada Dinler Eriyor Mu?

Dünya artık Kilise'nin etrafında dönmüyor. Ruhanî bir güç olsa da din adamları tıbbı müdahil olma yetkilerini kaybettiler. Orta Çağ'dan çok farklı bir zaman diliminde yaşıyoruz. Din her ne kadar kamusal alanda daha fazla görünür olsa da sekülerizm çağın en belirgin vasfı. Bu anlamda sekülerizmi din karşıtlığı olarak ele almadığımı ifade etmeliyim. Yaşadığımız kriz tam da sekülerizm çağını temsil ediyor. Fakat bu dinlerin eridiği anlamına gelmiyor. Dünya geliştikçe ve modernleştikçe dinler kaybolmuyor. Aksine 2050 yılında ateizmin azaldığı ama dinlerin nüfusunun daha arttığı bir dünya bizi bekliyor. Pew Research Center'ın demografik tahminlerine göre, 20 yıldan daha az bir süre zarfında Müslümanların doğum oranı Hristiyanları geçecek.¹

Hristiyanlar, 2015 yılında dünyanın en büyük dinî grubuydu ve dünyanın 7,3 milyar insanının neredeyse üçte birini oluşturuyordu.

¹ <http://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>.

Müslümanlar ikinciydi, 1,8 milyar insanla ya da küresel nüfusun %24'ü ile dini “nones” (%16), Hindular (%15) ve Budistler (%7) izledi. Halk dinleri mensupları, Yahudiler ve diğer din mensupları dünya halkının daha küçük hisselerini oluşturmaktadır.

2015-2060 arasında, dünya nüfusunun %32 artışla 9,6 milyara çıkması bekleniyor. Aynı dönemde, en genç nüfusa sahip olan Müslümanların daha fazla doğurganlık oranına ulaşacağı, %70 gibi, Hristiyanların ise %34 oranında artacağı tahmin ediliyor. Sonuç olarak, Pew Research Center projeksiyonlarına göre, 2060'a kadar Müslümanların sayısı 3 milyara (nüfusun %31'i), Hristiyanların sayısının ise 3,1 milyara (nüfusun %32) ulaşacağı ön görülüyor.

Bunlara karşılık kamusal dindarlığın yani İslam ya da Hristiyanlık gibi dinlerin resmî, kurumsal öğretilerine bağlı olan dindarlığın yerini daha bireysel bir dindarlığın geçtiğini de unutmayalım. Dinler erimeyecek ama form değiştirecek, dindarlık alışkanlıkları farklılaşacak. Dünyaca ünlü kamuoyu araştırma şirketi PEW'in anketlerine göre insanlar dinî kurumlara eskisi gibi güvenmiyorlar. Bir kiliseye bağlı olmaksızın inanç olarak Tanrı'ya bağlılık artıyor. İnsanlar yüce bir varlığa inanç besliyorlar ama bu bir dine ya da kiliseye bağlı olmaksızın devam edebiliyor. Kiliseye gitme oranları azalıyor. Bunu aslında Türkiye için de söylemek yanlış olmayacaktır, din adamlarına olan güven oldukça düşük çıkıyor.

Din Adamları Koronavirüsü Nasıl Karşıladı?

Bireysel dindarlığın öne çıktığı bir zamanda bu pandemi dinî kurumları da test ediyor gibi. Çünkü korona karşısında din adamlarının ve dinlerin aldığı tavırlar kamuoyunda ciddi tartışmalara konu oluyor. Söz gelimi Amerikalı televangelist Kenneth Copeland, koronavirüsün “Hristiyan büyü” ile yok edilebileceğini söylüyor. Ekranlardan şöyle bağırıyor: “Tanrı adına sana emir veriyorum, Kovid-19, dur!..”

Kenneth Copeland Koronavirüse karşı “zafer duası” da yayınladı. Kendisine inananlara bu duayı okuyarak koronavirüsü

yenebileceklerini söyledi. Koronavirüs ile mücadelede en iyi durumda olan Güney Kore’de 18 Şubat’ta vakalarda büyük bir patlama yaşandı. Daha önce MERS salgını tecrübesine sahip olan Güney Kore, bu salgına çok önceden hazırlanmaya başlamıştı. Bu yüzden de hızlıca vakalara müdahale edildi ve 17 Şubat günü hükûmet salgına karşı büyük bir zafer kazandığını duyurdu. 18 Şubat günü 31. vaka olarak adlandırılan bir hasta kaydedildi. Bu kayıttan sonra ne olursa birden enfekte olmuş hasta sayısı hızlıca artmaya başladı ve 1700 kişiyi buldu.

Hasta yeni dinî hareketten biri olan Shincheonji adlı Hristiyan bir kültür üyesiydi. 1984 yılında kurulan Shincheonji’nin kurucusu Lee Man-hee, kıyametin sonuna doğru “yeni manevî İsrail”i kuracak olan İsa’nın ikinci gelişinin gerçekleşeceğini iddia ediyordu. Bu kültür yaklaşık 240.000 takipçisi olduğu ve Güney Kore dışında 29 ülkede de temsilcilikleri olduğu söyleniyor. Teolojik olarak çileciliği ve acı çekmeyi merkeze alan bir inancın, nasıl toplum sağlığı ve kamu düzenini tehdit ettiğini göstermesi açısından oldukça ilginç bir örnektir. Zira Shincheonji, hastalığın bir günah olduğunu ve hastalandıklarında günahlarının kefaretinin ödeyeceklerini böylece tanrıya daha yakın olacaklarını ve bundan yakınmadan bir araya gelerek birbirlerine yakın olmalarını öğretirdi. Ayrıca kültürlerini gizlemeyi ve asla dışarıya bu kulte ait olduklarını göstermemelerini öğütlerdi. Çoğu zaman aynı aile üyeleri bile içlerinden birinin Shincheonji takipçisi olup olmadığını bilmezdi.

Bir cenaze töreninde kültür erkek üyelerinden birinin Kovid-19 ile enfekte olduğu varsayılıyor. Shincheonji üyeleri karantinaya alınmayı reddettikleri ve aynı zamanda üyeliklerini gizledikleri için koronavirüs kültür içinde hızlıca yayıldı. 31’inci vaka olan hasta, yüksek ateşli olmasına rağmen her biri binden fazla kişinin katıldığı iki dinî törene, bir seminere ve bir de düğüne katıldı. Daha sonra yaşadığı bir trafik kazası sonucu yüksek ateşten dolayı test için hastaneye getirildi ama hastaneden de kaçtı. Güney Kore’deki Kovid-19 vakalarının sayısı sekiz günde 30’dan 977’ye sıçradı. Neredeyse

tüm yeni davalar Shincheonji kültüyle bağlantılı çıkıyordu. Sonuçta vakalar bir anda kontrolden çıktı.

Kült gruplarının kamu düzenine ve toplum sağlığına neden, nasıl bir tehdit oluşturdıklarını görmek açısından diğer bir örnek ise kanaatimce Şiiliktir. Batınlığın, ezoterik inançların ve kült grupların oldukça yaygın olduğu İran'ın koronavirüs salgınına karşı gösterdiği tavır, bu açıdan oldukça öğreticidir.

İran'a baktığımızda Koronavirüs, İran'da ilk kez Kum kentinde yani din adamlarının merkezi olan ve Hazreti Masume'nin(*) türbesinin bulunduğu kentte görüldü. Bunun üzerine birçok uzman ve bilim insanı diğer ülkelerde olduğu gibi Kum kentinin karantinaya alınmasını ve Hazret-i Masume'nin türbesinin kapatılmasını istediler. Ancak İranlı yetkililer bunu kabul etmediler ve virüs, diğer kent ve illerden türbeyi ziyarete etmek için gelenler aracılığıyla hızlı bir şekilde ülke geneline yayıldı. Fakat ilk etapta din adamları, *"Biz asırlardır bu türbelerden şifa alıyoruz. Bu türbeler nice hastaya şifa verip engelliye ayağa kaldırmıştır. Bunların hepsi maneviyatımızı hedef alan din düşmanlarının işidir"* gibi gerekçelerle türbelerin dezenfekte edilmesine ve kapatılmasına karşı çıktılar.

Şii imamlardan Ali Rıza Penahiyan, koronavirüs salgınının gaib mehdinin gelişi için bir işaret olduğunu belirterek, İranlılardan virüsü her yere yaymalarını istedi. Şiiler, kıyametin sonuna doğru gaip olduklarına inandıkları 12. İmam Muhammed Mehdi'nin yeryüzüne geri döneceğine inanıyorlardı. Bu yüzden doğal afet ve bu türden büyük salgınları Mehdi'nin geleceğine yönelik bir işaret olarak okuyorlardı. Ali Rıza Penahiyan'a göre, salgın her tarafa yayılır ve insanlık yok olmakla karşı karşıya kalırsa Mehdi insanlığı kurtarmak için yeryüzüne gelebilirdi. Anlayacağınız, Mehdi'yi yeryüzüne inmesi için kışkırtmaya çalışıyorlardı!..

Hristiyanlıktan İslam'a kadar dinlerin çeperinde yaşayan kült ve bâtinî grupların koronavirüse yönelik tavrı aslında bize çok önemli bir şey söylüyor: Bâtinî ve kült gruplarla rasyonel, akıl ve hikmete

bağlı inançların; toplum, kamu düzeni ve devlet ile olan ilişkileri iki farklı çerçeve sunuyor. Gizem ve sırda dayanan, apokaliptik yani kıyametin geldiğine yönelik sürekli kehanetleri dile getiren kült gruplar hem devletlerin hem de kamu düzeninin düşmanlarıdır. Buna karşılık hukuk, ahlâk, hikmet üzerine bir din yorumunu benimseyen mezhepler ve gruplar ise hem kamu düzeninin sağlanmasını hem de devletlerin devamı için oldukça önemli roller üstlenirler.

Söz gelimi Türkiye'yi ele alalım. Bazı eksikliklere ve tartışmalara rağmen en akli başında tepkinin Türkiye'de verilmesi rastlantı mıdır? Bunun nedeninin bugüne ait olmayıp çok derin tarihî bir tecrübeden kaynaklandığını düşünüyorum. Diyanet'i çıkaran tecrübenin Cumhuriyet değil aslında Türk-İslam tecrübesi ve Selçuklulardan Cumhuriyete kadar uygulanan Hanefî devlet aklının din politikası olduğunu anlatabilirim kastımı da açıklamış olacağım. Çünkü Hanefîliğin Türk devletlerinde merkezî konuma geçmesiyle din-devlet ilişkilerinin ve Diyanet'e kadar gelen sürecin birbiri ile oldukça ilişkili olduğunu düşünüyorum.

Korona Sonrası İnançlarımıza Ne Olacak?

Koronavirüs modern çağın insanlarını eve kapattı. Bu yüzden dindar, muhafazakâr, laik fark etmiyor insanların büyük çoğunluğu ilk önce Tanrı'ya değil devlete sığınıyor. Çağdaş devlet, Orta Çağ Kilisesi'nin cisimleşmiş bir tezahürü olarak yeniden doğuyor. Kriz zamanlarında hepimiz tek bir varlığın yardımına müracaat ediyoruz: Birçoğumuz için sık sık eleştirilen devletin sağlık sistemindeki tekeli hepimizin kurtuluş umudu oluyor.

Modern insan artık din adamına değil, bir uzman görüşüne başvurmayı daha çok tercih ediyor. Bu açıdan bakıldığında koronavirüs bilimin etkisini daha da güçlendirecek gibi. Milliyetçiliğe, devlete ve uzmanlığa olan güvenin arttığı bir süreçte, güvenilirliği aşınmış dinî kurumların işi daha da zor görünüyor. Özellikle de aynı kaşıkla herkesi kutsayan kilise, duvarları yalayan Şii

ulema ve “camilerin kapanmasına” itiraz eden Sünni din adamlarıyla bu rüzgârın karşısında duramayız.

Zaten gençlerin dinle olan bağlarının oldukça gevşek olduğunu biliyoruz. Kamuoyu araştırma şirketi KONDA, 15-29 yaş arası gençlerin hayata bakışlarında ve yaşam şekillerinde son 10 yılda neler değiştiğine dair bir rapor yayınladı. Bu raporda gençler (18-29 yaş) arasında dindarlığın son on yılda azaldığı belirtiliyor. Kendini dindar olarak görenlerin sayısı 2008’de %55 iken 2018’de bu sayı %51’e gerilemiş.

Pew Research Center’in araştırması gösteriyor ki, dünyada dinler kaybolmuyor sadece dinlerin nüfusu artarken dindarlığın niteliğinde ise ciddi bir değişim yaşanıyor. Bu değişim en fazla genç nüfusu etkiliyor. Seçimler nedeniyle ertelediğimiz deizm tartışmasını hatırlarsınız. Bizde bir ara “gençler deist mi oluyor?” sorusunu tartışmaya başlamıştık. Yine Pew Research Center’in bir başka araştırması, bu tartışmanın aslında bize has olmadığını gösterdi. Küresel olarak gençlerin dindarlığında ciddi bir düşüş olduğu gözüküyor.

Araştırmaya göre dindar olan Amerika Birleşik Devletleri’nde bile dinî cemaatler gitgide daha grileşiyor ve genç yetişkinler artık büyüklerinden daha az dindar görülüyorlar. Son zamanlardaki araştırmalar, genç yetişkinlerin bir dinî aidiyet duymak, Tanrı’ya inanmak ya da çeşitli dinî görevlere katılmak konusunda büyüklerinden çok daha az isteksiz olduğunu gösteriyor. Ancak bu sadece Amerika’ya ait bir fenomen değildir. Yapılan araştırmaya göre son on yılda 100’den fazla ülkedeki analizlere göre, dindarlık genç yetişkinler arasında azalıyor. Örneğin, 40 yaşın altındaki yetişkinler, yaşlı yetişkinlere göre dinin hayatlarında daha az önemli olduğunu söylüyor. Bu yalnızca Kanada, Japonya ve İsviçre gibi

zengin ve göreceli seküler ülkelerde değil, aynı zamanda daha az varlıklı ülkelerde (İran ve Polonya gibi) de böyle görünüyor.²

Genel olarak, yaşları 18 ila 39 arasında olan yetişkinler, 40 yaş ve üzerindekiilerden daha az dindarlar. Fakat bu dünyanın daha az dindar olduğu anlamına gelmiyor. Yukarıda değindiğimiz gibi dinlere aidiyet azalmıyor. Gençlerin kendilerini dinî öğreti ve inançlarla tanımlama ve ibadetlere katılımlarında ciddi bir azalma var. Dindarlığın biçimleri, uygulamaları ve tanımları değişiyor. Bu değişim gençler arasında da hızlı oluyor. Sosyologlar ve ilahiyatçılar bu durumu anlamak için farklı gerekçeler öne sürüyorlar. Kimisi bunun gelişmiş ülkelere ve refahtaki artışa bağımlı olduğunu savunuyor, kimisi ise bunu dünyadaki iletişim devrimine ve sanal toplumsal bağların güçlenmesine bağlıyor.

Bazıları dinin temsilindeki krizlerin gençleri dinlerden uzaklaştırdığını iddia ediyor. Dindarlar vadettiği dünya ile dindarların dünyası arasında büyük bir uçurum bulunuyor. Dinler barışı, adaleti, mütevizalığı, ihtiyaç sahiplerine yardımı emrediyor ama insanlar din adına katliam yapıyorlar. Dünyada savaş eksik olmuyor. Bu da gençler için “varoluşsal bir kriz” meydana getiriyor. Haksız da sayılmazlar aslında. Büyükler olarak onlara daha yaşanılır bir dünya bırakamıyoruz. Savaşlarımız, siyasî ve ekonomik güç mücadelelerimiz için kutsallarımızı harcamaktan çekinmiyoruz. Gençler bizim dünyamızdan ve ideolojik yüklemelerimizden kurtulmak istiyor.

Dinlerin temelinde cemaat olma, toplu ibadet etme, biraraya gelerek dinî ritüelleri yerine getirmek oldukça merkezîdir. Bu uzun süreli tecrübe, insanlara cemaatin dışında (kilise-cami) dua ve ibadet etme alışkanlığı kazandırır ne olur? Kurumsal ve cemaatle dindarlık yerine daha bireysel bir dindarlık tecrübesi daha cazip gelebilir.

² <http://www.pewforum.org/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/>.

Vebanın “ata binmiş iblisle” resmedildiği bir Orta Çağ’da yaşamıyoruz. Aksine düşmanın üç boyutlu resmini görüyoruz, virüsün hücre içine nasıl sızdığını gösteren videolar seyrediyoruz. İnsanlar koronavirüsten kurtulmak için din adamlarına değil, bilim adamlarına koşuyorlar. Bu yüzden veba, uzmanlığa olan güveni getirmezken koronavirüs uzmanlığa olan güveni artıracak diyebiliyoruz. Bu da bize, dinlerin yerine bilimciliğin yükseleceği bir geleceğin kapımızda olduğunu gösteriyor.

Bir diğer husus da koronavirüsle mücadelede biyo-teknolojiye başvurulması. Bu ise bedenler ve nüfuslar üzerinden hareket eden iktidarın daha da tahkim edilmesini sağlayabilir. Pandemi ile mücadele hastaları birer sayı gibi görmeyi zorunlu hâle getiriyor. Ölümü kontrol altına alma, kimin yaşayacağına karar verme biyo-iktidar alanını daha da güçlendirecektir. Biyo-iktidar alanının güçlenmesi bilime ve sayılara olan güveni, istatistiğin tanrının ezeli bilgisi gibi her şeyi önceden haber verdiği algısını pekiştirecektir.

O zaman, koronavirüs sonrası yeni bir materyalizm dalgasıyla mı karşı karşıya geleceğiz? Hiç sanmıyorum. Çünkü postmodernizm sonrası bir çağda yaşıyoruz ve bilimcilik asla insanların metafizik ve psişik güçlere inanmasına engel olmuyor. İçinde tılsımların olduğu iddia edilen kitapların çok satanlar listelerinde üst sıralara yerleşebildiği bir dünyada yaşıyoruz. Modern insan sekülerleştikçe metafizik ve psişik güçlere olan inancını kaybetmiyor. Modernizmin din-bilim, akıl-ruh çatışması çağımız insanını çok fazla ilgilen-dirmiyor. Onun dünyasında bilim ve seküler bir dünya çakralara inanmasına engel olmuyor.

Öte yandan veba salgını olduğunda, din yalnızca dinî yorum tekelini ellerinde tutan otoritelerce yorumlanabiliyordu. Bugün ise din artık dinî otoritelerin tekelinde değil. Düşünün; hiçbir din eğitime sahip olmayan, Arapça bilmeyen Adnan Oktar bir dinî cemaat lideri olarak ortaya çıkabiliyor. Günümüzde din yalnızca dinlerin kurumsal ve doktriner otoritelerine bağlı değil. Dinî sosyal yapı, artık oldukça

farklı ve çeşitli kurumların müşteri kazanmak için rekabet ettikleri bir piyasa gibi.

Dolayısıyla bu pazara ilişkin üretim hız kesmeden devam edecek. Çünkü sekülerizm yükselirken dinîmsi inançlar azalmıyor. Bilimcilik artık dini tehdit etmiyor çünkü bilim dinle eskisi gibi ilgilenmiyor. Sekülerleşme konusunda uzman olan akademisyen Volkan Erti'tin dile getirdiği gibi, ona karşı bir kayıtsızlık içinde. Bu da dinî alandaki çözümlerin pazarda istendiği gibi alıcı bulmasına imkân veriyor.

Bilime olan güven, uzmanlığa olan inanç sekülerleşmeyi artırdığı kadar psişik ve radikal inançları da güçlendirebiliyor. Kült örgütlere katılım sağlayan bilim insanları, eğitimli uzmanlar bize bunu öğretiyor. Geçenlerde ölen ve basında “sahte peygamber” olarak geçen İskender Evrenesoğlu bir mühendisti ve çok sayıda bağlısının da tekniker olduğu biliniyor. Japonya’da sarin gazı saldırısında bulunan kült örgüt Aum Shrinkyo’nun çok eğitimli ve üst düzey müritleri vardı. DEAŞ terör örgütüne katılan çok sayıda mühendisi konu edinen Diego Gambetta ve Steffen Hertog’un hazırladığı Engineers of Jihad (Cihadın Mühendisleri) adlı çalışmayı da hatırlamak yerinde olur. Bu örnekler de bize gösteriyor ki; sayılar, digital çağ, biyo-iktidar inançlar üzerindeki olumsuz etkisini daha çok kurumsal dinlere karşı gösterebiliyor.

Bu salgın, dikkat ederseniz, dijital çağın çocuklarını pas geçiriyor. Virüsün gençlere bir şey yapmaması, onları daha çok yalnızlaştırabilir. Jean M. Twenge’in “I” nesli diye ifade ettiği, şarjları olmadığında kendilerini bir kara deliğin içinde hissedenden bu nesli daha fazla sanal gerçeklik bağımlısı yapabilir. Toplumsal bağları azalmış, sosyal ilişkileri iyice zayıflamış, gerçeklik algıları bozulmuş bir neslin semptomlarını daha da azdıracaktır. Zira bu virüs tam da buraya denk geldi; dinle arası genellikle gevşek olan gençlerin koronavirüs sonrası bilimciliğe ve sanal gerçekliğe olan inançlarının artması, buna karşılık da toplumun inanç ve değerlerine karşı da daha kayıtsız olmaları beklenebilir. Bu ise sevgi sarmalıyla aidiyet ve

kimlik veren, sanal gerçeklik algısına benzer bir “kapalı dünya” inşa eden kült gruplar için bulunmaz fırsat sunacaktır.

Son olarak, Müslümanların ve Hristiyanların sayısı artacak ama korkarım din çağı patlaması da yaşamayacağız. Dinî kurumlara olan erozyonun hızlanacağı, geleneksel öğretilerin zayıflayacağı modern kültürlerin daha fazla çoğalacağı “seküler maneviyatçılığın” tavan yaptığı bir zamana doğru yol alacağız. Korkarım ki bu salgın terör örgütleri için de oldukça uygun bir zemin yarattı. Bu örgütler, hem kayıplarını gidermek hem de koronavirüsün yeniden gündeme getirdiği apokaliptik (kıyamet) inançları kışkırtmak imkânı bulacaklar.

İDDİALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ÇİN VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ

Ragıp Kutay KARACA

Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi

Koronavirüs salgını insanlara hayatın her safhasında hatalarını ve doğrularını tekrar gözden geçirme şansı sunarken, devletler için sistem içerisinde daha fazla güç kazanma, rakibinin etkisini daraltma, kendi adına olumlu algı yaratma vb politikalar için alan açma şansı ortaya çıkarmıştır. Bugün doğacak fırsatların gelecekte nasıl bir mücadele yaratabileceği üzerine yazı yazmak için erken olsa da Çin Halk Cumhuriyeti'nin (bundan sonra 'Çin' olarak yazılacaktır) salgına yönelik izlediği politikalara getirilen suçlamalar bu mücadelenin başladığını göstermektedir.

Ekonomik yükseliş modeli, ürettiği ürünlerin ucuzluğunun dünyada yarattığı refah, teknoloji üretimi için ayırdığı AR-GE bütçesi, teknoloji yatırımları, askerî harcamalarındaki artış, ABD'ye rakip olacak küresel bir güç algısı vb. konular, Çin'i Soğuk Savaş sonrası dönemin en çok tartışılan ülkesi haline getirmiştir.

Koronavirüs salgını Çin üzerine olan tartışmalara bir de "güven" konusunu eklemiştir. Çin'in salgının başlangıcında yanlış politikalar izlediği ve dünyayı yanılttığı iddiası tartışılırken, bugünlerde yaptığı sağlık yardımları ya da ihracatının bu algıyı düzeltme amacı taşıdığına yönelik bir düşünce giderek hâkim olmaya başlamıştır. Bu düşünce, güvenilmeyen bir gücün küresel siyasete nasıl hâkim olacağı sorusunu da ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde

en çok dikkatimi çeken konu, Çin'in salgın konusunda yalnızca dünyayı değil kendi halkını da kandırmaya yönelik politikalar izlediğine yönelik iddialar olmuştur.

Gerçekleri Gizleme mi, Yönetim Yanlışı mı?

Öncelikle Çin'in izlediği bazı politikalar, Çin adına gizlenecek bir durumun varlığı ve bunun da üstünün kapatılmaya çalışıldığı şüphesini ortaya çıkarmıştır. Sosyal medyada Çin yönetiminin yaptığı yanlışları vurgulayan kişilerin sorgulanmaları ve hatta bazılarının ortadan kaybolmalarıydı. Bunlar yalnızca halkta paniği önlemek için yapılmış eylemler olarak görülemezdi. Fang Bin ve Chen Qiushi, salgınla ilgili "söylenti yaydığı" suçlamasıyla cezalandırıldığı düşünülen 350 kişiden yalnızca iki tanesiydi.¹ Yine Wuhan'ın tanınmış yazarlarından Fang Fang'ın salgın sürecinde tuttuğu günlükler nedeniyle gördüğü baskı dikkat çekicidir.² Bunların yanında, 01 Mart 2020'de, yürürlüğe giren "Yeni İnternet İçeriği ve Yönetişim Yönetmeliği", web sitesi sahiplerine içerik yayınlama ve izlemeden sorumlu bir görevli atamalarını zorunlu tutmaktadır.³

¹ "Koronavirüsünü duyuran gazeteciler birer birer ortadan kayboluyor!" <http://www.krttv.com.tr/dunya/koronavirusunu-duyuran-gazeteciler-birer-birer-ortadan-kayboluyor-h28172.html>, 23 Şubat 2020

² "She Kept a Diary of China's Epidemic. Now She Faces a Political Storm" <https://www.nytimes.com/2020/04/14/world/asia/coronavirus-china-fang-fang-author.html>, 14 Nisan 2020; Helen Davidson, "Chinese writer faces online backlash over Wuhan lockdown diary", <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/10/chinese-writer-fang-fang-faces-online-backlash-wuhan-lockdown-diary>, 10 Nisan 2020.

³ Scott Thiel, Carolyn Bigg ve Kenny Tam, "China: 2020: Privacy, Security And Content Regulation To Increase In China", <https://www.mondaq.com/china/Technology/882788/2020-Privacy-Security-And-Content-Regulation-To-Increase-In-China>, 13 Şubat 2020; Scott Thiel, Carolyn Bigg ve Kenny Tam, "Episode 9: 2020 - Privacy, Security and Content Regulation to Increase in China", <https://blogs.dlapiper.com/privacymatters/china-privacy-security-and-content-regulation-to-increase-in-2020/>; 10 Ocak 2020.

Bu şüpheler, Dr. Li Wenliang'ın 30 Aralık 2019 tarihinde bir sohbet grubundaki diğer doktorlara, enfeksiyonu önlemek için koruyucu kıyafetler giymeleri gerektiğini söyleyen bir mesajı ile başladı. Keza Dr. Li Wenliang, Sars'a benzediğini düşündüğü yeni virüs vakasını fark etmişti. Dört gün sonra, kendisi Kamu Güvenlik Bürosu'na çağrıldı ve bir mektup imzalaması istendi. Mektupta "sosyal düzeni ciddi şekilde bozmak" ve "yanlış yorum yapmak" ile suçlanıyordu. Kendisinin ve ailesinin testi pozitif çıktı. 07 Şubat günü öldü. Yanlışın üzerine başka bir yanlışla gidilerek Dr. Li'nin ölümünün saklanması Çin sosyal medya sitesi Weibo'da Çin yönetimine karşı büyük bir öfkeye sebep oldu⁴

Burada sorulması gereken ilk soru, Çin yönetiminin Dr. Li'nin ölümünün saklanmasına neden gerek duyduğudur. Çin yönetimi, salgının fark edilmesinin ve önlem alınmasının gecikmesine yönelik tepkilerin yanında salgını ortaya çıkaran hekimin haksız suçlanmasının yaratacağı toplumsal tepkiyi azaltmak istemiştir. Keza tüm bu yaşananlar Çin liderliği için beceriksizlik anlamı taşımaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün Rolü

Bu konuda en az Çin kadar sorumlu tutulan diğer taraf ise Çin ile neredeyse paralel açıklamalar yapan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) olmuştur. Dr. Li'nin arkadaşlarıyla paylaştığı yeni salgın uyarısına kadar birçok ölüm ve yeni hastalık vakası olduğu düşünülürken, örgüt, 04 Ocak 2020 tarihinde sosyal medyadan (twitter), Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde, ölüm olmadan, bir zatürre vakası kümesi bulunduğunu bildirmiştir.

Çin'in DSÖ ile paylaştığı virüsün insandan insana bulaştığına yönelik "açık bir kanıt" olmadığı ve yalnızca bir hastanın var olduğu bilgisi ise örgüt tarafından, 14 Ocak 2020 tarihinde, sosyal medyadan

⁴ "Li Wenliang: Coronavirus kills Chinese whistleblower doctor", <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-51403795>, 07 Şubat 2020.

(twitter) yine Çinli yetkililere dayanarak açıklanmıştır. Örgütün Çin'e dayanarak verdiği sosyal medya beyanatına karşılık yapılan ilk yorum her şeyi açıklar niteliktedir: "Çinli doktorlar tarafından yürütüldü! Gerçekten güvenilemez. Herkes bu yeni virüse karşı uyanık olmalıdır."

Çin Komünist Partisi, 23 Ocak 2020'de Wuhan'ın yanısıra Hubei eyaletindeki tüm diğer şehirlerde de tecrit ve sokağa çıkma yasağı uyguladı ve eyaletle tüm iç bağlantıyı kesti. Ancak Wuhan'da yaşayanların uluslararası uçuşlarını durdurmadı. CNBC'nin 04 Şubat 2020 tarihli haberine göre Çin Sivil Havacılık Dairesi, yerli firmaları, koronavirüs salgını nedeniyle talepteki düşüşe yanıt olarak uluslararası rotalarda uçmaya devam etmeye çağırıyordu.⁵ Çin uluslararası uçuşları kesme kararını ancak 16 Mart 2020 tarihinde veriyordu.⁶ Bu durum virüsün dünyaya yayılmasının en önemli nedenlerinden biri olsa gerek. Diğer bir ifadeyle, kendi içerisinde tüm önlemleri alan Çin, dünyayı umursamamıştır.

Birçok ülke, DSÖ'nün tüm karşı açıklamalarına rağmen, 2 Şubat 2020 tarihinde Çin'e karşılıklı uçuşları durdurma kararı aldı. Örgüt, 29 Ocak 2020 tarihinde, tüm dünyayı salgın nedeniyle uyarırken,⁷ örgütün Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, BM'nin Cenevre'deki yönetim kurulunda, 4 Şubat 2020 tarihinde, verdiği bilgilendirmede, bu kararlara ve Çin'in uluslararası uçuşları durdurulmamasına nispet yaparcasına, ülkelere koronavirüs üzerinde seyahat ve ticaret kısıtlamaları getirmemeleri yönünde çağrıda

⁵ "China's airlines told not to axe global flights as thousands are cut", <https://www.cnn.com/2020/02/04/chinas-airlines-told-not-to-axe-global-flights-as-thousands-are-cut.html?&qsearchterm=china>, 04 Şubat 2020

⁶ "China's airlines to cut international flights due to coronavirus: Global Times", <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-china-airlines/chinas-airlines-to-cut-international-flights-due-to-coronavirus-global-times-idUSKBN2132D6>, 16 Mart 2020.

⁷ "Airlines suspend China flights as WHO calls emergency coronavirus meeting" <https://www.france24.com/en/20200129-airlines-suspend-china-flights-amid-coronavirus-fears>, 29 Ocak 2020.

bulunmuş ve bu tür önlemlerin uluslararası toplumdaki “korku ve lekelemeyi” artırabileceğini belirtmiştir.⁸ Aynı gün Örgütün Sars salgınında küresel politikalarına başkanlık eden epidemiyolog David Heymann, Chatham House’da verdiği bilgilendirmede “Çin’deki yeni koronavirüsten etkilenen bölgelerden uçuşların yasaklanması, hastalığın yeni bölgelere girmesini durdurmak için kusursuz bir yol değildir” açıklaması yapıyordu.⁹ Örgüt, Direktörünün açıklamasından 25 gün sonra bu sefer taban tabana zıt bir açıklama yayınlıyor ve salgın yaşayan ülkelere seyahat veya ticaret kısıtlamalarının uygulanmasına karşı tavsiyede bulunuyordu.¹⁰

Tüm bunlar olurken Çin, kısıtlama kararı alan ülkeleri kendisine yönelik ayrımcılık ile suçluyordu.¹¹ Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Chunying, ABD’nin salgın nedeniyle Çin’e yönelik politikalarının “sadece korku yaratabileceğini ve bu korkunun yayılabileceğini” belirterek ABD’nin Çinli turistlere seyahat yasağı uygulayan ve büyükelçilik personelinin kısmen geri çekilmesini öneren ilk ülke olduğunu söylüyordu.¹²

⁸ Nada Bashir, “WHO Director General: Don't spread fear and stigma with travel bans”, https://edition.cnn.com/asia/live-news/coronavirus-outbreak-02-04-20/h_267d4c445f4bf4730abca05eccc62c67, 04 Şubat 2020.

⁹ Hilary Clarke, “Coronavirus: flight bans are no guarantee of stopping the spread of the virus, epidemiologist warns”, <https://www.scmp.com/news/world/europe/article/3049005/coronavirus-flight-bans-are-no-guarantee-stopping-spread-virus>, 05 Şubat 2020.

¹⁰ “Updated WHO recommendations for international traffic in relation to COVID-19 outbreak”, <https://www.who.int/news-room/articles-detail/updated-who-recommendations-for-international-traffic-in-relation-to-covid-19-outbreak>, 25 Şubat 2020.

¹¹ Joel Wendland-Liu, “Trump sinks to racist panic as China mobilizes against disease”, <https://peoplesworld.org/article/trump-sinks-to-racist-panic-as-china-mobilizes-against-disease/>; 07 Şubat 2020, <https://www.chinadaily.com.cn/a/202002/11/WS5e420888a310128217276917.html>

¹² Mitchell Blatt, “Racism behind coronavirus paranoia”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-51353279>, 11 Şubat 2020.

Çin'in kendini korumaya yönelik açıklamalarını bir devlet refleksi olarak yorumlamak doğaldır. Ancak DSÖ'nün Çin'in tepkileriyle örtüşen açıklamaları bir refleks olmasa gerek. DSÖ Direktörü Ghebreyesus, "lekeleme, dürüst olmak gerekirse, virüsün kendisinden daha tehlikelidir. Bunun altını çizelim. Lekeleme en tehlikeli düşmandır"¹³ açıklaması yapıyordu. Çin'in tüm gücüyle yarattığı bu algı yalnızca DSÖ değil bazı Batı medyalarını da içerisine dâhil etmiş, salgının sınırlarından girmesine engel olmak isteyen yönetimlere karşı ırkçılık suçlaması özellikle dile getirilmiştir.

Örgüt, Çin'in paylaştığı bilgileri salt doğru kabul etmiş, öncesinde yeterli araştırma yapmayarak sınırların kapatılması kararını geç vermiştir. Dünyayı bu salgın konusunda doğru yönlendirmesi ve her bilgiyi sorgulaması ve incelemesi gereken örgüt, bir ay içerisinde farklı farklı açıklamalar yaparak salgının yayılmasının önüne geçememiştir. Keza krizin bu konudaki uluslararası anlamda en üst örgüt tarafından doğru yönetilmemesi yalnızca Çin'i değil tüm dünyayı büyük bir felaketle karşı karşıya getirmiştir. ABD Başkanı Donald Trump'ın Örgütü "Çin yanlısı davranmakla" ve güvenilmez olmakla suçlamasının altında yatan temel nedenin başında bu olsa gerek diye düşünüyorum.

Çin'den Karşı Hamle: "Yardıma Hazır Güç" Algısı

Bu açıklamanın doğruluğunu kanıtlar şekilde yakın zamanda Çin; Wuhan'daki ölüm vakalarının yanlış kaydedildiğini ve 1290 kişinin daha salgında kaybedildiğini açıkladı. Bu ilave rakam Çin'in beyan ettiği Wuhan'daki toplam kaybın yarısıydı.¹⁴ Bu açıklamanın Çin'e yönelik soru işaretlerini daha da artırdığı kesindir. Belli bir süre

¹³ "Coronavirus: World in 'uncharted territory'", <https://www.bbc.com/news/world-51712437>, 02 Mart 2020.

¹⁴ Yawen Chen, Brenda Goh, "China says nearly 1,300 virus deaths not counted in Wuhan, cites early lapses", <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-china-toll/china-says-nearly-1300-virus-deaths-not-counted-in-wuhan-cites-early-lapses-idUSKBN21Z052>, 17 Nisan 2020.

sonra bu sayının yenilenmeyeceğinin garantisi yoktur. Bu nasıl bir kayıt yanlısıdır ki açıklanan toplam sayının yarısı kadar bir ölüm yeni fark edilmiştir. Hele Çin gibi otoriter bir yönetimde böyle bir yanlışı açıklamak neredeyse imkânsızdır.

Çin, kendisine yöneltilen suçlamaları; kendisi hakkındaki iddiaları çürütmeyi ve salgın ile boğuşan ülkelere tıbbi malzeme göndermeyi dikkatli bir şekilde birleştiren iki yönlü bir stratejiyle yok etmek istemektedir. Bunun ilki, önce kendi halkını sonra da uluslararası kamuoyunu salgının kendi topraklarında çıkmadığına inandırmak. İkincisi ise salgınla boğuşan ülkelere yardımlar göndererek o ülke halklarının Çin'i suçlamasının önüne geçmek.

İlkinine yönelik girişim Lombardiya'daki erken vakalardan bahseden İtalyan doktor Giuseppe Remuzzi'nin röportajının¹⁵ Çin ulusal medya kuruluşları tarafından kullanılması olmuştur. Çin haber ajansı Global Times, 22 Mart 2020 tarihinde twitter hesabından, İtalyan doktor Giuseppe Remuzzi'nin açıklamalarını dayanak yaparak "İtalya'da Kasım ve Aralık 2019 gibi COVID19 belirtilerinden şüphelenilen açıklanamayan bir zatürre türü olabilir" twiti ile İtalya'yı suçlamıştır. Bu suçlama bir anda popüler platform Weibo'da en çok konuşulan konu hâline gelmiştir.

Çin halkı, salgın konusunda ikinci dalganın yabancılardan kaynaklandığına, bu virüsün bir Amerikan biyolojik silahı olduğuna veya İtalya'da başladığına ikna olunca, Çin genelinde yabancı düşmanlığı artmaya başlamıştır.¹⁶ İşin ilginç yanı, Çin'in kendi halkına bu virüsün Çin menşeli olmadığına yönelik yarattığı algı,

¹⁵ Danielle Wallace, "China's coronavirus blame game now shifts to Italy", <https://www.foxnews.com/world/china-coronavirus-propaganda-campaign-italy>, 24 Mart 2020.

¹⁶ Max Walden ve Samuel Yang, "As coronavirus sparks anti-Chinese racism, xenophobia rises in China itself", ABC News, <https://www.abc.net.au/news/2020-04-09/coronavirus-intensifies-anti-foreigner-sentiment-in-china/12128224>, 08 Nisan 2020.

salgının başlarında kendisine yönelik ırkçılık ve lekeleme suçlaması yapıldığını iddia eden Çin’de ırkçılığın hortlamasıyla sonuçlanmıştır.

Çin hükümeti, vatandaşlarına yabancıları iş yerlerine kabul etmemeleri yönünde baskı yapmakta ve yabancıların virüsün kaynağı olduğuna ikna etmeye çalışmaktadır. Bu durum ülkede Afrikalıların evlerinden veya otellerinden atılmasına neden olmuştur.¹⁷ Yine, Xinhua haber ajansının Çin’in güneyindeki Guangzhou şehrinde 111 Afrikalının yeni koronavirüs testlerinin pozitif çıktığının ve toplam 4.553 Afrika kökenliye 4 Nisan’dan bu yana nükleik asit testi yapıldığının ilanından¹⁸ üç gün sonra, 17 Nisan 2020 günü, sosyal medyaya düşen videoda maskeli ve ateş ölçer aletli Çinli yetkililerin siyah bir kadının bir alışveriş merkezine girmesini engelledikleri görülmektedir.¹⁹ Bunun yanında ayrımcılığa yönelik çeşitli saldırı haberleri fazlasıyla medyada yer bulmuştur.²⁰

Bu süreçte Çin’in tıbbî donanım ihracatını yasaklayıp çeşitli ülkeden yoğun bir şekilde tıbbî donanım ithal etmeye başlaması üzerine yapılan iddia, Çin’in salgını ve bulaşıcılık derecesini tıbbi stok yapabilmek için kasten sakladığıdır. Bu iddiayı doğrularcasına Çin, bu süreçte sadece maske ihracatını kısıtlamakla kalmamış, aynı zamanda resmî verilere göre, tecridin ikinci haftasında 56 milyon

¹⁷ Hellen Shikanda, “Kenyans cry out as Chinese turn on Africans”, <https://www.theeastafrican.co.ke/news/ea/Kenyans-in-China-hit-by-wave-of-racial-attacks/4552908-5519948-2jxws8/index.html>, 10 Nisan 2020.

¹⁸ “111 Africans in Guangzhou test positive for COVID-19”, Xinhua, http://www.xinhuanet.com/english/2020-04/14/c_138974551.htm, 14 Nisan 2020.

¹⁹ “Viral racist treatment on Africans in China sparks Twitter outrage”, AfricaNews., <https://www.africanews.com/2020/04/18/african-nations-berate-china-over-covid-19-linked-racism/>, 18 Nisan 2020.

²⁰ Aggrey Mutambo, “Africa faces off with China over alleged racism and profiling”, The East African, <https://www.theeastafrican.co.ke/news/ea/Coronavirus-hate-claims-rock-Africa-Chinese-ties/4552908-5527946-hu6ii1z/index.html>, 19 Nisan 2020.

solunum cihazı ve maske ithal etmiştir.²¹ İddiayı daha da tetikleyen diğer bir etken ise Çin'in yurt dışında olup kendisine bağlı olan şirketlere tıbbî malzeme satın alıp Çin'e gönderme talimatı vermesidir. Bu göndermelere bir örnek, Sydney merkezli Çin'in en büyük emlak şirketlerinden ana hissedarı Çin'in en zengin kadını Yang Huiyan olan "Country Garden"ın dahi 80 ton sağlık malzemesi göndermeyi ihmal etmemesidir.²²

Çin'e koruyucu malzeme akışı yalnızca Çin ortaklı şirketlerle yapılmamış, yurt dışında yaşayan Çinliler de bu kervana katılmışlardır. Bunlardan birinin yayınladığı video, bu durumu göstermesi açısından önemlidir. Videodaki Çinli kadın "maske üzerindeki satın alma limitini hâlâ bilmiyorlar," diye gülererek "tüm maskeleri aldım, raflar boş, teri görebiliyorsun... Kendimi bir hırsız gibi hissediyorum." diyerek adeta alay ediyor, Florida'daki mevcut tüm maskeleri satın aldığını ve Amerikalılara tek bir maske bile bırakmadığını ve hepsini Çin'e göndereceğini belirtiyordu.²³

Çin'in stratejisindeki ikinci ayağını maske diplomasisi oluşturmuştur. Çin'de salgının kontrol altına alınmasıyla Pekin yönetimi İtalya, İspanya, Irak, İran, Kamboçya, Filipinler, Çekya, Slovakya, Macaristan, Polonya ve Sırbistan başta olmak üzere pek çok ülkeye

²¹ Keith Bradsher ve Liz Alderman, "The World Needs Masks. China Makes Them, but Has Been Hoarding Them.", The New York Times, <https://www.nytimes.com/2020/03/13/business/masks-china-coronavirus.html>, 13 Mart 2020.

²² Kate McClymont, "Second developer flew 82 tonnes of medical supplies to China", The Sydney Morning Herald, <https://www.smh.com.au/national/second-developer-flies-82-tonnes-of-medical-supplies-to-china-20200326-p54e8n.html>, 26 Mart 2020.

²³ "Chinese woman is buying up all the masks in Florida, claims she won't be selling to Americans", The People's Ledger, <https://thepeoplesledger.com/chinese-woman-is-buying-up-all-the-masks-in-florida-claims-she-wont-be-selling-to-americans/>,

maske, kişisel koruma donanımları ve tıbbî yardım malzemeleri ile sağlık personeli göndermeye başlamıştır.²⁴

Özdal bu girişimin üç hedefinden bahsetmektedir. İlk hedef, Çin'in küresel negatif imajını düzeltmek ve özellikle Batı Avrupalı insanların kalplerini ve zihinlerini kazanmaktır. Bu yolla gerek salgın sürecinde gerekse salgın sonrasında tıbbî donanım pazarında Çin'in payının artacağı aşikârdır. İkinci hedef karar alıcılar düzeyinde Çin'e karşı olan bakışın değiştirilmesidir. Bu yolla Çin, Avrupalı devletler başta olmak üzere pek çok ülkede Çin yanlısı grupların güvenilirliğini ve varlığını pekiştirebilecektir. Üçüncü hedefse Çin'in krizlerde uluslararası sistem içerisinde etkin bir rol almasıyla etkili bir küresel güç olduğunu göstermektir.²⁵

Çin Suçlanabilir mi?

Çin'e yönelik bütün bu suçlamaların haklı olup olmadığı uzun yıllar tartışılacaktır. Ancak bugünden tepkiler gelmeye başlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Dominic Raab, basın toplantısında Çin'le "hesaplaşmayla" ilgili bir soru üzerine, "tüm tarafları dikkate almalı ve bunu dengeli yapmalıyız. Ancak bu krizden sonra her zamanki gibi işler yapamayacağımız konusunda şüphe yok. Nasıl ortaya çıktığı ve neden daha önce durdurulamadığı hakkında zor sorular sormamız gerekecek" derken,²⁶ İngiltere Gizli İstihbarat Servisi (MI6) eski başkanı John Sawers (2009-2014), Çin'in, Aralık ve Ocak aylarında virüsü Batı'dan gizlediği kısa bir dönemin olduğunu, bu

²⁴ Barış Özdal, "Maske Diplomasisi", Diplomasi Araştırmaları Yayını, <https://www.diplomasiarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/4-Nisan-2020-Maske-Diplomasisi.pdf>, s. 4, 4 Nisan 2020.

²⁵ Özdal, a.g.e., ss. 4-5.

²⁶ Andrew Woodcock, "Coronavirus: UK cannot go back to 'business as usual' with China after pandemic, Raab warns", <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-uk-china-dominic-raab-huawei-business-a9469351.html>, 16 Nisan 2020.

nedenle de DSÖ'den ziyade Çin'i sorumlu tutmanın daha doğru olacağını açıklamıştır.²⁷

Aynı şekilde salgınla ilgili bağımsız bir soruşturma başlatılması yönünde AB'nin hazırladığı karar tasarısına Rusya dâhil 100 kadar ülke destek vermiştir. Soruşturmanın, salgının nereden kaynaklandığı, Çin'in özellikle ilk günlerde salgınla ilgili bilgilerinin ne kadarını paylaştığı gibi konulara cevap vermesi amaçlanmaktadır. Ancak Çin'in salgının çıkış kaynağı ve sonrasındaki tavrı için soruşturulmasını isteyen Avustralya'yı "sorumsuzca davranmakla" suçlaması ve bunun "salgınla mücadele için yürütülen iş birliğini baltalayacağı" uyarısında bulunması kafalardaki soru işaretlerini daha da artırıcı niteliktedir.²⁸

Sonuç Yerine

Çin'in tüm bu hedeflerinin salgın sonrasında kendisine nasıl yansıtacağı konusunda yorum yapmak gerçekten zordur. Keza büyük belirsizliklerin yaşandığı böyle bir dönemde "iddialı" analizler üretmenin ve gelecek öngörüsü yapmanın erken olduğu aşikârdır. Ancak yukarıda yapılan incelemenin bazı konularda tespitler için yeterli olduğu kabul görecektir.

İlk tespit, Çin'in otoriter rejiminin salgına yönelik başarılı bir yönetim sergilediği söyleminin çok da doğru olmadığıdır. Nitekim Çin, kendisini siyasî ve ekonomik anlamda korumak adına bazı verileri gizlediğine yönelik iddialara uluslararası kamuoyunu ikna edecek bir cevap verebilmiş değildir. Wuhan'daki ölüm vakalarının yanlış kaydedildiği ve 1290 kişinin daha salgında kaybedildiği açıklaması salgından ölenlerin sayısını kasten az gösterdiği

²⁷ "China concealed the early coronavirus outbreak, former MI6 spymaster says", <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-britain-china/china-concealed-the-early-coronavirus-outbreak-former-mi6-spymaster-says-idUSKCN21X0VY>, 15 Nisan 2020.

²⁸ "Koronavirüs salgını: 'Çin'in tavrı soruşturulsun' diyen 100'e yakın ülkeye Rusya da katıldı", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52704549>, 18 Mayıs 2020.

iddialarını doğrular niteliktedir. Çin'i araştıranlar bilir ki bu hata Komünist Parti yönetimi için neredeyse imkânsızdır.

İkinci tespit ise virüsün niteliği ile ilgili bilgilendirmedeki farklılıklardır. İşin ilginç yanı bu yönlendirmelere Dünya Sağlık Örgütü de ortak olmuştur. Bu bilgi farklılıklarının yanında salgının varlığını ortaya çıkaran hekim ve sosyal medyada yazan bazı gazetecilerin suçlanması, hatta suçlama yapılan ve virüsten ölen hekime itibarının geri verilmesi, Çin'in salgını saklama çabasına örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü tespit ise Çin'in aldığı ülke içi tedbirleri uluslararası hâle getirememesidir. Diğer bir ifadeyle ulusal her türlü önlemi alan Çin'in uluslararası kısıtlamaya gitmemesi ve hatta bunu uluslararası kamuoyundan saklayacak politikalar izlemesidir. Burada bilgi paylaşımını tam olarak yapmaması da diğer bir eleştiridir. Bu tespite en önemli dayanak ise Çin'in uluslararası uçuşları kısıtlamamasıdır. Kısıtlamaya gitmeyen Çin'in, 2 Şubat 2020 tarihinde, kendisine yönelik uçuş kısıtlamalarını lekeleme ve ırkçılık olarak nitelen-dirmesi, salgının yayılması konusunda izlediğini politikaların yanlışlığını göstermiştir.

Bu üç tespitten çıkarılacak sonuç, bir kısım medya ve çalışmada iddia edildiği gibi Çin'in bilerek salgını yaydığı değildir. Nasıl Çin'i bu şekilde suçlamak bizi büyük yanıla götürebilecekse salgının yayılmasında Çin'in stratejik hatalarının etkisi olmadığını belirtmek de bizi aynı yanıla sürükleyecektir.

Salgının bu kadar hızlı yayılmasında yalnızca Çin'i suçlamak da ayrı bir yanıştır. Keza özellik AB ve ABD'nin salgını yönetmedeki başarısızlıkları ve bu yönetim başarısızlığını Çin'e mal etme girişimleri de unutulmamalıdır. Keza ABD'de yaklaşan seçimlerin en önemli malzemesi DSÖ ve Çin hâline gelmiştir. DSÖ ve Çin, Trump yönetimi tarafından günah keçisi ilan edilmiş durumdadır.

Batı kamuoyunda Çin'in hatalı olduğu giderek yaygın bir kanaate dönüşmektedir. Dolayısıyla son yıllarda Batı'da Çin'e yönelik oluşan

olumlu algı giderek yerini “küresel işbirliğine önem vermeyen” algısına bırakmış durumdadır. Bu algının başta ekonomik ilişkiler olmak üzere siyasî ilişkilere yansıtacağı söylenebilir. Bu yansımanın ilk ayağı, dünyada üretiminin en önemli ülkesi Çin’e karşı alternatiflerin aranması olacaktır.

Bu olasılığın güçlenmesinin en önemli nedeni ise son yıllarda Çin konusunda farklı düşünen ABD ve AB’nin ortak bir düşüncede buluşabileceği inancıdır. Bu inanç eğer ortak politikaya dönerse yalnızca ekonomi ile sınırlı kalmayacak, siyasî ve askerî anlamda da Batı kendisine yeni bir Sovyetler Birliği yaratmış olacaktır.

COVID-19 PANDEMİSİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ VE BU ETKİLER ÜZERİNE YAPILACAK ÇALIŞMALARA YÖNELİK GENEL BİR ÇERÇEVE ARAYIŞI

Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN*

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

Toplumların ve bu toplumları yöneten siyasal-yönetmel örgütlenmeler olarak devletlerin karşılaştıkları büyük çaplı doğal veya insan kaynaklı afetler karşısından neler yapabildikleri ve/veya yapabilecekleri üzerine yapılan teknik veya etik tartışmaların kökeni çok eski zamanlara gitse de, giderek artan ve etkisi küreselleşen afetler (volkan patlamaları, depremler, tsunamiler, kasırgalar, nükleer sızıntılar, kitlesel terör ve göçler, salgın hastalıklar vb.) sebebiyle son zamanlarda bu tür tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, 2020 yılı başlarından itibaren küresel bir pandemiye dönüşen Koronavirüs (Covid-19) salgınıyla birlikte bu alanda bir kırılma yaşandığı; mevcut bilgi birikimi, mevzuat, kurumsal yapı ve uygulama alışkanlıklarıyla kolaylıkla baş edilemeyecek yeni durum karşısında tüm siyasal-yönetmel ve ekonomik-mali örgütlenmelerin (yerel ve bölgesel yönetimler, ulus-devletler, uluslararası birlikler,

* COVID-19 Pandemisinin alamet-i farikası olan bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uzaktan yaptığımız tartışmalarla bu genel çerçevenin çizilmesine katkıda bulunan Anabilim Dalı araştırma görevlileri İrfan Özacit, Merve Akdemir ve Esra Nur Tuğan'a teşekkür ederim.

uluslararası kuruluşlar) konumlarını radikal bir biçimde gözden geçirmek zorunda kaldıkları söylenebilir.

Bir tür deneme niteliğindeki bu çalışmayla, Covid-19 Pandemisinin kamu yönetimine etkileri üzerine bazı öngörülerde bulunma ve bazı politika önerileri geliştirme ve daha da önemlisi bu olguyu incelemeyi hedefleyen çalışmalara yön gösterebilecek genel bir çerçeve oluşturma amacı güdülmektedir. Söz konusu çerçevenin, bu önemli ve niteliği gereği son derecede hassas bir alanda çalışma yapacak akademiklere ve bürokrat-teknokratlara bazı genel ipuçları sağlama işlevi görebileceği ümit edilmektedir.

Covid-19 Pandemisi ve Kamu Yönetimi

Covid-19 Pandemisinin doğrudan insanın varlığının (insan yaşamı ve sağlığının) ötesinde insan-dünya ilişkilerinde (doğal afetler, çevre sorunları ve iklim değişikliği), insan-insan ilişkilerinde (mesafeli ve sakıncacı tutum ve davranışlar), insan-toplum ilişkilerinde (dayanımcı tutum ve davranışlar) ve insan-Devlet ilişkilerinde (sosyal refah devletin ve kamu yönetimin yeniden hatırlanması) ve devletlerarası ilişkilerde (uluslararası dünya düzeninde) yeniden yapılandırıcı bir etkide bulunabileceği kamuoyunda genel kabul gören bir öngörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Devletin artan, daha doğrusu yeniden ön plana çıkan rolünün uygulayıcısı olarak ulusal kamu yönetimlerinin geçirmekte olduğu veya geçireceği dönüşüm ilginç ve bir o kadar da kritik önem arz eden bir konu olarak gündemdeki yerini almaktadır.

Covid-19 pandemisinin kamu yönetimi üzerinde kısa vadede yarattığı veya orta ve uzun vadede yaratacağı etkilerin, alanda yeni yeni başlayan yazılı¹ ya da video konferanslar üzerinden yapılan

¹ Bu konudaki akademik çalışmalara erken bir örnek için bkz. Scott E. Robinson ve Wesley Wehde (2020), "Public Administration in the Time of COVID-19", *Journal of Public Administration Research and Theory*, Virtual Issues, PMRA, academic.oup.com.

sözel tartışmalar ışığında, genellikle şu konularda yoğunlaşmakta olduğu söylenebilir: “Kamu politikalarının oluşturulma ve uygulanma süreçlerinde izlenen yöntemlerde ve aktörlerde değişim; kamu politikalarını uygulayacak mekanizma olarak kamu yönetiminin (merkezi kamu yönetiminin ve yerel yönetimlerin) örgüt yapısında, örgüt kültüründe, çalışma şekil ve alışkanlıklarında, hizmet kapasitesinde, hizmet sunumunda uymaları gereken kurallarda (etkinlik ve etkililik, hız, şeffaflık, hesap verebilirlik, hakkaniyet ve etik davranış vb.) yaşanan değişim. Bu tartışmalar çerçevesinde, Covid-19 pandemisi sebebiyle Devletin (ulusal kamu yönetiminin) hem merkezî yönetim hem de yerinden yönetim kuruluşları (esas itibarıyla de belediyeler) aracılığıyla halka kamu hizmetlerini sunarken ortaya çıkan yeni ve beklenmedik durumların neler olduğu, merkezî ve özellikle de yerel yönetim kuruluşlarının bu yeni durum ya da durumlara nasıl uyum sağlayabildiği, hangi kamu kurum ve kuruluşlarının ve hangi tür kamu hizmetlerinin daha çok ön plana çıktığı, olağanüstü hizmet koşullarında halka adil ve etik bir biçimde hizmet sunabilmenin mümkün olup olmadığı bir ölçüde aydınlığa kavuşturulabilecek ve bu tespitlerden hareketle geleceğe yönelik bazı öngörülerde bulunabilecektir.

O taktirde, Covid-19 pandemisinin kamu yönetimi üzerinde yarattığı/yaratabileceği etkilerin ve bu etkiler üzerinde yapılabilecek akademik araştırmaların ve bürokratik (reform?) çalışmaların çerçevesini şu şekilde çizebilir ve bu çerçeve içindeki alt konuların kısa içeriklerini belirleyebiliriz:

1. Covid-19 Pandemisinin Kamu Yönetimine Etkileri

Sorununun Özü, Muhtemel Kapsam ve Sınırları

Bu grupta ele alınıp tartışılacak temel hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Covid-19 pandemisini daha önceki salgın hastalıklardan ve bu pandemiyle mücadelede kullanılan yöntemleri konvansiyonel mücadele yöntemlerinden farklılaştıran özelliklerin ve

Pandeminin dünya ve ülke çapında yaratabileceği etkilerin sadece karar verme pozisyonundaki siyasetçilerce değil uygulamacı kamu yöneticileri tarafından da geniş bir perspektifte algılanması,

- Kamu yöneticileri tarafından insan sağlığının korunması, kamu hizmeti bilinci ve kamu hizmeti sunumundaki temel ilkeler (şeffaflık, hesap verebilirlik, adalet-hakkaniyet ve etik ilkeleri) arasındaki derin felsefi ilişkinin kavranması,
- Kamu yöneticileri bakış açısından Covid-19 Pandemisiyle mücadelede alınan önlem ve yaptırımlar ile kamu düzeni ve sağlığının korunması amacı arasındaki hassas dengenin sağlanması,
- Vatandaşların bakış açısından kamu yönetimi tarafından yasaklayıcı ve kısıtlayıcı önlemlerin alınması ve yaptırımların uygulanmasında vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması ile tüm vatandaşların sağlığının korunması arasındaki hassas dengenin sağlanması,
- Covid-19 Pandemisinin yarattığı belirsizlik ortamında kamu yöneticilerinin çözüm olarak başvurabileceği yaratıcı ve yenilikçi uygulamaların yaratabileceği etkilerin de belirsizliği.

2. Covid-19 Pandemisinin Kamu Yönetimine Etkilerini Anlamaya, Önlem Almaya ve Önlemleri Uygulamaya Yönelik Akademik Yaklaşım Farklılıkları

Covid-19 Pandemisinin kamu yönetimine etkilerini anlamaya, buna karşı önlemler almaya ve alınan önlemleri uygulamaya yönelik çabaları inceleme amacı güden akademik yaklaşımlar ya da bakış açıları konunun disiplinlerarası özelliği sebebiyle doğal olarak çeşitlidir. Bu konuda en fazla göze çarpan yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'deki erken izleri şunlardır:

- Covid-19 pandemisini ve kamu yönetimi ilişkisini daha çok bir kamu politikası analizi çerçevesinde ele alıp, çok hızlı ilerleyen

bu süreçte pandemiye karşı kamu politikasının oluşturulması ve uygulanmasında rol alan aktörler ile bu politikaların içerdiği önlemler (bu aktör ve önlemlerin etki ve başarı düzeyleri) üzerinde yoğunlaşan kamu politikaları analizi yaklaşımı²

- Salgınla mücadele giderek bir afet türü olarak kabul gördüğünden dolayı Covid-19 Pandemisini esas itibariyle afet yönetimi yaklaşımı³ ve hatta onun önemli unsurları olan risk yönetimi (afete hazırlık planları) ve/veya kriz yönetimiyle (acil önlem stratejileri ve paketleri) ilişkilendirerek açıklamaya çalışan yaklaşım⁴ ve hatta bunları kamu politikası analiziyle birleştiren yaklaşım⁵
- Kamu yönetimini bütüncül bir şekilde ele almaktan ziyade uzmanlık alanları gereği ve doğal bir sonucu olarak daha çok kentlere ve kent yönetimlerine odaklanmış olan kent ve bölge plancılarının, mimarların, kent sosyologlarının ve ekonomistlerinin kentsel deneyimlerden yola çıkan, kent planlamasından beslenen ve bir ölçüde futuristik öngörülere de yer verebilen yaklaşımları⁶.

² Örn. bkz. Hasan Engin Şener (mod.), *Bir Kamu Politikası Sorunu Olarak Koronavirus Pandemisi Söyleşileri I ve II*, <https://www.youtube.com/channel/UC8MdrFm2XEAEzrZ1-pXFAMQ>, (4.05.2020 ve 18.05.2020).

³ Örn. bkz. Zerrin Toprak ve Özlem Çakır, *Afetler ve Toplum*, <https://www.youtube.com/watch?v=afnVpGI7c-4>, (29.04.2020). Ancak, afet yönetiminin doğası gereği disiplinlerarası bir niteliğine sahip olduğunun sözü konusu akademikler tarafından vurgulandığını da ifade etmek gerekmektedir.

⁴ Örn. bkz. Barış Övgün, *Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi: Covid-19 Bize Ne Öğretti?* Adobe Connect, (7.05.2020).

⁵ Örn. bkz. Abdulmenaf ve Hicran Hamza Çelikyay (2020), "Türkiye’de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 13(1), 1-25.

⁶ Örn. bkz. Ezgi Çalışkan (mod.), *Şehir Konuşmaları Online: Kentleri Dönüştüren Salgınlar I, II, III, IV*, Marmara Belediyeler Birliği, youtube.com, (Nisan-Mayıs 2020), Burcu H. Özuduru (2020), *Covid-19 ve Şehirler*, Ankara: Kent Araştırmaları Enstitüsü-İdeal Kent Yayınları; Hasan Engin Şener ve Savaş Zafer Şahin (mod.), *Kentleşme Politikaları Sorunu Olarak Koronavirus Pandemisi*, <https://www.youtube.com/channel/UC8MdrFm2XEAEzrZ1-pXFAMQ>,

3. Covid-19 Pandemisine Karşı Kamu Yönetimince Önlemlerin Alınması ve Önlemlerin Uygulanmasında Siyasal-Yönetmel Yaklaşım Farklılıkları

Devletler, Covid-19 pandemisine karşı önlemlerin alınması ve bu önlemlerin uygulanmasında farklı stratejiler benimsemişlerdir. Bir bölümü tamamen kendilerine özgü bir strateji geliştirirken, bir kısmı tamamen politika transferi yoluyla başarılı örnekleri takip etmeye çalışmışlardır. Türkiye gibi kimi ülkeler ise başarılı deneyimlerden ders almakla birlikte kendi stratejilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Devletler, izlenecek stratejinin belirlenmesinde iki farklı temel yaklaşımı esas almışlardır:

- *Pragmatik yaklaşımda*, karar alma ve uygulama süreçlerinde adım adım ilerleme (*incremental* veya mehter takımı adımlarıyla ilerleme) tercih edilir ve sürekli olarak politika önlemleri gözden geçirilir; gerektiği takdirde bu önlemler revize edilir. Örneğin Türkiye’de maske dağıtım yöntemleri, okulların yeniden açılma tarihi ve sokağa çıkma yasakları ve yasağa tabi grupların belirlenmesinde bu tür bir yaklaşım sergilenmiştir.
- *İlkesel yaklaşımda* ise, Devlet ilkesel olarak bir politika benimser ve onu takip eder. İsveç ve Hollanda büyük ölçüde karantina yerine sürü bağışıklığı ve vatandaşa güven yaklaşımını benimsemiş ülkelerdir. Aslında ABD ve Birleşik Krallık da başlangıçta benzer bir ilkesel yaklaşımla hareket etmiş; ancak vakaların büyük bir hızla kontrolden çıkması karşısında yaklaşımlarında zikzaklar yaşamışlardır.

4. Pandeminin Kamu Yönetimine Etkisinde Öne Çıkan Sorun Alanları: Tespitler, Öngörüler ve Öneriler

Covid-19 Pandemisi, insanların, toplumların ve onların oluşturdukları siyasal, yönetsel ve ekonomik-mali örgütlenmelerinin geleceği hakkında pek çok ciddi soru işareti doğurmuştur:

- Küreselleşmenin ve (bugün yere göre sığdıramayan) bilgi ve iletişim teknolojilerinin itici gücüyle doğal kaynakların aşırı kullanımı sonucu çevre ve iklim felaketine yol açan kapitalizm nihaî sınırlarına ulaşmış mıdır?
- Yine küreselleşmeyle birlikte revaçta olan ulus-üstü ve çok-uluslu yapılar acaba ulus-devletin pandemiyle mücadeledeki daha etkili rolü karşısında söz konusu popülerliklerini yitirecekler midir?
- Covid-19 pandemisi ile mücadelede Başkanlık tarzı hükümet sistemi parlamenter hükümet sistemine, fakat üniter devlet ve merkezîyetçi yönetim sistemi ise federal devlet ve adem-i merkezîyetçi yönetim sistemine oranla daha hızlı ve etkili hareket imkanı tanımakta mıdır?
- Pandemi insanlara ölümün soğuk nefesini hissettirirken ulus-devlete, özellikle de üniter devlet ve merkezîyetçi yönetim sistemlerine hayat öpücüğü mü vermektedir?
- Kamusal karar alma sürecinde hız ve etkililik demokratik katılım ve etkinlik (maliyet) unsurlarının önüne mi geçmiştir?
- Ulusal kamu yönetimleri bünyesinde bazı bakanlıklar (sağlık, içişleri, çalışma, sosyal yardım bakanlıkları) ilk aşamada daha mı fazla ön plana çıkmışlardır?
- Acaba Covid-19 Pandemisinin yol açacağı ekonomik sıkıntılar sebebiyle orta ve uzun vadede ekonomi, maliye, hazine tipi bakanlıklar mı devreye daha fazla girmek zorunda kalacaklardır?
- Covid-19 pandemisiyle mücadelede ulusal düzeyde bilim kurulları veya koordinatör bilim adamlarının varlığı gibi *ad hoc* yapılanmalar yönetim ilkesinin hayata geçirilmesinde veya bilimin devlet yönetimindeki etkisinin artırılmasında ne kadar etkili olabilirler?

- Covid-19 pandemisi ile mücadelede federal/merkezî yönetim ile yerinden yönetimler (federe-bölgesel yönetimler ve/veya yerel yönetimler) arasında koordinasyon mu yoksa rekabet ve çatışma mı hâkim olmaktadır?
- Yerelde hizmet sunumunda altyapı hizmetleri ile sosyal yardım hizmetleri önceliği konusunda yaklaşım farklılıkları var mıdır?
- Kamu görevlilerinin çalışma usul ve saatlerinde ne tür değişiklikler doğmuş ve bu durum farklı kamu görevlisi kategorilerini (beyaz yakalı büro/ofis çalışanları ile alanda vatandaşa doğrudan hizmet sunanlar) ne şekilde etkilemiştir?
- Vatandaşlarla birebir irtibat kuran ve yüzyüze hizmet sunan kamu görevlileri (örn. sağlık çalışanları, kolluk güçleri ve belediye ulaşım görevlileri) ve özel sektör çalışanları (örn. banka ve market çalışanları, taksi şöförleri) ne ölçüde *covid-free* hizmet sunabilmekte ve kendilerini de ne ölçüde koruyabilmektedirler? Olağanüstü koşullar altında çalışan bu görevliler hizmet sunumunda ne tür yenilikçi ve yaratıcı çözümler geliştirmektedirler?
- Başta kentsel yoksullar, işsizler ve göçmenler olmak üzere toplumdaki dezavantajlı gruplar (örn. yaşlılar, kadınlar, engelliler, özel eğitime muhtaç çocuklar) ne ölçüde ekonomik ve sosyo-psikolojik destek alabilmektedirler?
- Vatandaşlar her türlü dezenformasyona karşı ne ölçüde korunabilmektedirler?

Yukarıda sıralanmaya çalışılan ve her biri başlı başına bir araştırma konusu olabilecek soruların ışığı altında Covid-19 pandemisinin kamu yönetimine etkisinde öne çıkan sorun alanları ile ilgili tespitler ve öngörüler ile önerileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

4.1. Covid-19 Pandemisinin kamusal karar alma (kamu politikası oluşturma) ve uygulama süreçlerine etkisi: Otoriterlik ve merkeziyetçilik karşısında yönetim ve adem-i merkeziyetçilik?

Kamu politikalarının oluşturulması sürecinde rol alan aktörler demokratik bir siyasal sistemde esas itibarıyla seçimle gelen siyasetçiler olmakla birlikte siyaset-yönetim işlevlerinin tam anlamıyla birbirinin içine geçmesi (bürokratların ve hatta danışmanların uzmanlık bilgileriyle sürece katılmaları) sebebiyle bu ayrımın özellikle bu tür kriz ortamlarında daha da belirsizleştiği görülmektedir. Ancak, yine Covid-19 pandemisinin kamu politikalarının oluşturulma sürecine etkisinin daha çok artan merkezileşme olduğu, nihai kamu politikası kararlarının dar bir siyasî-bürokratik kadroyla alındığı söylenebilir. Bu durum Türkiye de dâhil olmak üzere özellikle üniter ve merkeziyetçi pek çok ülkede demokrasi ve otoriterlik tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Pandemi karşısında hızlı karar alma ihtiyacı doğal olarak karar alma sürecinin merkezileşmesine yol açmıştır. Parlamento, bakanlar kurulu, yerel yönetim meclisleri gibi müzakerenin ağır bastığı yapılar yerine devlet başkanı, vali ve belediye başkanı gibi tekil makamların öne çıktığı görülmektedir. Her ne kadar karar alıcıların Pandeminin beraberinde getirdiği belirsizlik ortamında bilimsel açıdan daha “doğru” olabilecek kararların alınması ve/veya doğabilecek beklenmedik sorumlulukların paylaşılması açısından Türkiye’deki Bilim Kurulu veya illerdeki pandemi kurulları gibi yönetim yöntemlerine başvurmaları karar alma sisteminin merkezileşmesi karşısında dengeleyici bir unsur olabilir. Ancak, pek çok ülkede karar alıcıların pandemiyle mücadele dışındaki alanlarda bu tür yönetim yöntemlerine pek de başvurmadıkları da görülmektedir.

Kamu hizmetlerinin halka sunumunda federal yönetim ile federe yönetimler (ve yerel yönetimler); merkezî yönetim (ve varsa taşra teşkilatı) ile yerel yönetimlerin görev paylaşımı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte pandemiyle mücadele sürecinde ülke

düzeyinde koordinasyonun sağlanması açısından federal ve merkezî yönetimlerin önemi artmış; federal devletlerde federal yönetim ile federe yönetimler (örn. ABD), üniter devletlerde merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasında (örn. Birleşik Krallık) zaman zaman ciddi rekabet ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Türkiye gibi üniter olduğu kadar merkezîyetçi özelliği ağır basan ülkelerde ise koordinasyon işlevi daha sorunsuz atlatılmıştır. Türkiye’de de merkezî yönetim kuruluşlarının sağlık hizmeti ve diğer acil hizmet sunumları ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin dağıtımı ve denetimi görevlerindeki artış; özel sektörün ilk aşamada geri plana düşmesi; belediyeler dahil gönüllü yardım faaliyetleri organizasyonu ve uygulamalarında başlangıçta getirilen kimi kısıtlamalar söz konusu merkezileşmenin göstergeleridir. Merkezîyetçiliğin sembol kuruluşlarından İçişleri Bakanlığının bu süreçte terörle mücadele ve göçmenlerle ilgili işlemler dışındaki görevlerinin (faaliyet ve sokağa çıkma yasakları ve izinlerini düzenleyen genelgelerin hazırlanması, yasakları ihlâl edenlere idarî cezaların uygulanması, oluşabilecek toplu eylem ve yağma gibi toplumsal olaylara karşı önlemlerin alınması, vb.) ön plana çıkması ve adeta İçişleri Bakanlığının geçmişte Başbakanlığın kimi işlevlerini fiilen üstlenmiş olması yine bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de belediyelerin Pandemiyle mücadele sürecinde halka en yakın hizmet kuruluşları olarak alınan kararların alanda uygulanmasında etkili bir rol üstlendiği görülmektedir. Kentlerin tüm ortak yaşam alanlarının temizlenmesi ve dezenfektasyonu, toplu ulaşım ile çarşı ve pazarlardaki faaliyetlerin sosyal mesafe kurallarına ve sokağa çıkma yasaklarına uygun bir şekilde düzenlenmesi, ihtiyaç sahibi ailelere gıda ve temizlik malzemesi yardımı, vefa sosyal destek gruplarının faaliyetlerine destek verilmesi bunlar arasında sayılabilir⁷. Sürecin

⁷ Bkz. <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediye-lerimizden-covid-19-haberleri/>

başında siyasal iktidar ve ana muhalefet partisi belediyeleri arasından bağış alınması ve yardım toplanması konusunda yaşanan gerginlik dışında hemen tüm belediyelerin bu süreçte aktif rol aldıkları, merkezî yönetim ve onun taşradaki ajanlarıyla işbirliği içerisinde başarılı hizmetler sundukları, Türkiye Belediyeler Birliği'nin pandemiyle mücadelede uluslararası yerel yönetim kuruluşları, farklı ülkelerin belediyeleri ve Türk belediyeleri arasındaki deneyim paylaşımlarına destek verdikleri yetkili ağızlarca ifade edilmiştir.⁸ Bir genelgeyle kurulmuş olmalarına rağmen *ad hoc* sivil bir inisiyatif gibi davranan vefa sosyal destek gruplarının varlığı ve faaliyetleri de merkezileşme yönündeki eğilimleri kısmen azaltan faktörler arasında sayılabilir.

4.2. Covid-19 Pandemisinin kamu hizmetlerinin sunum şekillerine ve kamu görevlilerinin çalışma usullerine ve davranış kalıplarına etkisi

Covid-19 Pandemisi kamu hizmetlerinin geleneksel sunum şekillerini (büro/ofis, banko, gişe vb.) ve kamu kurum kuruluşlarının standart hafta içi çalışma saatlerini büyük ölçüde anlamsız geçersiz kılmış; daha önce insan kaynakları ve çalışma ilişkileri teorisi ve derslerinde tartışılan ve ancak bazı özel sektör (ağırlıklı olarak bilgisayar yazılım sektörü) firmalarında bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde kullanılan evden çalışma (*home-office*), dönüşümlü çalışma ve esnek çalışma saatleri rutin uygulamalar halini almıştır. Ancak, uzmanlık tarzı hizmet sunan

⁸ Bkz. Cumhurbaşkanı Başdanışmanı ve Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetimler Politikaları Kurulu Üyesi Oktay Saral ile Söyleşi, Oğuzhan Erdoğan (mod.), *Kent Söyleşileri: Covid-19 ve Yerel Yönetimler*, Instagram, (11.05.2020); ve Türkiye Belediyeler Birliği Başkanı ve Gaziantep Belediye Başkanı Fatma Şahin'in Covid-19 Salgını ile ilgili olarak yaptığı konuşmalar, <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/haberler/>, (Nisan-Mayıs 2020). Her iki siyasal-yönetimsel figür de T.C. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde tüm kamu kurum kuruluşlarının bir ahenk içinde COVİD-19 Pandemisiyle mücadele ettiklerini ve Türkiye'nin bu mücadeledeki başarısının başka ülkeler tarafında da dikkatle takip edildiğini vurgulamaktadırlar.

kamu görevlileri (ağırlıklı beyaz yakalı ofis çalışanları) dışında kalan ve vatandaşla birebir irtibat kuran, onlara yüzyüze hizmet sunan (sokak düzeyi/*street level*) kamu görevlileri (örn. sağlık çalışanları, kolluk güçleri ve belediye ulaşım görevlileri) ise biraz da kendi kurumlarının veya amirleriyle birlikte kendilerinin geliştirdikleri bir takım esnek, yenilikçi ve yaratıcı hizmet sunma yöntemleriyle halka her zamandan sıcak ve yardımcı bir tutum ve davranış içerisine girmiştir. Atlı ve motosikletli polislerinin, belediye temizlik işçilerinin, belediye bandolarının, kamu görevlilerinin de içinde yer aldığı vefa sosyal destek gruplarının vb. halkın Covid-19 Pandemisi travmasını atlatması yönünde özellikle Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye’de yaşanan bayramlarda ve özel günlerde gösterdiği yaratıcı çabalar dikkate değerdir.

4.3. Covid-19 Pandemisinin kentlere etkileri: Kentlerin ve kent yönetiminin dönüşümü ve kentsel dönüşümün geleceği

Tarih boyunca doğal afetlerin (örn. veba ve kolera salgınları, deprem ve yangınlar) kentlerin dönüşümünde önemli rol oynadıkları ve insanoğlunun ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentlerde modern anlamda su ve kanalizasyon sistemlerini geliştirmek suretiyle salgın hastalıklarla daha kolay mücadele edebildikleri bilinmektedir⁹. Başka bir deyişle, kentlerin hafızasında zaten salgın hastalıklar ve bunlarla mücadele vardır. Ancak, Covid-19 pandemisi küreselleşmenin de etkisiyle tek tek veya bir ülke ya da kıtadaki kentleri değil tüm dünya kentlerini etkisi altına aldığı için pandeminin kentlere (kentlerin mimarisine, ulaşım modellerine, kent halkının yaşam biçimine) ve kent yönetimine olan etkileri çok fazla ve çok boyutludur.

Bu kapsamda, alan ve nüfus olarak büyüyen ve giderek karmaşıklaşan kentlerin Pandeminin yayılmasındaki katalizör etkisinden, Pandeminin kentlerin yeniden şekillenmesine yapacağı katkılara

⁹ Bkz. Burcu H. Özuduru (2020), *Covid-19 ve Şehirler*, Ankara: Kent Araştırmaları Enstitüsü-İdeal Kent Yayınları, ss. 7-9).

kadar çok boyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşımla sorunun irdelenmesi gerekmektedir. Kent mimarisinin (kamusal alanların, konutların, ulaşım ağ ve araçlarının) ciddi bir değişimi söz konusudur. Çok geniş kalabalıkları barındırabilen geleneksel (meydanlar, arenalar, stadyumlar, hipodromlar, sosyal ve kültürel merkezler vb.) kamusal alanlar ve yeni nesil kamusal alanlar (AVM'ler) yerine daha ufak boyutlu ve yeşille barışık alanlar ve tesisler; bitişik düzen, çok katlı, dar ve bahçesiz, terrassız, balkonsuz konutlar yerine müstakil bahçeli evler veya en azından daha az katlı ve çevresiyle daha barışık konutlar; havalandırma sorunlarının yaşandığı toplu taşıma araçları (uçak, tren, otobüs, metro vb.) yerine bireysel taşımacılık (otomobil, motorsiklet, bisiklet vb.); yine havalandırma sorunları yerine kitlesel alışveriş mekanları yerine cadde üstü veya mahalle arası dükkanlar, çalışılan mekana yakın bölgelere taşınma, mahalle ve komşuluk ilişkilerinin yeniden hatırlanması gibi çözüm yolları her türlü getiri ve götürüsü ile giderek daha fazla tartışılmaktadır¹⁰. Aslında bu tür tartışmalar bizi Arthur C. Clarke'ın yarım yüzyıl önceki öngörüsüne ne kadar da yaklaştığımızı göstermektedir. Clarke'ın 1964 yılındaki öngörüsüne göre, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile kentler geleneksel anlamda insanların farklı sebeplerle biraraya geldiği yer olmaktan çıkacak, insanlar işlerine ulaşmak için yolculuk yapmak yerine iletişim kuracaklar, şehirleri yok olacak; onun yerine tüm dünyanın devasa bir banliyöye (*suburb*) dönüşecektir¹¹.

Dünyanın her köşesinde Covid-19 pandemisi sürecinde büyük baskılar altında kalan kent yönetimleri ve özellikle metropol

¹⁰ Örn. bkz. Ezgi Çalışkan (mod.), *Şehir Konuşmaları Online: Kentleri Dönüştüren Salgınlar I, II, III, IV*, Marmara Belediyeler Birliği, youtube.com, (Nisan-Mayıs 2020); ve Hasan Engin Şener ve Savaş Zafer Şahin (mod.), *Kentleşme Politikaları Sorunu Olarak Koronavirüs Pandemisi*, <https://www.youtube.com/channel/UC8MdrFm2XEAEzrZ1-pXFAMQ>, (7.05.2020).

¹¹ A.C. Clarke, 1964, *Arthur C. Clarke Talks About One of His Predictions for Future Technology*, BBC Horizon-1964, <https://www.youtube.com/watch?v=wC3E2qTCIY8>, (29.04.2020).

kentlerin belediyeleri bir takım yenilikçi ve yaratıcı çözümler arayışı içerisine girmişlerdir. Türkiye'deki belediyeler ve özellikle büyükşehir belediyeleri de Pandemiyle mücadele için bu tür girişimlerde (maskematik ve hizmet sunan birimler için sıramatik uygulamaları, bisiklet yollarının yenilenmesi, bazı yolların trafiğe kapatılması, kaldırımların genişletilmesi, kamusal alanların temizlenmesi ve dezenfektasyonu, sosyal yardımlar, gıda yardımları vb.) değişik şekil ve ölçülerde bulunmuşlardır¹². Pandeminin etkileri beklenenden daha uzun sürecek olursa, Pandemiyle kısa vadede mücadelede olumlu etkileri olabilecek bu tür önlemlerden, yukarıda ifade edilen daha geniş kapsamlı ve daha uzun vadeli önlemlere geçiş yaşanabilir. O takdirde, Türkiye gibi kentsel dönüşümün çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlarla birlikte yürüdüğü¹³ ülkelerde, T.C. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın da nihayetinde şikayetçi olup, müdahale etme durumunda kaldığı TOKİ tarzı dikey ve tekdüze mimariden, daha yatay ve doğal çevre ve milli kültürle barışık bir mimariye geçiş önem kazanmaktadır.

Covid-19 pandemisi ve benzer sorunlarla uzun vadede başarılı bir mücadele ancak kentsel dönüşüm de dâhil olmak üzere kent halkını karar alma süreçlerine daha etkili bir şekilde dahil eden katılımcı ve demokratik kent yönetimi modeli sayesinde olacaktır.

4.4. Covid-19 Pandemisinin göçmenlere etkileri: Göçmenlere yönelik hizmetlerin durumu ve geleceği

Covid-19 Pandemisinin toplumda herkesi eşitlediği görüşü kamouyunda genel kabul görmekle birlikte, toplumdaki dezavantajlı grupları daha da kırılgan hâle getirdiği bir gerçektir. Bu noktada toplumun en kırılgan gruplarından birisi de olan, uluslararası göçle

¹² Bkz. <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19/belediyele-rimizden-covid-19-haberleri/>.

¹³ Uğur Ömürgönülşen ve Uğur Sadioğlu (Proje Yür.), (2018), *Kentsel Dönüşüm Projelerinin Hazırlığında ve Uygulamasında Sosyal Boyutun Güçlendirilmesi Projesi*, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı- T.C. Kalkınma Bakanlığı.

zorunlu olarak Türkiye’de bulunan ve çoğunluğu Suriyelilerden oluşan ve ağırlıklı olarak büyük kentlerde yaşayan göçmenlerdir.

Türkiye’de kentsel kamusal hizmet sunumunda belediyeler, hemşehrlik kavramına başvurarak vatandaş ve göçmen arasında ayırım yapmadan, belediye sınırları içerisinde yaşayan herkese bu hizmetleri sunmaktadır. Bu durum kentsel kamusal hizmetlerin doğası gereği normaldir. Buna karşılık Pandemi ile ilgili bilgilendirme çalışmalarının göçmenlerin anadil durumlarının özellikle dikkate alınarak sunulması virüsün yayılımını azaltması bakımından önemlidir. Nitekim, anadillerinde paylaşım yapılması nedeniyle göçmenlerin Covid-19 teşhisi ve ölüm oranının arttığı Hollanda ve İsveç gibi örnekler, Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin bu konuda herkesin anlayabileceği şekilde bilgilendirme yapmasının önemini göstermektedir.

Bir diğer önemli fakat kamuoyunun dikkatini pek de çekmeyen husus ise sürekli hizmet almayı bekleyen göçmenlerin belli noktalarda inisiyatif olarak Pandemiyle mücadelede kamu kurum ve kuruluşlarına destek olabilecekleridir. Örneğin Gaziantep’te, Suriye’den göç eden doktorlar, Pandemi ile mücadele konusunda kamu kurum ve kuruluşlarına destek olmak isteklerini bildirerek kentte ateş ölçümleri yapılmasına yardımcı olmuşlardır¹⁴. Bu tür işbirlikleri, salgın gibi olağanüstü koşullarda toplumdaki insan gücünün doğru kullanılabilmesi ve kentlerdeki farklı sosyo-ekonomik ve etnik-dinî gruplar arasındaki dayanışmanın artırılabilmesi açısından iyi değerlendirilmelidir.

4.5. Covid-19 Pandemisi ve kamu hizmetiğinin artan önemi

Covid-19 Pandemisi gibi içten içe gelişen ve bir anda tüm dünyayı kasıp kavuran ve bir süre daha etkili olacağı tahmin edilen kriz (*the creeping crisis*) dönemlerinde, etik dışı davranışlar için elverişli bir ortam oluşmaktadır. Dolayısıyla kamu yönetimlerinin bu süreçte

¹⁴ Bkz. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/turkiyedeki-suriyeli-doktorlar-corona-virus-icin-sahaya-indi-6173602>

şeffaf ve hesap verebilir davranışları daha da önemli hâle gelmektedir. Özellikle, ilaç ve tıbbî malzemelerin temin edilmesi sürecinin etik dışı davranışlar açısından oldukça hassas bir alan oluşturduğu söylenebilir.¹⁵ Bu noktada Birleşmiş Milletler, hastalıkla mücadele sürecinde hem ulusal hem de uluslararası ölçekte toplumlar ve hükümetler arasındaki işbirliği ve güven ortamının sağlanması konusuna dikkat çekmektedir.¹⁶

Pandemi ile mücadelede pek çok faktör etkili olmakla beraber devlet ile vatandaşları arasındaki güven bağının da bu sürece etkisi oldukça kritiktir. Vatandaşlara sorumluluk sahibi ve etik bireyler olarak saygı göstermek, hem vatandaşların birbirleri arasındaki hem de vatandaşlar ile devlet arasındaki karşılıklı güven ortamını sağlamanın önemli bir yoludur.¹⁷ İskandinav ülkelerinde devletin sosyal mesafeye uyulması çağrısına vatandaşların yüksek katılım ve hassasiyetle cevap vermesi bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Vatandaşlar ile hükümetler, vatandaşlar ile merkezi yönetim arasındaki güven bağı kadar vatandaşla yerel yönetimler arasındaki güven bağı da böylesine kriz dönemlerinde önem taşımaktadır. Türkiye dahil pek çok ülkede Pandemi ile birlikte yerel yönetimlerin özellikle de belediyelerin, vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda aktif rol üstlenerek hizmetlerini artırdığı ve çeşitlendirdiği dikkat çekmektedir. Belediye hizmetlerindeki bu yoğunluk ve çeşitlilikle birlikte sadece yeni hizmet alanları doğmuş olmakla kalmamakta hem de pandemi sürecinde hem de süreç

¹⁵ Elig Gürkaynak Attorneys at Law (2020), “White Collar Irregularities: Connection between the Fight against Corruption and Fight against Covid-19”, *Legal Insights Quarterly, Covid-19 Related Special Issue*, April, İstanbul, <https://www.gurkaynak.av.tr/legal-insights-quarterly>, 31-33.

¹⁶ Undp.org (2020), <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/coronavirus.html>

¹⁷ Lars Trägårdh ve Umut Kırımlı, “Why Might Sweden's Covid-19 Policy Work? Trust Between Citizens and State”, *The Guardian*, 21 Nisan 2020, <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/21/swe-den-covid-19-policy-trust-citizens-state>

sonrasında oluşacak yeni normalde etik karneleri zaten pek de iyi olmayan belediyelerin etik hizmet sunumu konusu daha da önem kazanmaktadır.

Değerlendirme Ve Beklentiler

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana tüm dünyayı aynı anda etkileyen ilk ortak gündem maddesi olan Covid-19 Pandemisi, uluslar ve hatta ulus-üstü yapılanmalar için adeta bir sınava dönüşmüştür. Vatandaşlara da önemli sorumlulukların düştüğü bu süreçte siyasetçilerin ve bürokratların krizi yönetmedeki başarıları ve başarısızlıkları da gündemin ilk sıralarındaki yerini korumaktadır.

Bu süreçte öne çıkabilecek hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Afet, kriz ve acil durum hallerinde ulusal ve hatta yerel düzeyde liderliğin ve siyasal kararlılığın önemi anlaşılmış olduğundan bu özellikler gelecekte de önemli siyasal-yönetimsel değerler olarak karşımıza çıkacaktır.
- Seçilmiş ve atanmış kamu yöneticilerinin (Kraliçe, Cumhurbaşkanı, Sağlık Bakanı, Bilim Kurulu Üyeleri, Valiler ve Belediye Başkanları) halkı alınan önlemlere riayet etmeye davet konusunda ikna edicilik düzeyleri¹⁸ de başarı ya da başarısızlıkta belirleyici olacaktır.
- Bir ülke içindeki farklı iyi uygulamalar başka il veya kentler için örnek oluşturabilecek; ulusal veya bölgesel/yerel düzeyde başarı kazanan çözümler başka uluslara da örnek olabilecektir. Pandemiyle mücadelede neden bazı ülkelerde (örn. Çin, Tayvan, Güney Kore, İzlanda, Yeni Zelanda, Türkiye) diğerlerine (örn. ABD, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, İspanya, Rusya, Brezilya) göre daha fazla başarı sağlandığı uzun uzun tartışılacaktır. Bu noktada genelde kamu yönetimlerinin özelde ise halka en yakın

¹⁸ bkz. Zerrin Toprak Karaman (2019) "Risk Toplumunda Afetlerde Erken Uyarı, Mukavemetli Toplum ve Kamu Yönetiminin İkna Kapasitesi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 185-212.

yönetim birimi olan yerel yönetimlerin faaliyetleri kelimenin gerçek anlamıyla hayati önem taşımaktadır. Merkezî ve yerel yönetimler arasında bir çatışmadan ziyade tatlı bir rekabeti de içeren işbirliğinin önemi daha da belirginleşecektir.

- Ulusal kamu yönetimleri, ulusüstü yapılanmalar ve her türlü uluslararası kuruluşlar Covid-19 Pandemisinden ders çıkararak karar alma ve onları uygulama kapasitelerini yeniden gözden geçireceklerdir. Pandeminin yol açtığı sağlık sorunlarının yanı sıra ortaya çıkan ekonomik ve hatta sosyal ve psikolojik etkilerin¹⁹dikkatle incelenmesi ve bunlara yönelik acil önlemlerin alınması gerekecektir. Pandemi, insanlık tarihi boyunca bilimsel bilginin ve bilimsel yaklaşımın önemini bir kez daha yeni kuşaklara aktarma fırsatını doğurmuştur.
- Covid-19 Pandemisinin etkilerinin uzun sürmesi halinde kentlerin dokusunda, ekonomik faaliyetlerin icrasında, insanların çalışma, seyahat ve dinlenme alışkanlıklarında, aile ve sosyal ilişkilerinde yukarıda bazı örnekleri verilerek tartışılan kalıcı değişiklikler meydana gelebilecektir. Bu değişiklikler karşısında merkezi ve yerel yönetimlerin süratle gereken önlemleri (örn. başta imar ve planlama olmak üzere kent yönetimlerinin yetkilerinde, akıllı kent altyapısıyla kentlerin bağışıklı-dirençlilik-dayanıklılık düzeylerinde, başta çalışma usul ve saatlerinde ve kılık ve kıyafetlerde olmak üzere kamu personel rejiminde, başta etik kamu hizmeti anlayışı olmak üzere kamu yönetimi ikliminde) alması gerekecektir.
- Tüm bu önlemlerin katılımcı ve demokratik siyasal ve yönetsel sistem idealinden ödün veilmeden yapılması gerekecektir. Nasıl II. Dünya Savaşı sonrasında devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi demokratik ilkeler çerçevesinde yapılabilmiş ise şimdi de bu tür müdahalelerin otoritaryanizm, aşırı müda-

¹⁹ Coşun Taştan (Haz.) (2020), Kovid-19 Salgını ve Sonrası: Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

halecilik ve merkeziyetçilik batağına düşülmeden yapılmasını beklemek doğaldır.

Yukarıda ayrı alanlar hâlinde ifade edilmeye çalışılan konular, sorular, öngörüler ve öneriler hep birlikte ele alınıp, iç bağlantıları kurulduğu takdirde, doğal ve insan yapısı afet, kriz ve acil durumların kamu yönetimi üzerindeki etkileri hakkında çalışma yürütenler için genel bir çerçeve çizmeye yardımcı olacaktır. Kamu yönetiminin salgın hastalıklar dâhil her türden afet ve acil durumlarla mücadele konusundaki zenginliğini sergileyen bu çalışma, bu alanda kamu politikalarının oluşturulması, ilgili kurumsal ve teknik altyapı ile mevzuatın gözden geçirilmesi ve söz konusu politikaların uygulanması üzerine çalışma yapmayı düşünenlere yeni bir yol gösterme ve ivme kazandırma ümidini taşımaktadır.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500–2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğlu'nun Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).